

Բ Ա Գ Ի Ն Գ. ՏՄԻ 1964 ԳԵՆԵՐԱԼԻ ԹԻԻ 12

digitised by A.R.A.R.©

پاكين
 مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
 مدير المسؤول
 السيد اوتين كارنيك قزاجيان

PAKINE
 REVUE MENSUELLE
 LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
 Propriétaire
 Dr. A. KAZANDJIAN

բւգիւն
 ԱՄՍԱԳՐ

ԳՐԱԿԱՆ.ՈՒԹԻՄԱՆ.
 և՛ ԱՐՈՒՆԻՄԻ

ՎԱՐՔԻ ԽՄՐԱԳԻՐ
 Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ
 ԽՄՐԱԳԻՐՆԵՐ
 ԵԳ. ՊՕՅԱԶԵԱՆ, Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ
 ԽՄՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
 ԱՆԴԱՄՆԵՐ
 Յ. ԳԵՂԱՐԳ
 Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ
 Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ
 Վ. ՕՇԱԿԱՆ

ԽՄՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍԵՒ
 E. D. BOYADJIAN
 B. P. 1153, BEYROUTH - LIBAN
 Հեռագրային թիվ 252786/14

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

- Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ
 - Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ
 - Մ. ԻՇԵԱՆ
 - ԻԳ. ՊՕՅԱԶԵԱՆ
 - Յ. ՕՇԱԿԱՆ
 - Գ. ԶԱԳՐԵԱՆ
 - Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ
 - Յ. ԳԵՂԱՐԳ
 - Գ. ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ
 - Ա. ՀԱՅԿԱԶ
 - Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ
 - Շ. ՄԻՍԱԿԵԱՆ
 - Ա. ԵՐԿԱԹ
 - Ա. ԼԵՑԼԱՆԻ
 - ԵԳ. ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ
 - Ն. Ս.
 - Ե. Պ.
 - Պ. Ս.
- «ԲԱԳԻՆՆ»Ի Գ. ՏԱՐՈՒՄՆ
 ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Բագին

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Գ. ՅԱՐԻ. ԹԻԻ 12

ԴՆԿՅՍՄԱՐԻ 1964

Պ.ՅՐՈՒԹ

ՅԱԿՈՒ ՕՇԱԿԱՆ

«Բագին»ի հիմնադրութեան օրէն ասդին, որ լման երեք տարի կ'ընէ, մեմք ստեղծած ենք հաւաքական ոգեկոչումի երկիւզած մթնոլորտ մը հայ գրականութեան անկրկնելի դէմքերէն Մեսրոպ Մաշտոցին եւ Սայաթ-Նովային նուիրած մեր բացառիկներով:

Կարգը ուրիշ անկրկնելի մըն է հիմա: Երբորդի մը: Վիք-խարիի մը: Մեօլեօգի մէջ ծնած տարօրինակ մէկու մը, որ յեզաշըբջումի իր արմատական գաղափարներով տակնուվրայ պիտի ընէր հայ գրական կեանքը Արեւմուտքի մէջ, որքան ատեն որ շունչ կար վրան եւ կ'ապրէր:

Տարին սկսանք Սայաթ-Նովայով ու զայն կը գոցենք Յ. Օշականով:

Քիչ են «Բագին»ի մէկ ամսուան սա ութուն էջերը մեր գրականութեան եզակի դէմքերուն համար: Քիչ՝ մանաւանդ Օշականի պարագային, որ իր կեանքին ամբողջ տեսլութեան, շատը մարմնաւորեց, մեր գրականութեան մէջ, որակի թէ քանակի տեսակէտով, առատութեան խորհրդանիշ մը դասնալու աստիճան:

Գրական զարեւրելի գիտակցութեամբ եւ նայնքան զարեւրելի բնագոյով մեհենական այս գրագէտը, դաժանօրէն առողջ եւ դաժանօրէն արդարադատ՝ կը նշանակէր արդարեւ,

կիրքի առատագոյն կրակ, առատագոյն խոհ, առատագոյն խօսք:

Այսպէս, հարիւր էջէն վար ծաւալներու մէջ Օշականի տեսարար ինքզինք բազմապատկելի սիրող միտքը չէր իսկ գիջել գործի յծուիլ եւ ստորագրութիւն մսխել, մանաւանդ վերջին շրջանին, երբ հոգիներուն ու հասարակութեանց վերլուծումը ընող վէպը տարածուելու անսահման կարելիութիւններ կը բանար իր առջեւ: Անոր սկսած մեծ թէ փոքր նիւթերը, իրենց արտայայտութեան խտագոյն տարազներուն մէջ իսկ զանգատ մը ունին կարծես իրենց տրամադրուած էջերուն դէմ, այդ էջերը անբարարար համարելով լրիւ քացատրութիւններու ու պատկերացման իբրեւ վայր, որքան ալ անոնք քիչ չթուին ընթերցողին:

Քիչէն չախարժող գրագետն էր Օշական:

Քայց այդ չէր միայն:

Կ'սուէր եւ անխնայ կը հարուածէր նաեւ՝ բոլոր կեղծ հարստութիւնները, կեղծ առատութիւնները, կեղծ ունեւորութիւնները: Իր իմացական կեանքին մէջ, ոչ իսկ վայրկեան մը հանդուրժեց սուտին եւ անոր դէմ նախնական ցասումով պոռալը առաջին պարտականութիւնը համարեց գրականութեան սպասը կատարող բոլոր մարդոց:

Բազմաթիւ ու տասնեակ հատորներէ եւ բազմահազար էջերէ առաջ եւ ետք, կեանքի եւ մտածման ահաւոր եռանդ մը, սիրելու եւ ասելու անվախեան եւ աննահանջ կիրք մըն է Յակոբ Օշական: Աշխարհ մը բան ըսած եւ աշխարհ մը նոր ըսելիք հետը տարած, միշտ աշխատած եւ կարծես միշտ ատեն չունեցած, միշտ գրած եւ սակայն միշտ գրելու անօթութիւն մը զգացող մեր գրականութեան հսկայ սովահարներէն էր ան:

Քանի մը խօսք՝ իր իրաւութեան, մեծութեան, յաղթական արուեստին հաւատացող հին ու՛նոր խանդավառներու կողմէ, հատուածաբար տրուած քանի մը էջ իր գործերէն ու իր կեանքին վերաբերող քանի մը մանրավէպ քով քովի դնելով՝ կը յանձնենք «Բագին»ի այս թիւը մեր ընթերցողներուն, ամբողջական գործով մը:

«ԲԱԳԻՆ»

Յ Ա Կ Ո Ր Օ Շ Ա Կ Ա Ն

«Միջնորդ» սարկզրէի նախաձեռնութեամբ 1958 Ապրիլ 23-ին Օշականի սաները՝ ժահուան ստանաժակին տակթով՝ կազմակերպեցին հանդիսութիւն մը, Ամերիկեան համալսարանի Զեփըլի հոյի մէջ, որ ժամակցողներու հոծութեամբ եւ կատարողներու ընտիր հոյով անհախըժաց երեսուց մըն էր մեջ քաղաքի դրական ձեռնարկներուն մէջ:

Այդ հանդիսութեան կը նախազանէր Կ. Սասունի, իսկ Գ. Մնացեան, Մ. Իշխան եւ Եր. Գոյանեան զրուար զատարասութիւններով յաջողաբար ներկայացուցին Օշական ուսուցիչը, ընկալաւ եւ վերապահը:

Օշականի սաները ծրագրած էին նախազանին իտեքը եւ սոյն զատարասութիւնները ամփոփել տետրակէ մը մէջ, որ ղեմարտարաբ չէրողործուեցաւ: Հետագայ էջերը մենք կազմած ենք անտիպ մտցած ուրջ զբութիւններով:

Այսօր կոչուած ենք այս հանդիսութեան յարգելու յիշատակը մեծազատակ հայ գրագէտին, որ Յակոբ Օշականի անունով կը լեցնէ այս սրահը: Մեծերէն մէկուն ռգին կ'անցնի այս քեւէն: Ի փառս Յ. Օշականի՝ շափի:

Այս պահուս երբ յարգանքի այս հանդիսութեան բացման խօսքը կ'արտասանեմ, լեցուած եմ այն հաւատով եւ համոզումով, թէ Սփիւռքի մտաւարական ընտրանքին թարգմանը կը հանդիսանամ՝ արժանի, շատ արժանի փառարանման ընկալու այն մեծ գրագէտին, որ իր տեղազորութիւններով ազդեց հայ գրականութեան վերջին յիսնամեակը:

Երբ Յ. Օշականի ծննդեան 75-ամեակին կ'անդրադառնանք, հայ գրագէտի փոթորկալի կեանքը կը պատկերանայ մեզի, փոթորկալի կեանք մը, որ հայ գրականութեան անդատանին մէջ իր առաջատաները պարզեց, գայաբուեցաւ երկունքներով եւ տեղազորեց անվիտ խիզախութեամբով: Ան կեանքի բնմին վրայ տեսական հարթած մը եղաւ հայ գրականութեամբ:

Իսկ երբ Օշականի մահուան տասնամեակին կը վերադառնանք, հանդարտ խորհրդածութեամբ մը, մեր գրուելը կը հակենք այն մեծ վտտակին վրայ, որ գրական ու բնագրատական խռովայոյց բառանմանակէ մը ետէ՛ կը մնայ հայ մշակոյթի գանձարանին մէջ՝ Յ. Օշական անունով:

Կիրքերէ, անճանկան փառասիրութիւններէ, առօրեայ պայքարներէն բերեղացած, Յ. Օշական բնագրատի նիգալը վար դրած եւ անշշուկ մեզմէ հեռացաւ տասը տարի առաջ: Այսօր, իր մեծաբանակ ու մեծարժէք գրականութիւնն է, որ պատերազմիկի մը պէս կը մնայ պատմէրին վրայ, հայ գրական անդատանին մէջ:

Յ. Օշական համայն հայութեան ծանօթ գրական վաստակաւոր մըն է: Անունը շատ լուուած, բայց չենք կրմար ըսել, թէ հայ բազմութիւնները ճայնքան ծանօթ են իր գործերուն, որոնց մարմարէ պատուանդանին վրայ կը բարձրանայ Յ. Օշականի գրական փառքը: Բարեբախտաբար ուսուցիչ Օշականը աշակերտներու բազմութիւն մը ունի բառատուն տարիներու երկայնքին, դպրոցական երեւէ-չար սերունդ, որոնց մէկ մասը գրագէտ ու մտաւարական, ամբառա՛մ կը պահեն գրագէտին յիշատակը: Այսօր, իր առաջին աշակերտները, որոնք գրական անուն մը ունին, արդէն թեւակոխած

են իրենց վաթաւումակը, իսկ ամէնէն վերջին աշակերտները երեսուսեակի մէջ են: Առոմք իրական վկանըն են այն գրական եռում կեանքին, որ ասորեացու Օշական եւ իրցաւ վարակիլ իր աշակերտները չերս՝ սիրով զէպի հայ գրականութիւնը:

Այսօր, իր մտածում տասնամեակին, երբ մեր անվերապահ յարգանքը կը բերենք անոր անվաստ աշխատանքին, անհրաժեշտ է որ այս բովէն յայտարարենք, թէ արեւմտահայ գրականութեան մէջ բացառիկ տեղ մը կը գրուէ Յ. Օշական իր անսահման ստեղծագործութիւններով եւ աշխատասիրութիւններով: Արեւմտահայ գրականութեան անդաւազանին մէջ, անցած հարիւր տարւումն ընթացքին, ոչ մէկ հայ գրագէտ ունեցած է այն ծաւալուն եւ հիմնաւոր աշխատանքը, որուն յծուեցաւ Յ. Օշական գիտակից ազդեանով, չերս սիրով, յամառ եւ տեսական խիզախումներով հայ գրականութեան ամբողջ համակը ներկայացնելու համար:

Իրօք, մենք Յ. Օշականը կը տեսնենք որպէս պատմութեամբ, հեփաթագիր, վիպասան, թատերագիր, բանաստեղծ եւ գրական քննադատ: Տեսական եւ արամաթիկ ապրումներով ան լայն ու խոր ակօսներ բացաւ հայ գրականութեան կայունութիւն մէջ. եւ իր կեանքի վերջին օրը գրիչը ձեռքը՝ մտրեցաւ:

Քանի մը բացառիկ զէմքեր, արեւմտահայ գրականութեան մէջ, բանաստեղծակեան, վիպական ու թատերական ստեղծագործութիւններով՝ գագաթ կագնեցին մեր գրական մշակոյթի հորիզոնին վրայ, ինչպէս Պ. Գուրեան, Սիամանթօ, Գ. Վարուժան, Մ. Մեծարեան, Յ. Պարոնեան, Գ. Զօհրապ, Լ. Շանթ: Տիրոջ աջակի այս եսկայ ծառայիլին վրայ կը գտնուի Յ. Օշականի մեծիկ կագնին:

Գնահատող եւ քննադատող կարծիքներու մթնոլորտ մը երկարաճըգունեցաւ անցած քառասուն տարիներու ընթացքին Յ. Օշականի գրականութեան շուրջ: Կեցեալներս թէ քանի մը տասնամեակներու եւս վերագնահատութեան պիտի մղուի հայ մտաւորականութիւնը, Յ. Օշականը պայծառութեամբ ըմբռնելու համար: Սակայն, ինչ որ անվիճելի է բոլորին համար, այն հաստատումն է, թէ՛ Յ. Օշականի գրականութիւնը պատկառելի գանձ մըն է:

Մասնաւորապէս բացառիկ տեղ մը կը գրուեն Յ. Օշականի մեր գրականութեան պատմութեան նուիրած իր երկարաշունչ գրողատական ուսումնասիրութիւնները, որոնք մեր գրականութեան համապատկեր կը ներկայացնեն: Տասնեակ մը մեծ հատորներու հասնող այս կոթողական գործը, Հայ կեանքի հարիւրամեակը, գրական եւ մշակութային բոլոր երեսներով, մտքագննին քննութեան տուած է, միակը իր տեսակին մէջ թէ՛ արեւմտահայ եւ թէ՛ արեւելահայ գրականութեան մէջ:

Յ. Օշականի այն գործը քանի մը տաղանջաւոր եւ աշխատանակ զըրագէտներու գործն է, մեծ հաւաքականութեան մը գործը, որ միեակը կըրցած է գրուիլ յերիլ՝ հիանալի գերարտադրութեամբ մը:

Յ. Օշական ներկայ է հայ ամբողջական գրականութեան մէջ եւ դեռ շատ ծամանակ անոր ազդեցութիւնը պիտի կրեն գալիք տարւումները, գրականութեան անդաւազանին մէջ:

Մենք այսօր կը փառաբանենք Օշականի մեծ կորովը որպէս հայ ժողովուրդի հարգաւոր գաւակի եւ անոր հանճարը մարմնաւորող գրագէտին:

Յ. Օշականի յիշատակը օրհնեալ եղիցի...

Կ. ՍԱՅՈՒՆԻ

ՈՒՍՈՒՑԻՉԸ

Յ. Օշական անունը, վերջին կէս դարուն դարձաւ խորհրդանշանը մի բանի հզօր իրադարձումներու:

Այդ իրադարձումներէն մէկը իր դրականութիւնն է, իր կոթողական գործը, եւ միւսը՝ ուսուցչութիւնը: Եւ այդ կրկուքն ալ, թէ՛ դրականութիւնը եւ թէ՛ ուսուցչութիւնը իրրեւ առանցք ունին հայ ժողովուրդը, հայ հողին: Եւ արդէն զժուար է Օշականի անձը անջատել գրականութենէն, գրականութիւնը ուսուցչութիւնէն, եւ ուսուցչութիւնը հայ ժողովուրդէն: Երբ բանեք Օշական, միանգամայն կը հասկնանք այդ բոլորը:

Մեր մէջ, Օշական եղաւ մէկը այն շա՛տ քիչերէն, որոնք ուսուցչութիւն կոչուած եւ ըստ էութեան ապերախ ա՛յդ կալուածին մէջ, վայելչօցին մարդոց անհուն երախտապիտութիւնը, մզկով անջնջելի հետք մը իրենց հետին, եւ անուն մը՝ ասպարէզին մէջ:

Նախակրթարանը վերջացուցած եւ Արմաշի դպրեմանքին մէջ մէկ տարուան ուսանողի ալեկոծ շրջան մը բոլորելէ ետք՝ Յ. Օշական կը մտնէ ուսուցչական ասպարէզ: Ու տասներեք տարեկանին մինչեւ իր մահը, ամբողջ քառասուն տարի, ուսուցիչ է անիկա: Նախ կրկնէր մէջ, ապա՝ Պոլիս, Եփրատու, Կիրատու, Երուսաղէմ: Իր աշակերտներէն շատերը առանձին առանձին անդրադարձած են վարպետին ուսուցանելու եղանակներուն, նկարագրելով անոր շարագրութիւն տալու մէկ ձեւը, դասաւանդութեան մէկ պահը, տղաքը դասին կապելու ուժը, յայտնարեւած միւս յատկութիւնները: Ամէն տեղ նոյնը եղած է Օշական: Սիրուած է միշտ, իր տեսիլքները պաշտել սորվեցուցած է ու պաշտուած՝ ամենուրեք:

ուսցիչ ծանօթ անձերուն հետ անմիջապէս կ'ենթադրուի մանկավարժական դերութիւն մը: Սխառեմներու կիրարկում մը: Երկրորդական վարժարաններէ ըսկրեսալ ու անոնցմէ վեր դպրոցներու մէջ նախապայման է տսիկա ու անհրաժեշտ: Այս ուղղութեամբ մեր մէջ, աւելի ճիշդը մեղի ծանօթ ուսուցիչներ եղած են Ռէթէոս Պէրպէրեան, Լ. Շանթ, Աղբալեան եւ Շահան Պէրպէրեան: Թիշալ ուսուցիչները որոշ սկզբունքներու վրայ դրած էին իրենց ուսուցչութիւնը, որը օրէնքներ կը կիրարկէին իրենց տղոց իմացական աշխարհը բանալու եւ լեցնելու համար:

Օշական հոս եւս կը զատուի ընդհանուրէն եւ կը պարզէ առանձինն դրօշակ մը: Համայնարանէ մը չէր անցած, չուներ ոչ մէկ վկայական, այսուհանդերձ բոլորին շափ անուն հանեց ու վաստակ ունեցաւ նաեւ ուսուցչական ասպարէզին մէջ: Իրրեւ սկզբունք իր անհուն սէրը ունէր, եւ իրրեւ օրէնք՝ իր հաւատքը: Այդ սիրով եւ այդ հաւատքով տարաւ իր գործը եւ ստեղծեց ուսուցիչի իր հմայօրը:

Դիտելի տարօրինակ պարագայ մը եւս:

Իր քառասուն տարինեքու ուսուցչութեան ընթացքին ո՛չ միայն ուրիշներու փորձառութիւններէն հանուած մանկավարժական սխառեմ մը չէ կիրարկած Օշական, այլեւ իր փորձառութիւնները չէ օրինադրած: Ձէ գրած մանկավարժական ոչ մէկ յօդուած: Ուսուցչապետի տիրոջ մը չէ տրուած իրեն երբեւիցէ: Ձէ եղած դպրոցի մը նոյնիսկ առժամուայ տնօրէնը: Չունի նոյնպէս դասախօսի անուն մը: Այսինքն Օշական պաշտօնի բարձրացում բնաւ չէ ունեցած: Ուսուցչական ասպարէզին մէջ եղած է

պարզ գինուոր մը, Հաւատարիմ շարքոյին մը: Սկսու իրրեւ ուսուցիչ եւ վերջացուց իր կեանքը ուսուցիչի փառասուկէ դիտուն: Պատճառաւոր ուսուցիչ էր միայն, բառին իսկական առումով սորվեցնողը, իր սիրական բացատրութեամբ՝ վարժապետը: Կը հետեւէր տղոց կեանքին եւ կը բանար իր հոգիին ճոխ գանձերը անոնց ընդունելու կարողութեանց համեմատ:

Կ'աշխատէր ու կ'աշխատեցնէր:
Կը խօսէր ու խօսիչ կու տար:
Կ'աւանդէր ու կը պահանջէր:

Իրեն համար նիւթ մը կրնար նուաճուիլ, իւրացուիլ ուսուցիչին եւ աշակերտին թափած Հաւատար ճիղերով:

Առաջին օրէն, զարմանալի արագութեամբ, մտերմութիւն կը Հաստատէ իրեն աշակերտութիւն ընելու եկած նորեկ տղուն հետ: Ամէնէն առաջ կը ժողովարար անոր իր փառաբանական բառերով: - Զօրապահ, ազգատախանձ, զոյճմենքու քաղաւար, մենծ փիլիսոփայ, յիմար: Բառերը իրարու ետեւէ կը թափէին տղուն զլիտուն: Բայց այնպիսի քաղցրութեամբ մը կ'արտասանուէին անոնք, այնպիսի ժպիտ մը, զուարթ ժայն մը կ'ընկերանար անոնց, որ խրամատ մը բանալու փոխարէն՝ հոգիէ հոգի կայ մը կը Հաստատէին: Տղան յանձինս Օչականի մտերմ մը կը զգար անմիջապէս իր ժողով, բարեկամ մը, հայր մը: Ու այդ մտերմութիւնը այլեւս երբեք չէր քայքայուեր:

Օչական կը սիրէր իր աշակերտները: Կը Հաւատար անոնց թաքուն կարելութիւններուն: Ու մեծ Հաւատքով կը աննէր այդ կարելութիւններուն ճամբայ բանալու աշխատանքները: Այս էր իր մեծագոյն առաւելութիւնը: Ու ինք Հասած էր տեղ մը, կը գտնուէր բարձունքի մը վրայ, ուր իր սէրը նշանակութիւն ունէր տղուն համար, Հաւատքը կը խանդավառէր, գնահատանքը մը զուժ կու տար անոր քայլերուն:

Դասարան կը մտնէր փոթորիկի մը նման: Պանդավատութեամբ: Ուրախ ազդակներով: Միշտ փառաբանական հայ-

հայանքները շրթներուն: Կը շրջադարձը անգամ մը գրասեղաններուն մէջէն: Կը զարնէր մէկուն գլխուն, կատակ մը կ'ընէր ուրիշի մը հետ: Կը ստեղծէր աշխուժութիւն մը եւ ապա կը սկսէր դասի:

Նախ կը տեղեկանար նիւթին: Նիւթին հետ կը փոխադրուէր անմիջապէս: Կը շինէր մթնոլորտը: Հարուստ էր իր ճեմրճին դաշտանկարքը: Ունէր գեղեցիկ կը տգեղէն զանազանելու խորունկ թրնազդ մը, իրաւը շիրաւէն տարբերելու զօրաւոր հոսանքութիւն մը, պիտանին անպիտանէն անջատելու Հարուստային արագութիւն մը: Իր այդ թուր կարողութիւնները Հանդէս կու գային գասի պահուն, պայծառացնելով տղոց միտքը, բանալով անոնց շիղերը:

Օչականի ուսուցչութեան ամենապայծառ Հանգրուանները իր վերջում ման պահերն էին: Անձանաշէի, աննկարադրելի մարդ մը կը դառնար երբ կը վերլուծէր մեր հին կամ նոր գրականութեան զէմքերէն մէկուն մէկ իրաւ կրտորը: Ծարադրութեան եւ վերլուծման պահերուն կը դառնար առաւելագոյն կարողութիւն մը կարծես, ուր այլեւս ուսուցանելն ու տպուրելը կը թուէին ըլլալ իր բնախօսական կառուցածքին հատարները: Դասարանի մէջ մտայուն ներշնչումի մէջ էր ան եւ իր ներշնչումը վարակիչ էր միշտ: Իր ներշնչման ազդիւրը կը կազմէին Հայ ժողովուրդը, Հայոց Հայրենիքը եւ Հայոց ճակոյթը: Իրեն համար զաղտնիք չունէին մեր լեզուն, մեր պատմութիւնը, մեր արուեստը՝ սկզբնական շրջաններէն մինչեւ մեր օրերը: Ծիլը այդ պատճառներով անձ մը չէր ներկայացնէր այլեւս ինք, այլ կը դառնար ու կ'ըլլար ամբողջ ժողովուրդ մը, որ փոխ առ փոխ տղոց աչքերուն առջեւ կը պատկերանար արիւնով, արցունքով, յաղթանակներով ու ստեղծագործական երկունքով: Օչականին նայելով՝ տղաքը իրենք զիրենք ժողովուրդի մը առջեւ կը դնէին, իր Հիացումին, արցունքին ու բառերուն կըրակին մէջ գեղեցկացած, մեծցած ժողո-

վուրդի մը, որ մեր ժողովուրդն էր, մեծ՝ իր մշակոյթով, մեծ՝ իր քաղաքակրթութեան ընդունակութիւններով, մեծ՝ իր տառապանքով ու մարտիրոսութեամբ: Յամառութեամբ մանաւանդ: Ինքը այդ բոլորին կենդանի յուշարձանն էր, կրօնս յուշարարը: Ունէր զազանքը այդ բոլորին խորհուրդը, ապրումը փոխանցելու ուրիշներուն: Ունէր զաղտնիքը մանաւանդ անցեալը իր մթնոլորտով, իր ոգիով, իր շունչով անմիջական կեանքի վերածելու: Նման պահերու Օլական կը դառնար ընթացիկէն բոլորովին տարբեր ճամբաներով ուսանողին հետաքրքրութիւնը սրող, յափշտակութիւնը լարող կախարհ մը:

Իր խօսած ատեն, աշակերաբ, երբեմն սուրբի մը առջեւ կը զգար ինքզինք, որ ըտարիներ երկրէ երկիր՝ թափառելէ ետք՝ մենաստանի մը մէջ հայ լեզուին գիրերը կը հնարէ: Երբեմն քաղերու առջեւ կը զգար ինքզինք, որոնք իրենց հաւատքին գրահովը դաշտ կ'իջնան ու անհաւատար կուի մը կը մղեն թշնամիին ոչէմ, սրբութիւն մը յաւերժացնելու մեծ սիրտզործութեամբ: Երբեմն - միշտ իր խօսած ատեն - աւերակի մը առջեւ կը փոխադրուէր, ուր պակերուն ստեղծագործ ոգին կը ճառագայթէ: Օլական իր բառերուն զօրութեամբ ու ապրումին թեւերով՝ աշուղներու հետ կը պտտցնէր աշակերտը, կը տանէր վանք մը, ուր վանական մը հայոց պատմութիւնը կը գրէր, կը տանէր անապատ, ուրկէ կը լուսէր ասկաւին մօրթուող բանաստեղծներուն եղբրական կանչը: Իր դիմաց յաճախ պատրանքը կ'ունենայիր թէ ինք չէ՝ դիմացդ կեցող մարդը, այլ դարեր առաջ ապրած, հետու դարերուն մեր լեզուն ձեւաւորած, մեր արուեստը շնչաւորած, մեր երգը դաշնաւորած մարդերն են, որ պահ մը ելած են իրենց յայտնի եւ անյայտ գերեզմաններէն եւ եկած կը խօսին, կը պատգամեն, կ'երգեն՝ Օլականի բերնով, Օլականի բառերով:

Երբեմն Ս. Մկրտչաբ կը խօսէր իր մէջէն, կ'աղօթէր Նարեկացին, ու Սա-

յաթ Նովան կը զարնէր իր կախարհական քամանչան: Երբեմն Գուրեանը կը պոռար իր տրտուշէքը, Սիւսանթոն կը զոռար իր մարտական բանաստեղծութիւնները, Վարուժանը կը զարնէր իր ոսկեձոյլ ու չփեղ մուրճը կամ թէքէտանը կ'արտասանէր «Յարութեան Ծունչը»:

Օլական յարութիւնն էր մեր մշակոյթի բոլոր սուրբերուն:

Այսպէս ու ներշնչելի մը պէս՝ կը կենար տղոց առջեւ եւ անոնց մտքին մէջ ծանօթութիւններ ամբարեյու հետ մէկտեղ՝ կը դառնար ներշնչող ուժ մը, տրպաւորող զօրութիւն մը, մոգութիւն մը: Կը սրէր տղուն զգացումները, թեւ կուտար անոր երեւակայութեան ու կ'ընդարձակէր անոր ապրումին շրջանակը:

Օլական որքան առատածնուն էր տալու պարագային, նոյնքան եւ խիստ էր պահանջելու ատեն: Անողոք էր ի մասնաւորի շարադրութեան դասերուն մէջ թերացողներուն նկատմամբ:

- Ծարազրութիւնը չափանիչն է մեր կարողութեանց: Անով կ'արժեւորուի ամէն աղայ: Հոն է որ մեր հողին պիտի դրսեւորուի եւ միտքը կազմակերպուի, կ'ընէր:

Ու ատոր համար, ամէնէն առաջ ինքը մեծ ճիղ կը թափէր: Կը հակէր իւրաքանչիւր տղու վրայ: Համբերատար ու խղճամիտ աշխատանքով մը կը սըրբադէր շարադրութեան տեսրակները, լուսանցքներուն վրայ գրելով իր սպաւորութիւնները: Ապա բերանացի թելադրանքներ կ'ընէր: Իւրաքանչիւրին ընդունակութեան համապատասխան զիրքեր կը յանձնարարէր: Կը քաշալերէր, կը շեշտէր տղուն ինքնափտահութիւնը: Հնարքներ կը կիրարկէր անոր թաքուն կարողութիւնները արթնցնելու եւ զարգացնելու համար: Հետեւեալ դրուագը սպառիչ ծանօթութիւն մը կու տայ այդ մասին:

Մեր շրջանին, գրականութեամբ խանդավառ տղայ մը կար: Գրական փորձեր կ'ընէր եւ կը վարէր աշակերտական թերթին խմբագրութիւնը: Ամառուան ար-

ձևորդին պատահեցաւ որ կարգայ Օշականի կողմէ արգելուած գիրքերէն մէկը՝ նոյնինքն Օշականի ՎՄակ պտուկը: Գիրքը կարգալէ ետք շմեցաւ մընաց տղան: Յուսահատութիւն մը պտակց դինք: Ընկճուած էր վէպին աւարկու շքեղութեան տակ: Ամլացնող գեղեցկութիւն մը կը վերապրէր անոր: Ոճին, թրփերու իրաւութեան, հոգեփճակներու հեղեղային թաւալումին մէջ, պըզտիկ կը անանէր ինքզինք: Ու եզրակացուց թէ ինքը ո՛չ թէ գրելու, այլ հասցէ կարգալու արժանի մէկն է: Ու գիրքը աւարտած օրը, այդ տղան որոշեց րան լըրել այլեւս եւ ընդմիջտ հրատարիլ գրողի ունայնամտութիւն մը հետապընել:

Այս դրուադը պատահեցաւ վանքի ամատանոցին մէջ, Պարոն Տէր անունով տեղ մը: Օշական Երուսաղէմ կը գտնուէր: Լուրը հասաւ իրեն: Կանչեց տղան: Այս վերջինը պատմեց իր տպաւորութիւնները եւ հազորդեց եզրակացութիւնը:

Օշական մտիկ բրաւ եւ յետոյ խօսեցաւ.

- Մտիկ ըրէ տղաս: Կան մեծ լեռներ եւ կան պղտիկ լեռներ: Մեծ լեռան մէջ ենթազրէ որ կայ մեծ քանակութեամբ ոսկի, պղտիկ լեռան մէջ՝ քիչ քանակութեամբ: Արդ՝ մեծ լեռան շատը կրնայ պատճառ ըլլայ որ պղտիկին քիչը դարձի ոսկի ըլլալէ, կորսնցնէ իր ոսկեղէն արժէքը: Տո՛ւր առայժմ ճուաքիչ ոսկիդ, շատին մասին մտածելու դեռ մամանակ ունիս: Մի մտնար ըսածս ու գնա՛: Ամէն օր նոր յիմարութիւն մը ընելով ժամանակդ մի անցըներ:

Այդ բացատրութեան առջեւ, տղան անմիջապէս գտաւ ինքզինք: Մեկնեցաւ խանդավառութեամբ ու երկու օր ետք շարադրութեան նոր տեսարակ մը լեցուցած գրկեց Օշականին:

Այսպէս էր միշտ: Մտածումով մը, պատկերով մը, դրուագով մը կը փարատէր տղուն մտքին մշուշը ու կը լեցնէր գոյն նոր խանդավառութեամբ, միշտ ըսելով, ըսել ուզելով զայլէ՛, հաւատա՛

դուն քեզի, պեղէ՛ հողիդ ու անպայման կը գտնես ոսկին:

Ուսուցիչներուն մէջ ամէնէն աւելի ինքն էր տղաքը զրանցնողը, ամէնէն խոտապահանջը, անողո՛քը՝ բայց բոլորէն աւելի կը սիրուէր ինք, բոլոր տըղոց կողմէ: Ներքին կարօտներ ստեղծող ու կարօտներու դուհացում տուող նորութիւն մըն էր ինք, որ երբեք չէր հիննար: Կարելի չէր միօրինակութիւն մը տեսնել մէջը, մանճրոյթ մը զգալ իրմէ: Որովհետեւ մշտահոտ աղբիւր մը չէր միայն, այլ մշտանորոգ աղբիւր մը, այլ նաեւ բազմաթիւ աղբիւրներու միաձոյլ հոսանք մը: Գրական նորութիւնները, զեղարուեստական վարդապետութիւնները, իմաստասիրական շարժումները, դիտական, բժշկական բոլոր գրութիւնները հարկատու էին իրեն: Ատոր համար անդաւանան ապաւէն մըն էր ինք, բոլոր կնճառտ հարցերուն պատրաստի ու համարձիչ լուծում մը:

Ուսուցչութիւնը ճիշդ դրականութեան պէս կիրք մըն էր Օշականի մէջ: Ձեր կրնար ապրել նաեւ առանց ուսուցանելու: Տխրութիւն մը կու գար վրան երբ կը պակսէին ուսուցանելու առիթները: Կը տխրէր երբ աշակերտները քիչնային: Կը տխրէր՝ երբ տանական օրերը յաճախադէպ դառնային: Մինչ ուրիշ ուսուցիչներու համար փնտուռած օրեր էին արձակուրդի օրերը, ընդհակառակն, իրեն համար կը դառնային զայրոյթի պատճառներ: Կը պոռար, կը կանչէր ու ձուլելէ ետք արձակուրդին պատճառ դարձած սուրբին սրբութեան աստիճանը՝ կ'որոշէր իր ընելիքը: Եթէ երկրորդական սուրբ մըն էր, կը հաւաքէր տըղաքը ու դաս կ'ընէր: Իր քիչ ժամանակը առաւելագոյն արդիւնքով մը պսակելու սրտատուէ տանդ մը կը վարէր գինք: Կ'ուզէր ազատիլ իր մէջ կուտակուած խոտիքներէն: Պարպել հողին, Պարպուելու այդ պահանջին ջով ճերմակ թուղթը կամ տղոց ուղեղները նոյն նշանակութիւնը ունէին իրեն համար: Կը վախնար վերահաս մահէն եւ ատոր համար

կ'անպարէք տալ, պատմել իր ամբողջ ունեցածը թուղթին կամ աշակերտներուն:

Այսպէս, այս կիրքով անցաւ գիւղէ գիւղ, քաղաքէ քաղաք, երկրէ երկիր՝ տառքեայի մը պէս հաւատաւոր ու ջերմ հեռանդ, ու տուաւ ինչ որ տաած էր, ինչ որ իրեն տրուած էր ի ծննդեան: Այսպէս սպառեց իր գիտակցութեան ամբողջ քառասուն տարին: Քառասուն տարի ու քառասուն անգամ հարիւր աշակերտներու իմացական կազմութեան մէջ քաժին ունեցաւ: Սիբցուց գրականութիւնը, գեղեցիկին ճաշակը տուաւ եւ ըրաւ իրաւին փառաբանանքը: Իբրեւ ասակութեան նիւթ թո՛ւրքը ունեցաւ միայն եւ իր ասելութիւնը փոխանցեց իր աշակերտներուն: Եւ իբրեւ սէր՝ իր ժողովուրդը, որուն հմայքը անդիմադրելի սպրուսի մը վերածեց ազոց մէջ: Ստեղծազործեց եւ ստեղծազործութեան կրակը վառեց հազարաւոր հոգիներու մէջ: Այս յատկութիւններուն շնորհիւ իր ուսուցչութիւնը դուրս ելաւ ընթացիկ իմաստներէն, անջատուեցաւ պարագայէն ու ժամանակէն եւ դարձաւ հեղինակութիւն մը: Ուսուցչութիւնը ստեղծագոր-

ծութեան պէս բան մը դարձաւ իր անունին քով, իր մէջ երկն է կարծես ուսուցչութիւնը: Եւ տարբեր չէ իրականութիւնը: Սրովհետեւ կրցաւ իր հեղը արդիւնաւորել, իր քրտինքը շօշափելի փաստերու վերածել եւ յանրժայցնել դրականութեան իր ջերմեանը հաւասար աշակերտներուն մէջ: Ու տուաւ հայ ժողովուրդին թագմաթիւ մտաւորականներ, ուսուցիչներ, դերձներ եւ հանրային այլ սպաններու մէջ դեր վերցուցած ուժիչ գործօններ:

Վերջացնենք մեզի ուղղած իր պատգամը փոխանցելով նոր ուսանողներուն:

Կը կանգնէք մեր առջեւ եւ յուզուածով, սպրուսով, խորունկ լրջութեամբ մը կը դռնէք:—

— Դուք Յրանապի ուսանողներ չէք: Անգլիացի ուսանողներ չէք դուք: Ռուս, Գերմանացի, Ամերիկացի չէք: Դուք Հայ ուսանողներ էք: Ու ասոր համար շատ է ձեր պարտքը: Անոնց եթէ 10 հազարէն մէկը մարդ ըլլայ կը բաւէ իրենց: Դուք բոլորդ ալ պարտաւոր էք մարդ ըլլալ, որովհետեւ ձեր ժողովուրդը պէտք ունի բոլորքդ ալ:

9. ՄՆԱԳԵԱՆ

ՔՆՆԱԴԱՏԸ

Տասը տարի է ի վեր լրած է Յ. Օշականի հեղինակաւոր ձայնը: Եւ տասը տարի է ի վեր կարծես թէ ամայացած է Սփիւռքի հայ գրականութեան անդամները: Անդապահը մեկնած է առ յաւիտ եւ անոր անդն ու դիրքը ոչ ոք համարձակած է դրուել մինչեւ այսօր:

Ոսքը Բննադատ Օշականի մասին է. ան որ մեր ժողովուրդը հարուածող մեծ ազնտէն ետք, գրեթէ մինակը իշխեց զբրական նորահաս սերունդներուն վրայ, պահեց եւ վարեց զանոնք՝ անյողողոյ վարպետի պատկառազու իր ձեռքով:

Պոլսէն Գահիրէ, Կիւրտոս, Երուսաղէմ եւ Անթիլիաս, իր ժողովուրդին պէս տարագիր եւ անկայան, բայց միշտ անոր կրթական եւ մշակութային կեդրոններուն մէջ, Օշական ուրիշ կիրք, ուրիշ սէր, ուրիշ հաճոյք եւ կեանք չունեցաւ քան հայ գրականութեան եւ հայ գրողներու մտերմութիւնը, ապրումն ու ճաշակը, իբրեւ հանապազօրեայ հայ եւ գիտնի:

Մարդկային մեծագոյն արժանիքը նուիրումին մէջ պէտք է փնտռել: Օշական եղաւ այն հազուագիւտ մեծութիւններէն մէկը, որ կրցաւ ամբողջական, անայսլոյ եւ յարանուն նուիրումով մը ծառայել իր առպարէզին — գրականութեան: Այս պարտազային՝ սխալ է ասպարէզ կոչել զործ մը, որ աւելի կոչում է եւ առաքելութիւն, քանի որ Օշական իր գործին մէջ մտաւ ապրելու եւ շքնչելու ամբողջ իմաստը եւ անոր սպասարկեց աւելի քան կէս դար պաշտամունքի հասնող շեմեանդութեամբ:

Մոլեռանդներ կան հաւատքի, քաղաքական համոզումներու, դաւանական ուղղութեանց. մոլեռանդներ՝ որոնց համար կեանքի բովանդակ լոյսն ու արժէքը իրենց յայտնարեւած ճշմարտութիւնն է: Գուցէ միակողմանի են եւ դատապար-

տելի այս մարդիկը, չուցէ նաեւ անտանելի՝ իրենց այլամերժութեամբ, բայց այս մոլեռանդներն են, որ աղօսներ կը բանան, նոր ճամբաներ կը հարթեն եւ անձնօրէի հետք մը կը ձգեն իրենց ետին:

Յ. Օշական գրականութեան տաճարին մոլեռանդներէն մէկն էր, քաշանայպետ մը՝ որ Աւետարանի խօսքերէն միայն մէկը սորվեցաւ եւ բարձրազարակ հոշակեց ամենուրեք. «Մկրդբէն էր բանն եւ բանն էր առ Աստուած եւ Աստուած էր բանն»: Ու բան ըսելով, ան կ'ըմբռնէր գրականութիւնը, հայ գրականութիւնը, մեր անպիր դպրութեանն մինչեւ Ս. Մեսրոպ եւ Մեսրոպէն մինչեւ ինքը՝ Յակոբ Օշական:

Այս համոզումին աէր եւ այս համոզումով զորացած՝ մոլեռանդօրէն եւ յարատեւօրէն ապրեցաւ մեր գրականութեան բոլոր շրջանները, բոլոր երեւոյթները եւ բոլոր արժէքները, ճիշդ այնպէս, ինչպէս ուրիշներ կ'ապրին իրենց կամ ուսածին, այդիին, հարստութեան կամ պաշտած էակին քննայած բոլոր վայելքներն ու մտահոգութիւնները:

«Բննադատ» որակումով ծանօթ Օշականի դէմքը ծնունդն է հոգեկան այս փեճակին, որ դրապէտը մոլեռանդ գրական իր ապրումին հազարակից դարձնելու նաեւ ուրիշներ, խորհելու խորհրդածելու, վերլուծելու, դառնութիւններ եւ ոգեւորութիւններ թափելու մէջտեղ, մէկ խօսքով՝ շնչելու գրական մթնոլորտի մը մէջ եւ արտաշնչելու դադափարներու իր անհանգարտ հեւքը:

Օշական սիրած է յաճախ յայտարարել թէ ինք քննադատ չէ: Ոմանց թերեւս հակասութիւն թուի այս հաստատումը՝ մեր մեծագոյն քննադատներէն մէկուն թերեւս մէկը: Բայց խորքին մէջ հոգեբանական ճշմարտութեան մը յայտնարբումն է այս յայտարարութիւնը: Եւ ի-

րօք Օշական յանուն քննադատութեան չէ որ քննադատութիւն ըրաւ. այսինքն քննադատութեան սեռը իրեն նպատակ չընտրեց նրբէք: Քննական եւ քննադատական աշխատանքներու մէջ փաստաբանութիւններ չորոնեց, խուսափեցաւ անկէ բայց միւլիւս վերջն ալ յաջողեցաւ իր անձը ազատագրել քննարկելու կիրքէն եւ բնական մղումէն:

Տարբրինակ այս երևույթը բացատրելի կը դառնայ երբ աչքի առջեւ ունենանք պրակտիկութեամբ տեսարար լեցուցնու եւ յորդելու Օշականի հոգեմիճակը: Յորդ հոգի մը պէտք ունի պարպուելու, խօսելու, իր յուզական զեղումները արտաբերելու: Օշականի քննադատութիւնն ալ ուրիշ բան չեղաւ, եթէ ոչ տեսակ մը իւրայատուկ հոգեկան զեղում, գրականութեան մասին եւ գրական հարցերու շուրջ տաք զրոյց, լի անձնական յայզկումով: Քննադատ Օշականի գլուխը չէն աւելի կիրք հոսեցաւ քան դատում, աւելի արին կաթեցաւ քան մտքի լոյս:

Օշական իրաւունք ունէր յայտարարելու թէ ինք քննադատ չէ: Եւ արդէն քննադատի մասին գոյութիւն ունեցող դատական ըմբռնումը բնաւ չի պատշաճիր իրեն: Նախ գիտելի է որ դրեթէ բոլոր երկիրներու մէջ եւ բոլոր ժամանակներու ընթացքին քննադատի պատմուսան կրող հեղինակութիւնները կամ չեն փորձած զեղարուեստական ստեղծագործութեամբ հանդէս գալ կամ էթէ փորձած են ստեղծագործել չեն յաջողած միջակութեան աստիճանէն վեր բարձրանալ: Որովհետեւ ճշմարիտ քննադատին տաղանդը դատողական է, միւլիւս ճշմարիտ գրողին կամ բանաստեղծին տաղանդը գրացական ակունքներէ կը սընանի:

Արդ՝ Օշական աւելի մեծ գրապէտ մը եւ վիպագիր մը եղաւ անուբանալիօրէն քան քննադատ մը:

Երկրորդ, դատական քննադատը պիտի ունենայ աշխատանքի որոշ մեթոտ, դիտական մտածողութիւն, թուականներու եւ դարաշրջաններու յատուկ բաժանումներ, պատմական եւ ընկերային տը-

նումներ, պատմական եւ ընկերային տընալներու օգտագործումը եւ այլն:

Արդ, Օշականի քննադատական վաստակը ոչ մէկ ատեն յարգած է ընկալիւ ալ այս պահանջները: Ընդհակառակն, նշանաւոր է ան թիւերու եւ փաստերու հանդէպ իր անտարբերութեամբ, չըսելու համար արհամարհանքով, նշանաւոր է զարձեւալ մեթոտիկ յասակութեան բացակայութիւնը անոր բազմաթիւն էջերու հեղեղին մէջ:

Այս արտասովոր զարտուղութիւնը իրաւունք կու տայ թէ՛ իրեն եւ թէ՛ մեզի յայտարարելու թէ Յ. Օշական քննադատ չէ, բառին նուիրագործուած եւ դատական իմաստով:

Սակայն ո՞վ կրնայ ուրանալ որ ան քննադատական բնոյթ ներկայացնող իր էջերով տասը քննադատի գործ կատարեց տարիներ շարունակ: Ո՞վ կրնայ խափանել Տիրոջ Այգիին նուիրուած այդ գիւղացի անդապահին հոգո մասին, որ ահ ու զոգի մէջ պահեց զոգերն ու անտառանդները եւ գերեզմանէն ալ անդին դուրս հնչէ կարծես մեր բուրբիս ակունքներուն:

Քննադատ Օշականը տարազելու համար հիմնականը ըսի արդէն. ան ոչ թէ մտածումի նիւթ դարձուց հայ գրականութեան արժէքները, այլ ապրեցաւ զանոնք իրրեւ բազմադարեան վէպ մը, որուն հերոսներն էին բազմազէմ հայ գրողները: Այս իրողութենէն կը հետեւին Օշականի քննադատական արուեստին միւս ստորագիծները, որ ահաւասիկ.

ա) Փեքպանցորէն տպաւարապաշտ է Օշական իր դատումներուն մէջ, դատումի իրրեւ միակ եւ վերջնական չափանիշ ունենալով իր գրական սուր ըզդայարանքը: Քննադատութեան տպաւորապաշտ ուղղութիւնը ինք չէ ստեղծած անշուշտ, բայց անոր աուսելուութիւնները մեր մէջ հասցուցած է այնպիսի չափի մը, որ մոռցնել կու տայ նոյն սեռին թերիւնները: Գրական երկերը իրեն համար առիթներ են աւելի իր մասին խօսելու քան բուն իսկ երկերուն, բայց իր հոգիէն հասած յոյզերն ու լոյսերը ան-

պայման կը նպաստեն մեր ըմբռնողութեան, կը խորացնեն ընթերցողի մեր վայելքը եւ նորանոր հորիզոններ կը բանան վերլուծումի ենթարկուած գործի մը աշխարհէն ներս: Ա՛յս չէ արդեօք քննադատին բուն գերը — դասնալ մոզական լսողներ մը Հեղինակին եւ ընթերցողին միջեւ, մասնաւոր պրիմակի մը ընդմէջէն լուսաստիւղով եւ արժեւորելով գրականութեան մէջ թաքնուած գեղեցկութիւնները, գէշ ըմբռնուած կամ բոլորովին անյայտ մնացած գոյներն ու պատկերները: Այդ մասնաւոր պրիմակը Յուզակնի աչքն էր, արտակարգօրէն թափանցող, խորատես եւ զգայուն աչքը, որ դիտելու եւ գտնելու համար ուրիշ օժանդակ միջոցներու պէտք չունեցաւ երբեք: Ուրիշներ հեղինակ մը քննադատելու կամ գրականութեան պատմութեան դուռն մը գրելու համար գրողաբաններ կը պրպտեն, գրքերու գէշեր կը թղթատեն, տեղեկութիւններ կը հաւաքեն, նոթեր կը կազմեն եւ ապա միայն կը ձեռնարկեն համագրական աշխատանքի: Օչական կ'արհամարհէ այս բոլորը: Իր զգայարանքը եւ իրականութիւնը գէշ գէշի — ահա գրականութեան մօտեցման անոր սիրած եղանակը: Բնականաբար նման մօտեցում մը ատուելազօյն չափով պիտի պարփակէ ենթակայական տարրեր եւ ատարկայականութեան պակասէն պիտի տուապի: Ի՛նչ փոյթ... Օչական գիտակ է եւ ունի իր պատասխանը. «Գրականութիւնը գիտութիւն մը չէ»: Գրականութեան պատմութիւնն ալ գիտութիւն մը չէ Օչականի տեսակէտով, այս պատճառով ալ զայն վերածած է տեսակ մը արուեստի, ուրիշին ստեղծագործութիւնները սեփական շիջերու ցանցին մէջ բռնելու եւ կշռազատելու արուեստին: Կարգացէք, օրինակ, Մեծաբեկին նախքան իր ընդարձակ վերլուծականը եւ պիտի համոզուիք: Բազմաթիւ անդամներ Օչական չէ վարանած յայտարարելու. «Որոշած եմ հմտութիւն չհասիլ»: Այս խօսքին մէջ էր քննադատական արուեստին ամբողջ դասանանքը կայ խառնած: Հմտութիւնը, այսինքն

կենսագրական տուեալները, թուականները, պրքերու նիւթին ամփոփումը, եւ այլն ամէնուն մատչելի եւ շտեղծու համար կարելի գործ նկատած է ան: Թեւ չէ եւ համբերատար վարժապետի գործ, որուն համար վատնելիք ժամանակ չուներ ինք: Ակամայ քննադատի իր ատուքերութիւնը համարած է աւելի բարձր տաղանդի աշխատանք՝ ոսկին զատել պղինձէն եւ բոլորին տեսանելի դարձնել զուտ ոսկին զաղցր փայլը, ինչպէս եւ պղինձին ժանգը: Ատոր համար ալ Օչականի քննադատութիւնը իւրայատուկ գրականութիւն մըն է. ոչ թէ պարզ ցուցադրութիւն, այլ ներապրուած վերբանակում, — ոչ թէ գիտական հետազոտութիւն, այլ զգացական սրտակցութիւն՝ գրչի եղբայրներու հետ:

բ) Այն աչքը որու մասին իտեցայ արդէն, բացառիկ զգայարանք մըն էր, որուն նմանը քիչ տեսած շնորհուած կ'ըլլայ երկինքէն: Նախակրթարանի վերակայական իսկ չունեցող անոր տէրը, լընորհու այդ զգայարանքին միայն, համապարփակ միտք մը դարձաւ մեր գրականութեան մէջ եւ չափազանցած չինք ըլլար եթէ ըսնէք թէ օտարներու մէջ եւս մեծագոյններէն մէկը կրնար հռչակուիլ ան՝ արժէքներու իսկութիւնը եւ տարողութիւնը մէկ ակնարկով չափելու իր բնատուր կարողութեամբ: Մեծ երաժիշտները գերանուքս ականջով կը ծնին եւ անոնց ականջը իրենց հարստութիւնն իսկ է: Օչականի գրական զգայարանքն ալ իրեն համար եղաւ այդ մեծ գանձը, որ փոխարինեց ամէն բան — համալսարանական կրթութիւն, հմտութեան բանասիրտ, մեթոաներու ուղեցոյց, մէկ խօսքով բոլոր այն միջոցները որոնք գրականութիւնը լուսաստիւղու եւ ըմբռնելու կը ծառայեն: Օչականի աչքը կը տեսնէր իսկոյն տեսնուելու արժանին: Ժողովրդական ասացուածքով մը պիտի ըսէինք՝ քիթը հոտ կ'առնէր: Գրական ծաղիկներու արձակած բոլոր հոտերը: Եւ ինչպիսի՜ արագութեամբ... Բաւ էր որ կարգար բանի մը էջ՝ վճիռը արձա-

կերու համար: Եւ Օշականի վճիռները շատ քիչ անգամ սխալեցան:

գ) Օշական քննադատութեան կալուածէն ներս մուտք դործեց կարգ մը նուիրապարծուած արժէքներ տապալելով: Մինչեւ այսօր ալ Օշական անուանը շատերու մտքին մէջ հոմանիշ է հարթող, տապալող բռունցքի մը, որուն զարկերուն տակ բազմաթիւ արձաններ վար ինկան իրենց պատուանդանէն: Ճիշդ է ասիկա, բայց ժամանակը եկաւ հաստատելու թէ ատոնք կաւէ արձաններ էին եւ Օշական իրաւունք ունէր: Այս փաստը ցոյց կու տայ ինքնին թէ գիւղէն մայրաքաղաք եկող թերուս այս տաքեալը իր հետ կը բերէր զբական առողջ քնադաներ, աննախապաշտը միտք, խիզախ նշկարազէր եւ ըսելիքը քիչ մը բրտօրէն ըսելու անտաշ ունակութիւններ: Անոր այս յատկութիւնները սակայն մեծապէս օգտակար էին Պոլսոյ մթնոլորտին մէջ, ուր կեղծ արժէքներու խնկարկումը սովորամուրթեան մը ուժը կը ստանար շատ յոճակ: Մէկը պէտք էր որ թարմ շունչ մտցնէր եւ թարմ խոսք ըզէր՝ մէկը պէտք էր որ իրերը որակէր իրենց բուն անունով, ասոնց ձեռքեքումի եւ ձեռնոցներու: Օշական եղաւ այդ մէկը:

Օշականի քննադատութիւնը սակայն չյարատեւեց ժխտական այս կեցուածքին մէջ: Միայն ուրացումներ եւ աւերակներ չձգեց իր ետին: Ընդհակառակն, Օշական հետզհետէ անցաւ դրական քննադատութեան, այսինքն արժէքներ յայտնաբերելու կամ արդէն իսկ գնահատուած արժէքները վերադասակարգելու շնորհիւ աշխատանքի մը, որուն կիրքն ու թափը երբեք չնուակեցան: Անկարելի է ըմբռնել արդէն որ մեծ սէրով մը տարուած հոգիները տեւաբար ժխտեն կամ քանդեն: Օշականի սկզբնական զայրոյթն ալ րացատրելի կը գտնայ դրական արժէքներու հանդէպ իր տաճած պաշտամունքով, որ ծառայաւ կեղծ համբաներու զէմ, բայց յետոյ իր անհուն ազապատանքով ու հիացումով շրջապատեց Մեծարեանները, Դուրեանները, Վարդաթանները, Սայաթ Նովաները: Ամբողջ

ջուրերու մէջ առած Օշականի քննադատական վաստակը ջանքերով տոկոսով դրական է, սիրոյ ճառագայթում, արժէքներու փնտառուք եւ ուսուցում:

դ) Ամէն քննադատ նախախրած չափանիշ մը կ'ունենայ ընդհանրապէս, ընկալիալ եւ ընդհանրական արժեքափոքր յարգելով հանդերձ: Արդ, ո՞րն է եղած Օշականի չափանիշը: Ուրիշ խօսքով՝ ի՞նչ ակնոցով մտնեցած է ան մեր գրողներուն եւ ամէն բանէ առաջ ի՞նչ ուզած է դաննել անոնց մէջ:

Այս հարցումին պատասխանը յեղաշրջումի ճամբայ մը կը պարունակէ իր մէջ, հոլովոյթի մը պատմութիւնը, որ իր վախճանական կէտին վրայ կը մեծօք մեծ Օշականը եւ կը բերեղացնէ անոր դէմքը:

Առաջին շրջանին, երիտասարդ քրոնադատը միջազգային դրական չափանիշներով կը սիրէր մտնելու մեր գրողներուն: Պալլաք մը, Տոսթոյեւսքի մը, Ճլոպեա մը կամ Վեյլէն ու Պոսլեա իր աչքին կը ներկայացնէին այն հասակները, որոնց հետ բաղդատաբար եւ որոնց ջոփն ի վեր գնելով կը փորձէր շփոխել հայ հեղինակները: Ոչ դարաշրջաններու տարբերութիւն, ոչ միջավայրի, ոչ պարմաններու եւ ոչ ալ ազգային նկարագրի: Արուեստը արուեստով քայտարելի եւ արուեստը անկախ բոլոր նախադրեալներէն: Այսպիսի վերաբերում մը աղետալի է անշուշտ եւ հիասթափութիւններով լեցուն: Եւ ո՞ր չափով արդար՝ այդ ալ ուրիշ խնդիր: Օշականի քննադատութեան դժուարահասութեան չափազանցութիւնները եւ որոնց համար՝ անհեթեթութիւնները հետեւանք էին դատումի այս կերպին:

Ժամանակը եւ կրօնականի ջերմաւորութեամբ հայ դրականութեան մատուցած իր անխոնջ սպասարկութիւնը հատուցուցին Օշականը, որ իր քննադատի սպասարկին երկրորդ շրջանին, մասնաւոր վերաւորութեան, սեպտեմբերէնէ առաջ հայ գրողին մօտ փնտռելի հայեցիւթիւնը: Ինք որ զբական իրազործումները ժամանակէն եւ միջավայր

բէն վեր կը նկատէր, հասաւ հոն, ուր հասած են արժէքներու բոլոր մեծ խուզարկուները — գրողի մը գործին մէջ պտնել ամբողջ ազգի մը հոգին: Օշական չէ՞ր որ իր «Համապատկեր»ի հրատարակութեան առթիւ չվարաննցաւ պրեզու- Վժմ փառասիրութիւնս դիւան է իմ ժողովուրդին, հայ հոգիին»: Եւ իրօք, ի՞նչ երկիւղած ուղեւորութեամբ մենք գինք հակած կը տեսնենք հին ու նոր բալլոր այն գործերուն վրայ, որոնք, իր բաւերով՝ «հայ հոգիին վկայութիւնը» կըրունան կազմել: Մեր գրականութեան պարտական մէջ իր որոնածը ոչ թէ գեղեցիկ ծաղիկներ են այլեւս, այլ հայ հոգին բոլոր եւ հայոց արեւին թոյրերը իրենց մէջ խտացնող ծաղիկներ: Իրաւ բառը իր ամէնէն շատ գործածած արժեչափը դարձաւ պրական արժէքները կիլոգրի դարձելու ատեն, բաւ մը զոր ինք միայն մասնաշատուկ իմաստով գործածած է եւ որ իր երկու մանկերուն մէջ կը խտացընէ Օշականին ամբողջ դասանանքը, վերջին տարիներու անոր պրական հանգանակը: «Վերս», այսինքն հարգատ, այսօրին հայաշունչ եւ հայաբոլոր:

Հայ գրականութեան բազմամեայ դասախօսի եւ քննադատի իր հարուստ դիտողութիւնները եւ ապրումները համարեց տար հատորնոց ծանրավաստակ իր գործով՝ «Համապատկեր հայ գրականութեան»՝ իրրեւ Հիմնական ուղեգիծ եւ նպատակ ունենալով ժամանակաշրջաններու եւ հեղինակներու ընդմէջէն գծադրել, նկարել ու քանդակել հայ հոգիին արտայայտութեան կերպերը, որով խօսքով՝ այսպիսի ու կեանքը դիտելու եւ գալու հայուն ինքնայատուկ հղանակը: Այս իմաստով՝ իւրաքանչիւր հայերէն գիրք Օշականի համար կամ ցեղային ապրումներու վկայարան մըն է, հետեւաբար իր մշակոյթի գանձարանին պահարներէն մին, կամ խորթ ու անհասարկ մեր ցեղային հոգեխառնութեան, հետեւաբար հայ գրականութեան լուսանցքին վրայ ինկած քմայք մը:

«Գրականութիւնը կարելի է ազատաբերել բարոյականէն, բայց ոչ արիւ-

նէն», կը գրէ Օշական, բնականաբար ցեղային արիւնին, որ հասարակաց ներշնչում մը կու տայ այդ արիւնը կրող բոլոր գրողներուն, ինչպէս հասարակաց նկարագրով կ'օժտէ նոյն ցեղին զաւակները, ուր ալ ըլլան անոնք եւ ո՞ր դարուն ալ ապրին:

Կայ հայկական երաժշտութիւն մը, հայկական ճարտարապետութիւն մը, հայկական մանրանկարչութիւն մը: Ինչո՞ւ չըլլայ հայ գրականութիւն մը՝ խորքի եւ ոճի ինքնայատուկ յատկանիշներով օժտուած: Ահաւասիկ Օշականի փառասիրութիւնը եղաւ այդ գրականութիւնը գտնել: Այդ հայ գրականութեան ըզզայացական եւ ոճային արժանիքները յայտնագործել գարեբու ընդմէջէն: Ոչ թէ հայ հեղինակը արժէքաւոր է այն չափով որ կը նմանի ու կը մօտենայ Պալլոգին կամ Պոսլեռին, այլ հայ հեղինակը կ'արժէքաւորուի իր հայեցիութեամբ, առաւելագոյն տեղոսի հայ արիւնով եւ իրաւութեամբ:

Հայրենասիրութեան տուրք մը չէր որ Օշական կու տար հայ ժողովուրդին իր այս դասողութեամբ: Ներքին զգայարանքով, յայտնատեսութեան ուժով աւաղնարդուող քննադատ՝ ինքնաբեր մեթոդիցով մը ան յաջողեցաւ իր արեան կշռոյթին մէջ ճանշալ բովանդակ ժողովուրդի մը ստեղծագործ աւելնը եւ իր սրտին տրոփը խառնել հայութեան սրտին յաւերժական զարկերուն: Եւ որքան խորացուց այս ճանաչողութիւնը, այնքան սիրեց իր ազգը եւ այնքան աւելի հաւնեցաւ անոր ստեղծած իրաւ արժէքները:

Մեզի մօտեցող եւ մեզ փնտռող օտար քննադատներն ալ նոյնը չեն ընել միթէ: Ակնարկ մը նետեցէք այն գնահատանքներուն վրայ զորս օտարներ կատարած են մեր մասին, բոլորն ալ կը վերաբերին մեր այն արժէքներուն, որոնք իրապէս հայկական են եւ հայեցի, որոնք մեր ոճով մեր հոգին կը պատկերացնեն եւ որոնք Հայաստանի մասնաշատուկ համն ու հոտը ունեն:

Աւելի քան 30 տարիներ Թ. Օշականի

Ղեկերուն լարերը փոթորկած են միայն ու միայն Հայ գրականութեան վայելումով եւ ընծայումով: Գրարար, աշխարհարար, բանահիւսութիւն, աւանդութիւն, առաստիւլ, չեքիաթ, ինկած են իր արծուի աչքին կամ անդղի կտուցին տակ: Տեւարար խօսած կամ գրած է՝ յուզելով մեր գրական առօրեային լծացումը Մփիւռքի մէջ: Մտրտկած է Հայ հօդիներու ընդարձացումը: Ծաշակներու քարացման եւ Հաւաստի ընկրկումներուն դէմ պայքար բացած է շատ յաճախ: Երբ կրնար վեհագիտա մեկուսացումի մը մէջ ինքնամփոփուիլ եւ իր ուժերու ինքնամար թափով նուիրուիլ վէպերու, չէ վարպետ իջնելու Հրապարակ, երբեմն մտրտիլ է ձեռքն, երբեմն զափնիկ պսակներ:

Օշական ձայն մըն էր մեր գրականութեան մէջ: Գուցէ անուպատին մէջ բարբառող մարդարէի մը ձայնը, բայց մերջնապէս հզոր ձայն մը՝ որ Տիրոջ շունչով ու զոգով կը լեցնէր շրջապատը: Ամէն մարդ իր խօսքին կը սպասէր Հասարակութեան երկրաշարժի: Բոլորը հարց կու տային. «Տեսնենք, ի՞նչ պիտի ըսէ Օշական»:

Ո՞ր մէկը յիշել անոր գրական Հրապարակախօսութեան ցան ու ցիր էջերէն. «Հինէն ու նորէն», «Արեւմտացան», «Մտացում բաներ», «Վկայութիւն», «Կեանքին Հետ», «Գրականութեան Համար», «Ես ինձի», «Երբ կարուանը կ'անցնի», «Անդրին կտուցին տակ», «Մայրիներու շուքին տակ» եւ այլն, եւ այլն:

Այս ամէնուն պատկուծը դարձաւ իր «Համապատկերը», ծովածաւալ գործ մը, ուր Օշական թափած է Հայ գրականութեան Հետ կնքած կէս դարու իր կենսակցութեան ընթացքին Հողին փոթորկող լոյս ու մութ բոլոր ապրումները, յիշատակները, չեմոյթութիւնները, ոգեկոչումները, քէներն ու սէրերը: Այս

կենսակցութեան մէջ Օշականի ցոյց տրած գերազանց Հաւատարմութիւնը յոդիչ է վերջին ծայր եւ վարակիչ՝ եկող ու անցնող սերունդներուն Համար:

Կարելի չէ ժխտել անշուշտ որ Օշականի քննադատական վաստակը քննադատելի բարձրագոյն կողմեր ալ ունի: Յրատակութեան պակաս, կատուցումի թերիներ, անսովոր եւ յոգնեցուցիչ սյուրներ, դադարաբերութեւ եւ զգացումներու անկարգ կուտակում, որոնք կը գծուարացնեն անոր ընթերցումը եւ իւրացումը:

Սակայն մէկ բան անժխտելի կը մընայ. թէ՛ իբրեւ ուսուցիչ եւ թէ՛ իբրեւ քննադատ՝ Օշական Հայ գրականութեան օճակին կրակը արծարծեց աւելի քան 30 տարիներ: Իր ամբողջ շունչը սպառելով՝ տառացիօրէն փչեց շարունակ Հայ գրականութեան առկայծող կրակներուն վերայ, որպէսզի ասեղծադարձութեան բոցը կրկին բռնկի: Այս իմաստով՝ անփոխարինելի է անոր գործը եւ անբարդատելի՝ անոր արեւական դէմքը:

Մեծ էր Օշականի անձնաւորութեան դորութիւնը: Մփիւռքի զրոյններէն շատեր իր աշակերտներն են կամ ուղղակիօրէն կամ անուղղակի կերպով, Հեռուէն կրելով անոր ոճին եւ զգալու եղանակին ազդեցութիւնը: Օշական սերունդ պատրաստեց եւ նորահաս սերունդները իր անմին օղակով շղթայեց նախադաս սերունդի դրական վաստակին:

Որքան ալ ժամանակը սրբէ տանի Օշականի քննադատական պատկանելի ժառանգին կարեւոր մէկ մասը, անոր նետած սերմերը ոսկի Հասկեր կապեցին եւ եղան Հանապազօրեայ Հաց մեղի Համար:

Յարգանք իր յիշատակին:
Մ. ԻՇԽԱՆ

ՎԻՊԱԳԻՐԸ

Ասկէ ճիշդ տասը տարի առաջ, Հալւայ, ձմեռանավերջի խորունկ գիշեր մը, հայ Հոգիի անմահութեան ազնուական և ուխտառատ ճանապարհորդներէն մէկը, աւարտած եղաւ իր անցաւոր կեանքի ուղին, մտնելու համար յախանութեան դիրկը: Մահն ու մարդը, տարիներէ ի վեր իրար զարպտելէ ետք, հաշտուելէ՛ ետք, Հիւրընկալ ընտանիքի մը անշուք սեղանին վրայ, ուր հայ հանճարին ծերունկ բեւեռախոյզը իր արտին եւ իմացականութեան մաքուր գիրը կը գրէր զեռքիլ առաջ, ձգած էին հաստ տետրակ մը, գրել մը եւ ժամացոյց մը, ու մեկնած: Ով դիտէ ինչպէ՞ս նայիցան իրարու, ով դիտէ ի՞նչ ըսին իրարու՝ անողորմ մահն ու քաղցումը հայ ժողովուրդին գրչի այդ սպառազէն ֆետային, մեկնումի խրենց եղերական վայրկեաններուն: Եւ անաւարտ վէպը հայ գրագէտին, անաւարտ վէպը՝ որ մեծագոյն սպառը կը համարենք գրագէտ Օշականին:

Օշական հայ մտքի բացառիկ փայլ եւ ազդեցութիւն ունեցող ղերակատարներէն եղաւ մեր գրական կեանքի վերջին քառասնամեակին: «Մեհեան»ի մը խստակրօն ջրմապեաններէն էր, որ սակայն տարօրինակ կերպով կիրարկեց իր ջրմապետի պաշտօնը: Փոխանակ աղօթիւր, կը մտնէր «Մեհեան»ին մէջ եւ կ'անիծէր, կը հայհույէր գրեթէ, Հայաստանեայց գրականութեան նշանաբանին տակ: Փոխանակ կուռքերուն առջեւ ծունկի գալու, մէկիկ-մէկիկ զանոնք տապալեց, Հիասթափ ջրմապետի հեթանոսական բուռն ախորժակով մը, խոր ու անվերադարձ զայրոյթով մը, շվախնալով «Մեհեան»ը վերածելու մահուան եղերական հարթավայրի մը: Կուստուճի այս դժնէ օրէնսգիրը, սրբարանի այս տարօրինակ պաշտօնեան, խեղճը, խիզախը, Հայաստանեայց գրականութեան

այս միշտ դիտուն եւ միշտ կիսավայրենի աստվարուխը, կուռք մը պատուանդանին վրայ տեղաւորելէ առաջ, հարկ կը զգար բողոքօթիւ կուռքեր աստալելի նախ, վերջի, փոշխացնել: Մուրճ մըն էր եւ կրկինք պեղող լուսարձակ մը, Հայոց գրականութեան մեհեանին առջև: Խեղճի մը մուրճը կարծես եւ գիտունի մը լուսարձակը:

Ու ստեղծեց նաեւ Վերջին շրջանին ան հրատարեցաւ գրեթէ քանդելէ, Եւրոպայու համար առաւելապէս ստեղծագործական տեղադին աշխատանքի մը: Իր այս շրջանին ըրած քննադատութիւնն իսկ գեղարուեստական խորքով ստեղծագործութիւն մը կը թուի մեզի, վիպական յավոգումաճընքու հետ շփոթուելու աստիճան, քանի որ անձերուն եւ գործերուն մտնեալու նոյն եղանակը կը կիրարկուի մօտաւորապէս, իր քննադատութեան ինչպէս վիպագրութեան մէջ:

«Մեհեան»ի օրերէն քիչ մը առաջ ու ետք, Օշական կեանքի խոնարհ պայմաններուն մէջ տուալտող եւ կիրքէն երազին ու տառապանքին նուազագրական խարանէն ծուէն առ ծուէն կիզուած պարզուկ Հայեր բերաւ՝ պոլսականութեամբ եւ բոմանթիք արուեստով յազեցած մեր գրականութեան արեւմտեան հատուածին: Իրմէ առաջ բերք էին ու խառնեք Գոլտոյ իրապաշտութեան դաւառի դէմք, դաւառի բարքեր ու քանի մը հեջիաթ: Բաւարար չէր այդքանը: Օշական բերաւ դաւառին խորը անող կեանքեր, ողբերգութիւն, Հոգի, Խոնարհ ու խոր արարածներ: Բերաւ Տոգսանը, Տոպիճը, Պազտան, եւ ասոնց նման շատ ուրիշներ՝ որոնց սպրած կեանքը սուտ չէր, այլ իրական, իրաւ ու եղերական: Սիրոյ, կիրքի, երազի ու խոր տառապանքի մթին կեանք մը: Նիկիոյ լիճին շուրջ հայկական գիւղ, հայկական բարք

ու կեանք շինած այս գեղջուկ ժարդիկը գրական հասարակ կամ յաջող զարգացած կերպերն չէին այլևս, ունէին իրենց ուրոյն դէմքը, արիւնը, հոգին, միջա- վայրը: Նորութիւն էին, մորթէն անդին տեսնելու, կեանքին մակերեսէն վար, խորերը իջնելու յաջող փորձեր: «Որ- նարհներքու այդ աշխարհին մէջ, իրա- դրծուած իւրաքանչիւր տիպար կը դառ- նայ իր ողբերգութեան կեղբոնական ա- թանցքին շուրջ, կ'արտասանէ գիւղացիի իր քանի մը խիտ ու մթին բառերը, կը լռէ յետոյ իրենց վէճքին խոր յարգանքը ունեցող արարածներուն մեծադանգուած լուսթեամբը ու, թեւ-թեւ սպասած՝ կը մեռնի վերջապէս, չարչարանք մը կը տակելով հեղինակին եւ ընթերցողնե- րուն:

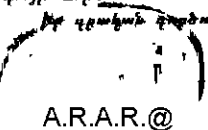
Այդպէս իրենց հեղինակին, Օշա- կանին գրչին շիղ առ շիղ, հոգեմաս առ հոգեմաս ելլելէ, մարմին եւ կեանք առ- նելէ ետք, հեղինակն ու իր գիրքը մոռ- ցընել տալու չտի իրաւ ժարդեր են այլ- եւս «Որնարհներքոյ մեր գրականութեան բերուած այդ գիւղացի Հայերը:

Օշականի գործերուն քննական միջա- վայրը գիւղն է, քիչ բացառութեամբ: Իր նիւթերուն գլխաւոր առանցքը (նկա- տի ունիմ միայն վէպերը) գիւղական կարգ մը մեծ գերդաստաններու աստիճա- նական քայքայման պատմութիւնն է, որ- րուն վերջին փուլէն կը շինուի Օշակա- նին վէպը: Գերդաստաններուն ներքին փտութիւնը եւ անոր դրսեւորումն ու վախճանը փութացնելու կոչուած սեւա- յին եւ ժառանգական հարցեր, կապուկ- ցութիւններ, նախանձ, դաւ եւ ոճիր, անողորմ վիճակներ, անողորմ եւ կարճ խօսքեր, սեւ եւ անհուն ճակատագրակա- նութիւն մը՝ ատաղձը կը դառնան Օշա- կանի վէպերուն: Եւ այս բոլորին մէջ բարք, ժայռի պէս նստած աւանդութիւն, հայեցիութիւն: Այդ վէպերուն գիւղա- ցին խլօք ու խաղող հայ գիւղացին չէ, արախն մէջ աշխատող մշակը չէ, կրքո- տածն է, գիւղական աւանդութեանց, բարքերուն եւ սովորոյթներուն երեսին իր բանկած հոգին սկաւառակի մը պէս

նկատոյն է: Մարդն է, որ ընտանեկան եւ ցեղային բարքերու զնտանէն դուրս պի- տի գայ, պիտի սիրէ, կուտի, ոճիր գոր- ծէ եւ մեռնի:

Օշական առատօրէն դրժադրեց հա- ւատոյ իր հանդանակը, որ իր վերջնա- կան բիւրեղացումը գտաւ իրաւութեան, կենսապաշտութեան եւ հայեցիութեան վրայ, կայմելով հաւատքի հաւասարա- կողմ երանկիւն մը: Հայ մտքին, հոգիին եւ հանճարին գեղարուեստական կարե- յիութեանց որոնումին ետեւէն եղաւ ան «Մեհեանձի օրերէն սկսեալ մինչև վեր- ջին վայրկիանը իր փոթորկայոյզ կեան- քին, սեւեռած պահելով իր հոգե-իմա- ցական բովանդակ կարողութիւնը՝ միշտ եւ միեւնոյն բանը զննելու, միշտ եւ միեւնոյն մտահոգութեանէն տարուած: Այն է՝ գտնել, գծել, ի լոյս բերել եւ արդու բառերով հաշակել Հայ հոգիին ստամն ու ստեղծագործական կարողու- թիւնները: Հայուն հանդէպ Զարեանին հոգե-րնագանցական միութիւնովին Օշա- կան հակադրեց Հայուն արեան եւ ջիղին թանձր իրապաշտութիւնը: Ու երբ Զարե- ան կը ջանայ Հայուն ոգին կենսագրել, Օշական կը ջանայ կենսագրել արիւնը, րնադրը, բարքը: Այդ մէկուն երեւակա- յութիւնը վերապայ է եւ միւսինը խո- բատոյզ: Այսուհանդերձ, Օշական չկըր- ցաւ կամ չուզեց չոր մեթոտներու կապ- ուած չոր դիտուելի մը պէս ցուցակագրել ինչ որ գտաւ հայկական կարեւորութեանց իր որոնումին մէջ, Խանգալաւ, ու խննթ, ու գինով՝ զիզեց գտածները մեր առջեւ, ըսելու պիտի թերեւս, որ ներ- քին արժէքները, ըլլան անոնք անձնա- կան, ցեղային թէ համամարդկային՝ չեն ցուցակագրուելի, այլ կը դիզուին, չեն կաթկթիւր գոնուելէ ետք՝ այլ կը բիրն, կը ժայթքեն, կը յորդին, կը հեղեղա- նան: Կ'ըլլան տեղ մը բազում հրք, տեղ մը բազում նկարչութիւն, բազում ճար- տարապետութիւն, բազում բանաստեղ- ծութիւն: Գիրք, գոյն, գմբէթ: Եւ բո- լորը՝ հաւասար լոյսի: Հոգեկան ճառա- գայթուէի:

Իր գրական գործունէութեան բազ-

մամեայ շրջանին, Օշականի մեծ տաղանդը դառնալով ընդունակ ստեղծագործական բաղձաթիւ կառուցելու վրայ բանելու ապշեցուցիչ կենսունակութեամբ մը եւ աշխոյժով: Միակ տաղանդի մը, միակ մտքի մը, միակ կորովի մը արդիւնքը եղած չըլլար կարծես գրական այս ժառանգութիւնը որ ձգուած է մեզի: Կարծես նոյն ոճը, նոյն հոգեբանութիւնը, նոյն խոստումներն ու անսպասու կորովը ունեցող գրողներու խմբակի մը գործն է անոր ծանր ու արժէքաւոր վաստակը, բազմասեռ ու բազմագոգաբ: Եւստաս մը բառ է Օշական, անտաս մը խօսք, անտաս մը իմաստ, կիրք ու սեպագր: Մոայլօրէն մեծ, մոայլօրէն խոսովիչ, մոայլօրէն կախարդագործող հեղինակն է:

Երբ Օշական կ'ըսենք, մեր աչքին առջեւ կը պատկերանայ նախ զննադատը (իբ Հանած աղմուկին համար), ապա վիպագիրը (իբ դրեթէ չկարգացուած «Մնացորդաց»-ին եւ շատ զիչ կարգացուած «Ծակ-Պտուկ»-ին համար): Քննադատի իր լայն ժողովրդականութիւնը եթէ գործերուն կարգացուած ըլլալէն կուզայ կամ իր զոհերուն ճիշտին, կը խորհիմ որ վիպագիրին ժողովրդականութիւնը Ծակ-Պտուկի, կարգացուած չըլլալէն ծնունդ կ'առնէ: «Այն մարդը, որուն վէպը լաւ է, բայց չի կարգացուիր»: Այս ամէն կողմ պտտող նախադասութեամբ շինուած է դժբախտաբար Օշականին վիպագրի ժողովրդականութիւնը: Ժողովրդական հեղինակի մը, որինակ Մայիսանին չափ ծանօթ է Օշականին անունը. մէկը քանի մը անգամ կարգացուած ըլլալուն համար, միւսը մեծ, բայց կարգացուելիք չըլլալուն համար: Ողորցուած առասպելի մը զոհը: Զոհ նաեւ՝ ընթերցասէր հասարակութիւնը: Օշական՝ ուրարտական սեպագրութիւններով զէրք մը դրած հեղինակ չէ՛, ոչ «Մնացորդաց»-ին մէջ եւ ոչ ալ մանաւանդ «Ծակ-Պտուկ»-ին մէջ: Իսկ «Յոյնացիներուն» մէջ, արեւին սակ ինկած մարմար քարի մը պէս պայծառ է ան. նոյն է նաեւ «Պորհուրդներու Մեհ-

կանչին» մէջ: Նոյնը՝ «Նոր պատանի երջրուածքին» մէջ, նոյնը՝ «Մինչեւ ո՛ւր...» թատերգութեան մէջ: Այո՛, խիտ կը մըտածէ, տառախոհ իւ առատաբան է շարունակ. նկարագրութեան կամ մտածումին կծիկը կը քակուի, ալ դժուար կանգ կ'առնէ, բայց մարդը երբեք չի նարէն չի գրեր, այլ կը գրէ ամէնէն ճշգրտիւ, ամէնէն սուղիղ հայերէններէն մէկը, եւ կարծեմ թէ հայերէն զէրք մը կարգալու իրենց «նահատակութիւն» պոստցողները պարտաւոր են այդ իրենց մեծ բարեկործութեան կողքին՝ զիչ մըն ալ հայերէն գիտնալու: Եւ դեռ կը կարծեմ, թէ, իրենց ստեղծագործական արժանիքներէն անկախ, կ'արժէ որ Օշականին գործերը կարգացուին հայերէն ստրվիլու յեղուական պարզ մասնագործութեամբ մը լոկ:

Ի՞նչ անտեղի հաւար՝ ոս անհասկընալիութեան առասպելը, մեծաւ մասամբ բամբասանքերու արդիւնք: Կ'ընդունիմ, խօսակցութիւնը դանդաղ է, դրեթէ գոյութիւն չունի, բայց «Մնացորդաց»-ի պարզ՝ «չանկուտ պարն», «Ծակ-Պտուկ»-ի նոյնքան պարզ՝ «սպաննեմ պարն», խօսակցական լման պատմութիւն մը, հոգեկան ծայրագոյն վիճակ մը կը խտացնեն իրենց մէջ, որ չուտով կը փոխանցուի ընթերցողին, անուրի իբ անհրաժեշտ չափը վերագտնելով անոր մէջ: Կարեւորը, Օշականէն չվախնայն է. անընտել գամփո մը իսկ բարեկամ է, երբ չես վախնար իրմէ, իսկ միւս կողմէ ամէնէն ընտանի սալոնային շնիկն իսկ կը խածնէ զեզ, վախիզ եւ իրմէ խրտուչիլուդ համար: Արդ, ինչպէս կեանքի բոլոր մարդերուն մէջ մեր քաջութիւնն է, որ մեզ ընտանի, ըմբռնելի եւ բարեկամ կը դարձնէ եւ վախը թշնամի մը՝ հոս, հեղինակներու ընթերցումին մէջ եւս, նոյն է պարագան, քաջութեան, անվախութեան եւ անկախութեան պարզայ մըն է լոկ:

Օշական թէքիքի թէ խօսքի տեսակէտով, մտեցուց իր վէպը զննադատութեան եւ զննադատութիւնը վէպին, հոգեկան կացութեանց եւ արեան ու մտքի

ծանր արարքներու փորձագաշտի մը վերածելով երկուքն ալ, տաղանդի զրեթէ հասասար պրկումով մը: Նոյն մասհոյութիւնը կ'առաջնորդէ զինք, ներկայացուելիք տիպարը մէկ մը շահաւորչուող թոքախտաւոր Քոմասիկին անձը ըլլալ, թէ դրականութեան պատճառով անը հետաքրքրող վազամեռիկ Գուրեան բանաստեղծին անձը:

Միշտ տպաւորապաշտ ու միշտ վերլուծող է Օլակոն: Կեանքի, հոգիի ու գեղեցկութեան նոյն փնտտուքը միշտ: Միշտ նոյն խուզարկու, խորաթափանց, գիտուն նայուածքը, մարդուն հոգին ճարճման մէջ դնող, դաշն ծայրէ ծայր գլորող զոպանակներուն համար:

Օլակոնով հայ դրականութեան փոխանցուած ստեղծարժեքի վաստակին գլխաւոր տարրը կիրքն է: Կիրքին ենթահոգն է որ տեւաբար սնունդ կը բաշխէ այդ ստեղծագործութեան բոլոր կարեւոր ու նուազ անկարեւոր երակներուն: Կիրքին այդ ընդարձակ ու սեւ վրանին տակ է, որ կը գործեն, կը տառապին ու կը մահանան Օլակոնին բոլոր հերոսները:

Օլակոն կը սիրէ արուեստագէտի իր վրանը դարնել մարդոց ներքին կեանք

բուսածին քոյր: Իր վէպերը կը նմանին լեռնային անտիկ բերդերու, որոնք դուրսէն խաղաղ են, այլ անոնց պարսպներէն ներս միշտ իրարանցում կայ, կ'սու, արիւնահեղութիւն եւ խուճապ:

Անոր քով, խոհերն ու արարքները ստուշ չեն, այլ շարունակ յղի՝ հոգեվիճակներ ստեղծելու, որոնց պիտի յաջորդէ շուտով նոր արարքներու եւ նոր խոհերու մըրթիկ մը կեանքի երեսին:

Երեզ ու անէզ կիրքերու դուստն է Օլակոն, իր թու ծայրով, թաւ բարբառով, թու ատողանութեամբ: Դէպ առ զկէ կուտակուած իր հատորները կիրքի թանձր նուազարաններ են, թմբուկ եւ թաջուեթակ:

Օլակոն տեսաւ հոգիները՝ որոնք վրթած են իրենց աղեղէն, կիրքէն: Ու կարծես շտեսաւ ուրիշ բան: Վճարեց կեանքի, մահուան ու անմահութեան իր ճանապարհածախսը այն շքեղ ուղեւորմանով, որոնք «Մոնարչներ» կը կոչուին, «Մակ-Պատու» կը կոչուին, «Մնացորդաց», «Մինչեւ ո՞ւր» եւ «Համապատկեր» կը կոչուին. որոնք դեռ ուրիշ իստուն անուններով կը կոչուին: Աղքատ ծնաւ, հարստացուց մեզ ու մեաւ, ներողութիւն, անտեսացա՛ւ:

ԵՂ. ՊՅՅԱՃԵԱՆ

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

Ծ Ա Կ - Պ Տ Ո Ւ Կ Ը

(ՀԱՏՈՒԱԾ) (*)

Հայրապետի նաչիկը:

Երբեմն բառերը անիմաստ են ու դուրս՝ այն պատկերին որուն նշանակը եղան: Անոնք կ'ախօքն իսկ չեն իրենց տաղաւարած խորհուրդին ու ողբերգութեան: Ու մանաւանդ որքան քիչ կու գան անոնք բացատրելու համար այն եղբրական երկույթը որ աղուոր աղջիկն է գեղերուն մէջ: Փութկալ ու ճակատագրական, գեղացին պարտքի մը պէս կ'առնէ իր անկողինը այն աղջիկը զոր իր ծնողքը, սոցալականները իրեն համար ընտրած են, առանց իր գիտնալուն: Անիկա չ'անդրադառնար իսկ անոր երեսին, վասնզի գեղի աղջկան ընդհանուր տիպարը ոչինչ կ'ըսէ աչքերուն: Բայց երբ այդ միջինէն կը զատուի աղջիկ մը իր գոյնովը, մարմնովը, աչքերուն յանդրադարձութեամբը կամ կուրծքին շքեղ խռովքովը, այն ատեն անոր անունը կը պատի տղոց բերնին մէջ, կամաց, դողդոջուն, երազի մէջ ըսուած, փրօփրօսուած բաներուն նման: Ու ատով իսկ՝ անիկոն ենթակայ կը դառնայ իրական ու հաւանական բոլոր փորձանքներուն: Մ'եր օրերուն՝ թուրքի վախ չկար թէև, բայց հին աւանդութեան մը պէս, այդ աղջիկներուն անունին հետ կը պատէր արիւնը, ոճիրը, խենթութիւնը, ով գիտէ ինչքան հեռաւոր առամներէ տեղաւորուած, բիւրեղացած՝ այդ յղացքին խորը: Անոնց ճակատագր'ը: Ատուած թշնամուն շտայ:

Ու Հայրապետի նաչիկը մէկն էր անոնցմէ:

Բայց ամէնէն առաջ ընտանիքը:

Գինով Հայրապետին թորը, հաճի Ստեփանը, ընտանիքին բերաւ ահարկու, խռովիչ ու մեծախառ համբաւ մը: Անիկա փոխեց գերդաստանին բոլոր միջոցները: Ու ահա անիկա:

Պատմութիւն մը ամբողջ անոր երիտասարդութիւնը: Անմենդ ու ըզզըլիւի ըսուելու չափ ազուտ, անիկա ապրեցաւ մանաւանդ դրացի թուրք գեղերուն մէջ ուր, պատերազմով կոտորուած այրերուն պակասը փնտռելու տար հուժկու, գեղեցիկ, քրիստոնեայ երիտասարդները: Եթէ ուրիշներ անոնց դուռները կը մտնէին աշխատելու, յետոյ մտնելու համար իրենց խաթուններուն անկողինները, հաճի Ստեփանը գիշերները իր առջեւ բաց կը գտնէր դուռները, գանազան պատրուակներով: Գինի հետապնդելու այս արկածալից կեանքը անիկա իրը թէ կանոնաւորեց իրեն գլխաւոր գրադում ընտրելով ծխախոտի մաքսանենդութիւնը: Հայկական շարժումներէն առաջ, թուրք գիւղերու մէջ այս քաջ տղոցը գոյութիւնը հաճոյքով ու քաջալիւրութեամբ կը դիտուէր:

(*) Ծակ-Պտուկը-ի հերոսներէն մէկ բանիի նկարագրերէն:

Անոր օրերը, այսպէս, կ'անցնէին դուրսերը, ձիուն քամակին, հրացանը անպակաս ուսէն: Ու անոր օրերը կ'անցնէին թուրքերուն տուները, խմելով կամ խաղալով, կամ պոռնիկներ խաղցնելով: Զօրաւոր ու շքեղ, անիկա խաղալիկն էր կիներուն: Ու յաղթական էր միշտ այն կուրծքուն մէջ որ օղիով կը սկսին, կրկններու պարերով կը կնճռոտին, ու անոնց համարողը նախճիք կը դառնան: Այն ասին տեսնել կ'արժէր այդ ամենի սղան որ միս մինակը, իր դանակին կոնակովը բանակ մը թուրք կը հալածէր ու կը փայտցնէր պոռնիկը: Բայց տունի կիներ, թուրք ծերերու, պէյերու, հարուստներու հարէմին պահճու կնիկները կը սիրէին զինքը որ մահը աչքն առած զիւրերը կէսին, կը մտնէր անոնց տուներէն ներս ու իր հզօր դրկին մէջ անոնց նրբացած մարմինները կը ծծէր ու կ'արիւնէր:

Կը յարգէին զայն, լիճին բուրբ գիւղերուն մէջ, մշակները որոնց մաքսախոյս ծխախոտները կը զնէր անիկա, մզկիթին հրապարակը, ըէթիքի դէտերուն աչքին առաջ, զրամբ կանխիկ վճարելով ապրանքին: Ու զմայլելի էր անոր ընդարձակ, զգալի մը կուրծքը, ինչպէս կը սիրէին ըսել նրբին ու փոքրալանջ թրքուհիները իրք կը մտնէին անոր բազուկներուն մէջ, որ զէպի կոնքը կը նեղնար ու անոր շքեղ հասակին կը զնէր լերան մը շափ տմբութիւն, ու ուժ, ու սրտոտութիւն: Ու երբ, յիտուն վաթսուն բնու ծխախոտը առջին ձգած, ոսկեզօծ ու արծաթ ասպանդակներով իր ձիուն վրայ ուղղաբարձ՝ գունապեղ ու կրկնուր արցունքներով ողողուած Էլֆիլ-յէին(*) ծոպերը հոգուն, ան կ'անցնէր ապշահար փողոցներէն, հայ թէ թուրք գետին կը թքնէին

- Թաւ, քաւ, քաւ, երեք անգամ, իրենց մարդկեղէն աչքերուն հնարուն չարիքը ինսյուս համար կարիճ, աննման ձիաւորին:

Իրականը ան էր որ զոտամ ամուսինով թուրք կնիկներ հողի կու տալին անոր աչքերուն զոր կը լրտեսէին իրենց թաքստոցներուն ետեւէն: Անոր հզօրագոյն հմայքը իր աչքերը կզան որոնք ինկած տեղերնին կրակի պէս կը տաղէին: Իրական էր որ մէկէ աւելի կնիկներ իրենց էրկները խղճեցին, ազատելու համար զայն դաւաղուած մահերէ ու անոր ձիուն պոչին փակած, բռնկած՝ իր կիրքերէն: Ու անոր սիրոյն, մանչու տարազով, լես ելաւ գայմազամի մէկ կնիկը: Ան կառավարեց տարփանքի այս հեղեղը տաղանդով ու դիւցազնութեամբ: Երբեք շտնեաց: Երբեք կնիկի անուն չտեսան իր բերնին մէջ: Իր կասազութիւններով, պոռնիկներու մօտ յանախանքով, հրապարակներու մէջ իր զրուարուութեամբ անիկա անցաւ զիրկէ զիրկ, գեղէ գեղ, քաղաքէ քաղաք: Անիկա թուրք կնիք միայն ճանչցաւ: Ու հեքիաթի հոգով այս կեանքին վրայ անիկա աւելցուց ուրիշ աւելի ահաւոր հեքիաթ մը: Ան իրենց պեղին էն հարուստ հանիին տղան սպաննեց ու առաւ անոր կնիկը: Օր ցերեկով այս սպանութիւնը անկարելի եղաւ ապացուցանել: Վկաները չտեսան իրենց աչքին առաջ զաշուտուած երիտասարդը որ բաւ չարձակած ժեռաւ երկու վայրկեանէն: Անոր սարսուփն ու հմայքը զործնցին փոխնիփոխ: Կառավարութիւնը կաշտեց որ այդ օրերուն բարակ չէր քններ: Գիշերային խուժումներով, ահաբեկումով սպաննաց Փանիկնց հաճի Մանէլին: Ու վեց ամիս ետքը Հաշուուցաւ սպանուածին ծնողքին հետ, առնելով անոնց տունէն եզերական հարսը որ այրիութեան այդ

(*) Պէֆիլէ՛՝ մեաթաէ բանուած գոյնզգոյն ու նրբահետ թաշիկնակ, զոր սմանն կ'որորն զգակն շուրջը:

կարճ շրջանին իր սազրեքը իրարու դէմ հանկոչ դանակով ու կացինով, իր ազդապիղծ մեղքին համար: Անիկա իր տունը տարաւ, պսակէն առաջ, տնպատմելի աղէտը, կնիկներուն ամէնէն գրաւիչը, ամէնէն կատաղին, ան որուն համար ժողովուրդը պիտի ըսէր, հանձն Ստեփանին բոլոր փառքին հակառակ, իր անանուն ու անդատանելի երգահաններուն բերնովը

«Միքիմ, Նազիկ, ընձուհի՛նդ,

Օսկի գրքիչէն քաշած...»:

Միրուելէ աւելի բան էր կախարդութիւնը որ անոր յօնքերէն կու գար: Անոնք անոր ճակատէն՝ խօտոյ ու շտկուած բերանի մը պէս, մշտական հրաւէր մը կը ներկայացնէին: Այդ յօնքերուն յիշատակը մինչեւ այսօր չէ կիւծ գեղին պատկերներէն: Բայց սիրուելի շատ աւելի բան մըն էր ան որ կը բխէր անոր աչքերէն: Անոնք նայուածք չէին կրնար ըլլալ, այնքան մերկութիւն ու միս էին հոգի ըլլալէ առաջ: Ու այս խոռովքը կու գար լրացնել իր երեսը որ «նստի» շղիտացաւ, երգին բացատրութեամբը: Յօսէր թէ կենար, նայէր թէ մտքով ըլլար, անոր այտերը ընդերկրեայ աշխատանք մը օժնէին, կաղձելու համար խենթեցնող փոսիկը որուն մէջ «խղղուեցան», դարձեալ երգին բառերովը, արեւները այնքան «ճահիշներուն»: Անոր համար արին թափուեցաւ երբ դեռ չկար տասնըչորս տարեկան: Չկարգուած, անոր համար երիտասարդ մը մեղաց ինքզինքը, լերան մէջ, անոր անունը չըթուեցին: Ու ան իր երկանը դուրսը կերտաւ, հանդիպած ըլլալով օր մը, Հայրապետ հանձն Ստեփանին, գեղին շատ մօտիկ, աղբիւրի մը առջին երբ աղցան կը մաքրէր, թեւերը շափէն աւելի օթտած: Ու հեքիաթ, ու հեքիաթ...: Աւելորդ է ծանրանալ: Բայց այս ամբողջէն մարմին կը հազնի մտքին մտքին մէջ պատկերը ճակատագրական կնոջ որուն կրունկին ուճիրն ու արինը կը պտտին: Որուն կոխած տեղը կրակ կամ արցունք կը բուսնի: Որ անիմանալի, անխուսափելի ողջակից մըն է: Որ չի կրնար չխաբել, մահուան խի գինով:

Անիկա խղղուած դտան կրկունքի անկողինին մէջ: Ու ոչ ոք դիտցաւ թէ որու գործն էր վարձահատոյց հարուածը: Գեղացին խորհեցաւ երկինքին ու թաղեց անոր մեակը վայել, Հայրապետը հարսի մը վայել պերճանքով: Եթէ պղտիկ շուկաներ սահեցան դուրս մեծ առունին թափանցիկ պատերէն, ու փոփոսքը ծայր տուաւ, ողջ ըլլայ զայնիկ Մէլէքը, անոնք թաղուեցան նոյն թեթեւութեամբ: Ան որ գաւազը առած էր, Մէլէքը - հակառակ սովորութեան որ թուրքերան կ'ընէ առկարէզին կինները - կ'ըսէր բերանը ու չ'փոփոսու երգումէն: Գեղի տղամղաններէն մեռելը այնքան շատ ու բնական էր որ ժողցան «յերբերանքը»: Ու հանձն Ստեփանին մայրը կապից իր լեզուն տարիներով, որպէսզի դապէ անճառելի հրճուանքը, դրեթէ հեշտանքը, իր սրտին «պաղշտուքը», հրապարակով չպրոտալու համար: Ան՝ որ բունք էր իր աղիւճ հարսը տունին մատ մը տղուն հետ, տասնըչինգամեայ ծառային հետ ու ամբողջ ատրի մը չէր մատնած, մեղքնալով անմեղ պատանիին զոր լիւն անցուցած կ'իմէր իր տղան, եթէ իմանար: Բայց կերած էր ինքզինքը, «մտղմաղ» կրակի վրայ տարի մը բռնած իր սիրտը: Բայց որ չհանդուրժեց միւս անուր նախատինքին - էրկանը ծոցէն կ'ըլլէ ու մանկ'ը ծոցը առունին մէջ հիւրին: Դէմի գեղերէն այդ աղուոր երիտասարդը լերան մէջ կորսուեցաւ ու ոչ ոք հարցուց զինքը:

Ու անոր աղջիկը, Հայրապետը նազիկը:

Որ ժառանգեց մօրը անունը ու ըստ օրինի նաեւ անոր մեղքերը: Պատաւը դեռի ծիծաղով որ երեսին չի դար, բայց աղուաներուն մէջ կը բարա-

խէ, Թաղեց անոր մայրը: Գովքեր ալ ըսաւ դիակին վրայ, ու գովեց անոր զօսիք՝ յօնքերը: Բայց աշխատեցաւ ազատել անոր զաւակը: Ու մեծցուց անիկա իժի այդ ձագուկը, անոր մէջ ատելով անհնարին ատելութեամբ մը, պոռնիկ անոր մայրը, նոյն ատեն իր սրիւնը սիրելով անոր բարակուկ մարմինին վրայ, Ու այս հակամարտ զգացումներուն ներքեւ, ան ակուսանիւր սեղմեց շիւղղելու համար իր մատներուն մէջ անոր պիտիտիկ վիզը: Ու ան իր սիրտը քիչ, պղտիկ, շորցած դտաւ, անկէ առնելու համար անորա կելի այդ գորովանքը որ մեծ մայրերէն կը ծորի, ու զրեթէ տեսանելի գոլի մը պէս կը պտտի պղտիկ աղջիկներուն շուրջը, զանոնք պաշտպանելու համար աշխարհքին շարերէն: Այսպէսով սրբը, բարոյփին անօքը կը գատուի մեր առջեւ միւս, մեծ մօր մը շունչէն անցած մանուկներէն:

Ու անիկա իր հեղինակութիւնը, փառքը, նոյն ատեն սիրտը գործածեց պղտիկը դիւցնելու: Դրացիներուն հարսները, հետու հարսները յսակարկեցին իրենց կաթը անոր թոռնիկին: Ան վաթսունէն ետքը դժուարին մայրը եղաւ: Իր շեռակութիւնը որ համբու ունէր դեղին մէջ, ան արծեցուց այս անձկութեան օրերուն, Զթոյլատրեց որ օտարին կիները անցնին իր մեղուտը շեմէն, նոյնիսկ բարիքի համար, վախնալով իր դազան աղէն, ու ձիւնին ու բուքին խանձարուքը տարաւ անոնց ծիծկերուն: Իր միւտ տըղօցը ու աղջիկներուն զիջում ալ չրբաւ, անոնք որ հաճի Ստեփանին զայթակղութեանցը համար կտրած էին իրենց ոտքերը պապենական տունէն:

Ու աղջիկը կը մեծնար: Ու քանի կը մեծնար, նոյն շափով կ'անէր ատապանքը որ պառաւին հոպին երկուքի կը բաժնէր — սեւ, դժոխային, ռճրապարտ դառիթ մը, ուր անոր մայրը անխաղած կուռքի մը պէս ամէն օր կ'ընդունէր անէծքն ու հայհոյութիւնը կեանքէն ալ անդին: Անոր հոգիին այդ մասը կը սեւաւորէր, իր ժահրին ուժանութեամբը անոր հոգիին միւս մասը ուր թոռնիկին զուրպուրանքը, պաշտամունքը կը ծաղկէր, աղուտը ու լուստաւ:

Պզտիկին մարմինը եղերական հաւատարմութեամբ մը կը հաւաքէր տարրերը այն կախարչութեան որ մեռնողին քայլերուն հետեւը էր իբր անոր ստուերը, իբր անոր գեղեցկութեան արտաքնացումը: Ու քիչ քիչ կրկնուեցան մեռնողին յատկանշական ու զարհուրելի գիծերը: Շատ կանուխէն, վեցի դուռներուն, անիկա արդէն սրբազան մուշտակի մը պէս հագած էր նոյն գալուկ մորթը որ միսէն դուրս բանով են շիներ ով գիտէ որ վհուկները երբ անոր մոյնքին համար այդ հատած գեղինը ու կրակի պէս մերմակ գոյնը իրենց մոզական գաւազանովը խառնէր, շաղբ ու անցուցիք էին անոր ոսկորներուն: Այդքան փոքր, անոր այտերուն վրայ միւր կարծես ըզու կ'ելլէր: ու մանչերուն ակուսները կը կանչէր կարմրելու համար: Աւելի ետքը, քանի մը գոյն փոխելով, անոր մազերը մտան նոյն այն գեղիներին մէջ որ հիւսքերուն խորը կակուղ ու խելօք ծփանք մըն է մեռաքսի, բայց քակուած պահերուն աշխարհք մը խոսիք կը ծորէ: Ու մանաւանդ խննթեցնող կամարը յօնքերուն, կարծես վհուկի մը պէս ոսկի դանակով փրցուած մեռնողէն ու հոս անցուած, նոյն սպաննող, զօսիք գրիչէն քաշած յօնքերը որ ճիշդ իրական կնիկ մըն է, մերկացած ու ինքզինքը ցոյցի դրած, աչքերուն վերեւ: Այս տպաւորութիւնը եղերապէս հարազատ էր մօր ու աղջկան համար: Ու նայելու, խնդալու, պոկունքները շարժելու, ծամծրմելու միեւնոյն ձեւերը որոնք օրէն ու հովէն, տղոց երեսէն ու այրերուն բերաններէն համբո՛յր կը կտրեն:

Նշանեցին անիկա, Հորը պնդումով, դեղին մէջ նոր բուսած քաթերէն մէկուն, Զաքարէնց Զաքարին:

Զաքարէնց Զաքարը: Ան՝ որ Հաճի Ստեփանին չով սկսաւ իր սապարէզը, անոր ծխախոտի բեռներուն հսկող ու առաջնորդ՝ Ողիմպոսի կիրճերէն Ուշապի դաշուերը իջնալու տակն: Հաճին երկու նայուածքով կրցած էր գնահատել այդ վայրայ, հուժկու, բռնած տեղը անպատեւառ փետտող երիտասարդը որ, որսի, դողութեան, մաքսաննդութեան բոլոր վտանգներու դիմաց երեւան բերաւ ահաւոր կորով ու անմահ սառնութիւն: Աւելի՛ անխալ հալու, այսինքն պէտքերն առջեւ նահանջի գիծում, բան մը որուն երբեք չկրցաւ վարժուիլ իր վարպետը: Աւելի՛ անպթութիւն մը որ դինքը ինչ ըրաւ. մտքութեամբ կիներուն լաց ու կոծին երբ զրկուեցաւ պատուահասարակ մտանիչ գրան մը լեռնաբնակ թիւրքմէններու: Ու անոր այս ներքին կարծրութեան փոխարէն համեստ, բոլորին պարզ արտաքին մը: Զերեւալու, չհագուելու, շտպաւորելու վճռակուն կամք մը: Ան մտքուր հուզաւ, աղջկան մը պէս, բոլոր այն մեղքերուն մէջ, որոնք իր վարպետին կարուանները կը հետապնդէին: Զգոյշ ու արհամարհոտ եղաւ պոռնիկներու գէմ: Ու մերժեց գարձնալ ծուղակները տունի կիներուն որոնք եթէ աստղին որէն չտուեցին զինքը, բայց բնագոյով փնտոեցին անոր կրքոտ, կատաղի անասունի վայրկեանները: Ոչ մէկ գինով ոտք նետեց նշանածին տունէն ներս ու հարսնուկի սէս կը կարծրէր երբ նապաստակ(*) կ'ըլլար: Ու անոնք իրարու չղպան միջնու պոսակին օրը:

Այս ժառանգութիւններով, այո մարմինով ու այսքան հեռու, գրեթէ չէրոք նշանածով մը Հայրապետի նաղիկը գիմուարեց իր ճակատագրերը հակառակ մեծ ժօրը բոլոր զգուշութիւններուն: Ժիշդ է որ անոր հայրը, տեղի տալով իր ժօրը թախանձանքներուն, աւելի շտապը իր ոտքերը տղաւ ունենալու համար չբերաւ նոր պոռնիկի մը, Հայրապետի օճախը աղարատելու (պառաւին ըմբռնումով հարսները ընդունակ չէին ուրիշ բանի), բայց երբեք մտիկ չըրաւ անոր միւս թելադրութիւնները: Անիկա շարունակեց Ուշապի գաշտերէն աղուոր ու բարակ ձիաւորներ իր տունը թափել: Գնդը կը թնդար, երբ այդ նրբակազմ ձիաւորները ձիուն պոսակազարդ թամբին վրայ վարանոտ բայց դրաւիչ, կ'անցնէին մեծ փողոցէն ու կը մտնէին հսկայ տունէն ներս: Անոնց հետ կը խմէր ու կը պոռար միջնու լոյս: Գնդացին չէր ուշացած իրականութիւնը սորվելու: Ու աղան ու մեղքը չէին ողմեր ասանք բակին մէջ ու դուրս կը պոռթկային: Ի զուր իր մայրը, կըսկիծով ու արցունքով անոր ներկայացուց ընտանիքին անունը, օճախին պատիւը, աղջիկ տղա տէր ըլլալը, ու բողբոց մանչու պէս հագուած այդ կնիկներուն անշուր գայթակղութեան զէմ: Հաճի Ստեփան ոչ մէկը մտիկ ընող մարդը եղաւ պէղին մէջ: Ու մօրմէն դուրս ոչ մէկը պիտի ներէր նըման համարձակութիւն մը: Տէր Եղիան, իր տղայութեան ընկերը մէկ անգամ անոր յիշեցուց մեղքն ու վարձքը ու առաւ բերին շափը: Այլ ոչ մէկը կար այդ յանգանութիւնը փորձող: Փետտուցն որ լաւ կը ճանչնար, աւելորդ սեպեց ատանկ ձեռնարկ մը: Ու անասնմ, ու անխախ, ու անպատկառ, ու ահարկու, թմբուկը առջին, դուռնան առջին, դինով ու մուրիկան, ան պատեցաւ այդ ճմանչեւուն հետ, պէղին փողոցներէն, պարելով, պոռալով, գլտորելով, խայտառակ, խէնչէ բայց ցանկայտորոյց: Թ. Օ.

(*) Նապաստակ ըլլալ՝ երբ նշանած մանչն ու աղջիկը, որոնց արգելուած է իրար տեսնել, անակնկալ կերպով մը զէմ գիմաց դանուին:

3. ՕՇԱԿԱՆ

ՄՆԱՑՈՐԴԱՑ

Նայպանենց Հանի Անան, ամբողջ Հինդ տարի զուր ըս-
պասել է նոր տան ճրագը վառ պահող ժառանգ մը իր աղայէն,
ծառան՝ Սողոմը կ'առաջնորդէ հարսին սենեակը... Տղան Սերորէ
ԼՓէնտին, կը տեղեկանայ եղած գայթակղութեան եւ Սողոմը
կատաղարութեան կը յանձնէ իբր քամիքամի: Քանա: Վերա-
դարձ: Նայպանենց տունը կը գոցուի Սողոմին զէժ:

Ե՛տ ժը կ'իբրքի մէջ՝ Սողոմ՝ կ'որչէ հունտէն չորքենէ
Նայպանենց տունը: Ճամբայ կ'ելլէ այդ եւ ուրիշ կ'իրթորու
բունն ժողովով: Կը ժանն հերս, վերի յարկին մէջ կը սպաննէ
Հանի Անան եւ ուրա կ'ապրի Հեռեհայլ պահը, Սերորէ ԼՓէն-
տինն հերկայութեան, Աղուորին հետ...

...Գամեց, կարծես ալ չժակելու համար շրթները բերանին, աչքերը
գոց, ինքնիրմէ հեռու, շիւտապալ ինքնին, ըրածին, հիմնովին մաքսած
ճովի սենեակը, յիտակը, բանտը, կախազանը, հիշք ինչպէս պատմեր ու մը-
կաքեր էր բանտակից տղան, երբ վերաբազը կ'ընէր իր գգայնութեանց ամ-
բող լախտակներուն, մտնելու տունն ծոցը սեւաշուի աղչկամ, շաղուելով
ամոր միտերը բնյնով ու թեւով. խմելով անոր մագերը, հագին, ինչպէս
ալիքները ստիմներուն, խիտ, բո՛յլ, Է՛ց, իբր թէ չըլլար ինչ առջի գա-
գանը ու դադարեցնելով շրթներուն անկիւնին՝ մատաղաջ պտուկները տաղկամ
ծիծերուն, շաբարի պէս հեշտ, ու գաղջ ու կախարդ:

- Կետուրս, շնորհակալութիւն: Ձա՞յն: Վեց ժամէ ի վեր ինքն իր հետ
խօսող տղուն համար սա գգայնութիւնը անտվար խումբայ բերաւ անոր յու-
գումին: Ձա՞յնը Նայպանենց հարսին: Կը վայնա՞ր թէ խօսիլ կ'ուզէր:

Հովի շատ բարակ բեր մը շարժեր էր պատահին դուրը: Թոյլ ու լճուն
մարմինը պրկուեցաւ մէկէն: Յցեց գլուխը: Չէր գգար Սողոմին նայնաբիւ-
նը ու կը խռովուէր հաւանական աղէտի մը պատկերով: Եկա՞ւ մտքին պա-
ռախին սաստը, վնասական արգելքը, խայտառակութեան եւ փողոցային ան-
կումի գինով: Հանի Անան, Ռատիանը մամբու ղնելէ հտէր Նայպանենց
հարսը ծունկի էր բերեր ընտանիքին Ատուածաշունչին առջեւ, տարեր սե-
նոր թեւը կաշեպատ մատնին ու երգուրնուցեր: Երգուրնուցեր իր օրե-
բունն ու արեւին, աչուրնեխուն յոյսին ու հագին վրայ, ընդմիջու փակելու
Աղուորին արգանդը ամէն օտարի:

- Կը ինքնայ, աւելցուց տղան, տարօրէն պզտոր բայց հաստատ ձայ-
նով մը:

- Կատունե՞րը:
- Գացին:
- Կատուի ճուն է անոր ճունը:

Կը խօսէին փոխառեով, գրեթէ բերան բերնի: Անոնք կարօտը ունէին
գուցէ իրարու հոգիին որ աչքի (լոյսին մէջ) ու ձայնի (մտաբին մէջ) Յամ-
բով կը միւթանայ:

- Ուզէ ըլլայ հաւու, չ'արթննար:
- Թեթեւ բամ մը վերէն վար դպաւ անոր մարմնին ու անցաւ:

...Գիրկն էր միշտ: Ինչո՞ւ կը ծաւատար Աղզմին, ինձ որ այնքան լաւ կը դատէր արժէքը պատաւին քան ինչ, վերջին դէպքերէն ասդին վերածուած տեսակ մը արթնութեան, ամէնէն փոքր ձայնին իսկ բաց աչքերն ու ակնզնները ու բուռնելով դրան անցին, սոխ մը, պտուղ մը, պահծուրան մը ափին, հանգչելու համար հարսին յուզումը, քթուն ու պաղը անպակաս ընելով միւս ձեռքէն:

- Գիտէ՞:
- Ո՞վ:
- Կեսուրս:

Չպատասխանեց: Բայց սեղմեց կտորելու չափ անար ոսկորները այնքան որ միչ մը քռաւ Աղզուրին բերնէն, բաւական ուժգին, ոտքի նետելու չափ քնացող պտուղը: Բայց չվախցան: Հարսը՝ իր մտածումին ապահովութեամբը: Կատուններու այդ ճակատամարտը կարող էր Սերոբն իսկ արթնցնել: Ո՞ր էր պտուղը: Չվախցաւ Սաղմը: Ծանօթ պատճառով: Մնաց որ աննն ալ չունէին ատոր, տարուած ըլլալով իրենցմէ, վախէն կամ չվախէն ալ վեր բանէ մը: Ե՞րբ կատուները յսցիկին տանիքէն փողօց փոխադրեցին իրենց հարանիքը: Մեծադպրոց գգուրտուէր կ'ուներ հանկէ, բանակի մը չափ ազմուկ հանելով: Ոչ շունին յարձակողականը, ոչ ալ անուշ եփողներուն բիրերը չկլցան մաքրել այդ պտուղները, տակաւ հեռացող բայց աւելի խորհրդաւոր: Ջգացին որ կը փայտին: Ո՞ր: Ջնջուած էր պատաւին պատկերը: Նալպանտեանց Սերոբը չէր արթննար: Ու անոր մարմինը տղուն գրկին կակուղ կրակ էր որ շայրէր:

- Ո՞ր:

Կը փայտ: Ու պատասխանը տղուն կունքն էր, երիտասարդ, արու, պատրաստ, լա՛յն, ուր իր մարմինը կը տեղափոխէր Նալպանտեանց հարսը, առանց հարցնելէ դադրելու:

- Ո՞ր:
- Վար:

Շարժումով մը իջաւ կարծիքէն: Քով փալի, իրարու փակած, իրար փախցնելու խուլ սարսփէ մը այդպէս հրուած իրարու: Ու շրշին էր անիկա, տարօրէն տպիտակ, մութը բանալու աստիճան: Ու հեւք էր անիկա, ցերմ ու բարձրացող, որուն մէջ կրնային կարգաւ անհուն պապակը հարսնուկի տիրոջն, այդպէս լայնացած դէպի տղան, դէպի անձրեւը, երակը սերմին ու ծիլին: Ո՞ր: Ինչո՞ւ կը հարցնէր:

Յանկարծ մտածեց: Արագ ու ամբողջ: Բայց չփայտեց: Տեսակ մը վառանք, ամօթի մօտ բան մը կը բուսներ անոր ներսը, նոյնքան յստակ որքան տարփանքը որ դողի, շարժումի ձեւերով գայն կ'ընէր լարծուս, բուռն, անձնակած բան մը: Երբեմն բառերը ամլցան մեր մտածումներէն ու չելան: Անոր շտփերը մնացին գամուած, դէգ, նայնիսկ դէպի պատը նայող: Սուղմնեց տղան գգա՞ց այս ընկրկումը: Տարփանքը ամէնէն դիւրաբէկ ճարտարապետութիւնն է երբ կը գմբէթի: Քաշունի բու մը երբեմն բաւ է գայն կարծանելու: Մի ենթարկէ՛ք գայն մշտական պարգումին ուր խորացման գլուխով կը յօրինէ իր հրաշքները: Բառորդ դար քարմ պահելով սիրտը՝ հեռացած սիրականին ծանդերով կամ փաղցր կուրացման մը գերեզման տանելով ամանը, որուն արեւը կ'ուտէ, ներսէն ներսէն: Այն պահերուն ուր արին է հոսած, անիկա վեր է ինքնիքմէն: Այս գերածումը կը տարածուի մեզ կազմալ բոլոր տարրերուն, կասկածին ինչպէս նայանձին: Ուստիանին

պատկերը ցցուցցաւ ինքնիրեն: Կարծես մէկը կրկին շնորհաց պահակին պատգամը, Ազուտրին մարմինին ընդմէջէն: Ու կը տաճնային տղուն կոպերը: Կիրքը, գայրոյթը կ'նիւթին անոնց ներքէն: Բայց կարծր, անզիջող՝ անոր ձեռքերը: Շունչ շունչի, մէջտեղերնին աշխարհ մը անդունդ, դառնութեան հեղեղ ու ողորդութիւն: Բիրտ էր, ցուցնելու անելի ու պահանջկոտ երբ հարցուց.

- Ինչու չես ֆայեր:
- Անկողին չկայ:

Նալպանտեանց հանի Աննան գեղին կողմէ հնարուած ու ըստ աւար պատշաճի արժեւորուած հագար ու մէկ պատմաւորու մէկովը ծառայ չունէր տակաւին: Փեսաները ու օրավարձ օտարներ կ'ընէին գործերու ըսպաւր: Բանտարկութեան ընթացքին Սողոմոն լաթերը ճամբուած էին մօտ սուռը, առիթը ստեղծելով հսկայական քախուսի մը ընդմէջ երկու կիմբուուն: Քաջութիւն ու համ կայ էր աղփատիկ ու սրտոտ կին մը փոփոխով յարձակում փորձէ յարգուած բայց ատուած հարուստ տիկինի մը վրայ: Որքան դրամը ու բարիքը ըլլան առաւ, այնքան անելի հեշտ անոնց տէրը կանչուած է ճաշակելու այս ցոյցերուն, որոնք կատարողին ոչ մէկ վնաս կը բերեն բայց հեթական կը կործանեն երբ ասկա փորձուի պլշկել իր բնութիւնը: Կիներու մարզէն որչափով նիշդ՝ ֆազուսեան մարզէն ալ նայնքան թիշդ է երեւոյթը: Այս կռիւր իր երկրորդ երեսին մէջ պատմուած է արդէն: Առաջին յեղումին, Նալպանտեանց տիկինը միջոցներ ձեռք առաւ, պաշտպանելու համար Ազուտրին անունը: Վարձեց աղփատիկ բայց լեզուամիտ, հաշման կնիկներ: Փակեց, զոյգ կզպանքով Սողոմոն խցիկը հաստատով առասպելական ցուցմունքներու, որոնք թելադրուած գնչուններէն, չեքուսեցաւ հանի Մարէն: Կը փակէր զոյգ կզպանքերով մեղքին օրանը ու տուրնին վերքը: Անելի վերքը հանի Աննային հիւանդութեան կրկնումը, որ ձգած էր մէկ շաբթուան մէջ պատարը անելի քան տարուան մը ցաւը չունէր ըբաժնի միւս կոխումներուն, ֆազուսեան խաղիները (գեղը կ'նշար ստակակներու յունժ արասփէն եւ գորքերուն անագգեստ սպաննալիէն որ տանկութիւնն էր սանձարձակուած՝ պայտասուն գեղին վրայ) աղէտի մը սպասումին մէջ անդեկ հոգեկանութիւնը փոխած էին ամէնուն չափ Նալպանտեանց հարսն ալ որ այդ խոսկայոյց ելեւէջներէն ու իր գլխէն անցած գորաւոր յուզումներէն ծեծուած, արգանդին յուսկ խաղաղութեան մշուշովք, գոցել էր ինքզինքը աշխարհին, չեքուսեան աղբիւր ու փողոց: Ու մտոցե՞ր տղան որ իր տունը կը թօթուէր: Ան հիմա կ'արթննար, դառնալու համար ծոցը մարդուն զոյր աստր ու սիրտը էր հաստար ուժգնութեամբ, իր սիրտին ու պատիւին հսկողիքը յեւեռներուն մէջ նօսուելով փոխմիփոխ: Յետոյ, ըսած են որ զգացական ոլորտին մէջ երկար մարզում, ինքնաքեկազիք վարժութիւններ կրնան փոխարինել իրականութիւնն իսկ այդ ոլորտին: Մտքի պահպանողակաճութեան օրէնքով մը, երբեմն այս փոխարինումը կը գրաւէ հոգեկան յատակը ամբողջ ու մարդ շրջանակը, ապակին կ'ըլլայ իր երազին: Կը պատահի որ քանակներն աղջկի, իր հարքին պայծառ հեղեղին դէմ խարէ ինքզինքը, սկիզբները կամովին յետոյ հաստայ իր իսկ յօրնունովն ու սառոյց ընդունի ամբողջ այդ հրդեհը ինչպէս կը պատահի ճրմաւում արեւին երբ կը գարնէ սառերը ու կը բոցավառէ անոնց սիւնաշարքը տարիներն ի վար: Ու կրէ այդ ստապանքը մինչեւ պատարութիւն: Բայց երբ որեւէ պատճառ գայն ընէ դուրս իր պատրանքէն, ըսել կ'ուզեմ երբ նեղքուի հոգեկան յատակը, նոյն այդ պատճառը պիտի փոխէ ինչ որ կագ-

մեր էր ողբածուծը այդ ազգկամ, արքեմի տարիներէն մինչեւ ճիւղները պա-
ռաւարքեան: Կայտանտեկն հարսը հինգ տարի դարս էր, եգերքին էր կեան-
քի խորագոյն հեղեղին: Ամիսը բաւ էր եղած գայն վերածելու վաւերակամ
կնոջ մը, որ կը խօսի սեռին սլաքին ներքեւ: Անկողի՞ն չկար վարը: Գրեթէ
ծախու կնոջ մը բերնին վայել սա բացատրութիւնը անիկա նետած էր բեր-
նէն մուստս բայց էգ հասունութեամբ մը:

- Վա՛ր, օճախով սենեակը: Խիստ ու հրամայող: Մենք չենք մտա-
ծեր երբ կը վարուիմք մեր գգայարաններէն: Կը հերքենք մեր միտքն իսկ,
յրիւ, երբ կը վարուիմք մեր խորագոյն մագնիսէն որուն սլաքը կը հանգչի
աշխարհ գիտէ քէ ուր:

- Պառա՛ւր:

- Զունքի գիտնալիք:

Ու հանդարտ, անկարելի խաղաղութեամբ էր արտասանած իր պա-
տասխանը:

Զգացական բուր ազբիրները ահոր մէջ տրամադրուած էին միակ
խողովակի մը: Ոճիրին գերագոյն խռովքն իսկ նուաճուած էր անկէ, բայց
տեսնութիւնը կը միջատէ իր կամոնաւորիչ ու մեր գիտակցութեան մէջ
կրքեմն արձագանգ մը աւելի կ'արժէ: Երկրորդ անգամն ըլլալով, ճոյճ
դա՛ղը, քիչ մը աւելի ուժգին: Անցաւ անիկա Ազուտին հիւսուած մարմի-
նին ալ:

- Ինչո՞ւ կը դադաս:

Կրկնապատիկ ուժգնութեամբ ողջագործում մը խորտակեց հարցումը:

Անիկա կը խուսափէր, կը նահանջէր, այդ ուրաւագոյն, դեռ անյայտ
բանէն որուն շատ մը տնուններ կու տան գիրքերը: Բայց մէկ բեռովը քա-
թի՞ն տակն էր այդ շաղապատումին: Ու կու գար, անձանօ՞քը՝ վրան անոր
խղճի հորիզոնին, վախի, մահուան, աշխարհի բիրտապատիկ համերում տա-
րօրինակ մէկ սիւնը իրբու, ամէնը խտացուցած իր մէջը: Այնքան ծանօ՞ք
այդ բիւնմը, ան՛ր, իր ներքին կամարներէն ծուէն ծուէն հաւաքուած հ-
րակի կայլակներով: Ու Սողոմոնեց տղամ առէին հրմշտուէին տակն էր ա-
նոր գնացին: Երբ՝ մարմինները կ'իյնան իրենց պատնաններէն ու խորիւն
ու ճարայէն նոր հոսող ոսկի ջուրի մեման կը վազեն իրարու: Ի զուր պա-
ռաւին արուակնանը ջանաց իր հաստ իրանը գտնեղել անոնց հիւսքին մէջ-
տեղ: Անոնց արիւնը աւելի տապով կը ծածէր անոնց կեանքերը: Ու չէին
ընդունակ գգալու, իրենց չիզերուն ցնորէն անդին, եղբրական մկարագի-
րը սա տարփանքին, դիակի մը գրեթէ կուշտին, իրաքանչիւրը իր սեփա-
կան խռովէն մխրճուած բայց գանցելով ամէն ինչ որ գիրկը չէ: Սանդու-
լի գլխուն, անոնք քակուեցան իրարմէ: Էջէ: Բայց ծանր, կարծես պառա-
ւին երկու քաթերը, մութէն տեսանիլի, կը կոխէին անոնց օճիքին: Օճա-
խով սենեակ: Զունեցան համարակութիւն վառելու հրագը, հակառակ մա-
թէն ունեցած իրենց մեծ յագնութեան: Գետնադիր բազմացին վրայ երկնցան
անոնք, նուազած գրեթէ, տարփանքէն առաջ: Մինչեւ հեշտանք մենք վրե-
ռակամ, արիւնարբու, մեր ներքին հարէն քառապատկուած, կ'ընենք աւե-
լի, քան մեր իսկական տարազութիւնը: Գուցէ սերմին, սպասող բիրտաւոր
փորձանքներուն դէմ պաշտպանութեան խօսի միջոցն է այս եղբրական, ա-
մնրես, անակնկալ ուժը որուն հաստատումը մեզի տրուած է ընդունիլ էակ-
ներու բուր անդուխիմ վրայ: Մահուան գինով սերմը ապրեցնելու մէջ
հերքուածներ են միջտուններուն սերերը: Ու հերոսներ՝ խեղճ այն արարած-
ները որոնք սեռին շուրջը բողբուկ փորձած աստննին քաթէն անգամ չեն

զգար երկիրը: Բայց դիտուած է նայնքան որ հեշտամէկն յետոյ մարմինը կ'իյնայ ցած, նոյն համեմատութեամբ...: Անոնք գոեհիկ, հասարակ գոյզն էին պռնկութեան մոխիրին մէջ խրած, մինչեւ իրենց պորտերը, երբ նըստեցան մութին վրայ ու զգացին յաւյ մղումը որ գիրենք իրարմէ կը վամէր:

Կեցուց Ազուարը, վախով բռնած թեւէն:

- Զգէ՛, հիմա կու գայ կեսուրս:

- Գալի՛ք չուծի:

- Ինչե՞ս:

Զկրցաւ պատասխանել:

Շունը կը մոյտար պատուհանին տակ, հաւանաբար համայէն: Նալպանտեց հարսին հետը կ'անցնէր պատերէն: Գազը ու կծու բամ մը սենեակը կ'ընէր աւելի նոսր ու անոնց մարմիններէն արտաբուրած աղերը կը խռոնուէին այդ զգայութեանց: Այս ու շրթունք՝ լեզի, գարշանքի մօտ բանով մը սրտկուած: Այս դառնութիւնն էր միջամտեց, որպէսզի Նալպանտեց հարսը ուղղէ քայլերը դէպի դուռ:

Կեցուց, բայց աւելի մեղմ, անոր գնացքը: Կը հեւար, խօսելու անձուկէ՞ն թէ հեռանկարին արեաւիրէն: Ու մութը կը ծածկէր անոր դէմքին չարաշու՛ք եղծումը: Արեան բաղնիքէն սեռին բաղնիքը: Մշուշը կը պաշտպանէ այդ լուրորդը: Բայց դէպի մոխիրին բաղնիքը լուրորդը պարտաւոր է միմակ ընելու իր նամբան: Կակագում ինկաւ անոր կզակներուն:

- Ի՞նչ կայ:

- Ըսելի՛ք կայ:

Բայց տկար էին մտտերը ձայնին չալ: Ու տարօրէն զօրաւոր, պէտքը ճարտարն որ տկաններէն ու մարթէն կը գատէր մաս մը պրկում: Զգայաբանքներու շատութիւնը թերեւս կը հպատակի այս կարգէ պէտքի մը: Ու չըսաւ ըսելիքը: Փոխարէն նստեցուց զանկա ծունկին: Անաւ առատ մագեղան բերնին ու երեսին ու կը համբուրէր եղկ այդ իգութիւնը, գրեթէ լալով:

- Ինչե՞ս կու լաս:

- Ո՛ր գիտնաս:

- Ի՞նչը:

Կը հարցնէր գրեթէ ուժով, ու յոգնած անոր կզակները յօժար ալ չէին:

- Ո՛ր գիտնաս:

Զպատասխանեց բայց զրգուած էր երբ ըրաւ անոր թեւերը դուրս իր մարմինէն:

- Պառա՛ւր...

- Կու գա՛յ:

- Զունի գալի՛ք:

Պէտք էր որ լսեն:

Այս դաժման բանը, եկող ու գալիք չունեցող պատահին անունէն հեզուած զանոնք ըրաւ աւելի չեղի: Յետոյ, առանց որ պատճառ կենար փլաւ տղան սիրտը, յորդ ու մեղմ: Լայն ու խորունկ հեծկլտա՛ւք մը գոր սանձելու համար Ազուարը դրաւ իր մտանքուն ամբողջ շնորհը ի գործ: Այն ատեն Սոզոմենց տղան ունեցաւ առաջին ու իբրս փաթուա՛ւք, սեռէն դուրս ու անկէ աւելի ճաղքը, ան՝ որ վտանգի մը սուրին տակ իրարու կը հիւսէ երկու սիրտերը:

...Ու փութը, քիչ, վախկատ բառերով, անկա հասկցուց իր փրակաթնին ինչ որ կը պատկեր վերի սենեակին մէջ... Ե. Օ.

ՍԻՐԱԾՆԵՐԷՍ

ԲՈՒԲՈՒԼԸ

Տաղաւարե՛րբ: Անոնք օրհնութիւնն են, պարգեւուած բարիքը: Աստուած մեզի համար սուած է դանոնք:

Մենք ժամէն շուս կը դառնանք:

Ու մեկուսացած սենեակներէն ներս՝ մենք մեր պղտիկ սէրերը կը բերենք իրարու մօտիկ:

Ի՞նչ կայ անոր ժազկունն վրայ ո՞ր շարունակ , երեսիս մօտ, ուզե՛մ ես անոնք: Ի՞նչ կայ անոր աչքերուն մէջ, որ, շարունակ անոնցմէ վազող բանը տաքտիկ ու մեղմ կրակի մը պէս՝ իմ հոգիէս ներս ուղեմ:

Ի՞նչ կայ այդ պղտիկ աղեկին մարմինին վրայ:

Ես լաւ չեմ գիտեր: Բայց անոր մերկ ոտքերը ես խածած եմ արիւններու շափ: Ու խեղդուելու պէս թոռած է անիկա իմ թաղուկներու տակը առանց հեծքի, մեռելի պէս երջանիկ, աչքերը դոցելով:

•

Այգիներուն մէջ մենք ջնացած ենք դէրկ գէրկէ:

Ես երկնցուցած եմ անոր պտուիին՝ իմ բազուկս: Տուած եմ իմ սղու կուրծքս անոր տաքուկ կուրծքին: Ու երե՛ս երեսի՛ բերանն բերնի ըլլալէ ետքը, մենք ժամերով երազած ենք իրարու:

Մենք պղտիկ ենք, շատ պղտիկ: Ակօ Տէտէին դաւազանը մեր մէկուկէս անգամը կ'ըլլայ:

Մարդիկ մեր ետեւէն կը նային, ջուխտակ ազանիներու նման մեր օրորուն դնացքին:

Բաղնիքին մէջ մենք նորէն իրարմէ չենք զատուիր, ու ես հակառակ օծառի կրակին՝ աչքերս չեմ դոցեր, զոնէ վայր-

կեան մը չփախցնելու համար անոր՝ թըրջած հաւու մարմինը, ուռեցած փոքր ու պղինձ դրամի պէս կարմիր իր ծիծերուն պղտիկ կալը:

Մարդիկ կը նային մեր ետեւէն, երբ դպրոց կ'երթանք ու մեծերուն լեզուն զժուար է հասկնալ:

•

Քիչ անպամ սղոց խաղերը մեզ կը տանին իրենց յորձանքին: -

Պահուրատուքը միայն խենդի պէս կը փնտռենք:

Չպատմուող համ մը կայ՝ մութ մառաններէն ներս, հոկայ զուբերուն արձաններուն ետին կծկուած աղջիկը բոնեւուն մէջ: Բերնով, ոտքով, ձեռքով ու աչքերով կը նետուիմ անոր վրայ ու կը սեղմեմ, կը սեղմեմ:

Անիկա մայն շունի, ինչպէս շունին դաշտին համը խլուրդները

•

Ես խելօք սղեկ մըն եմ: Թոյս կուտամ կուրիէ ու կը հաշտեցնեմ զզուբառողները:

Բայց անողոք եմ, երբ մէկը համարձակի մատ վերցնել Բուբուլին:

Տղաքը կը զարմանան, չեն հասկընար: Բայց յուզումին անկեղծութիւնը կ'անցնի իրենց:

- Զպեցէք, սղա՛ք, անոր կնիկն է, հալո ունի:

Մենք խորհուրդին չենք հասնիր: Բայց վտանդի առջեւ անոր համար ցոյց տրուած այս արիւթիւնը յարգանք ու տաք համարոյր կը բերէ ինծի: , , ,

Ձմեռ իրիկունները հեքիաթ մտիկ
 րնելու ատեն, բուր տղոց նման, իրար
 շնք ուտեր, պատմողին ծունկին համար:
 Աս կը կենամ հոտ, ձեռքովս տեղաւո-
 րելով անոր դուրսը հորքուրիս ծունկին:
 Ան նեղուէլով, ինքզինքը պզտիկցնելով,
 կը ճարէ իմ դուրսն ալ կտոր մը ծունկ:
 Մտիկ կ'ընենք հեքիաթին հետ մեր
 սիրտերուն զարկն ուլ:

Ի՞նչ քաղցր է աղայ մը դրկել ու ի՞նչ
 քաղցր է աղայ մը ըլլալը:

- Գլուխդ ողջ մնայ:
 Կ'ըսեն աղաքը ինծի, գերեզմանէն
 քարձողներու նման, երբ գլուխս երկա-
 րած, զիցս ծուռ՝ կը նստիմ մէկդի, ժաս
 շունկով անոնց խաղերէն:

Առանց պատասխանի մտիկ կ'ընեմ
 այդ կատակը ուր հեղնութիւնն ու ան-
 կեղծ ցաւակցութիւնը իրարու կը միա-
 նան:

Կ'ամշնամ հիմա երթալ դառնալու
 փուռին առջին:

Բուքուրը ներսն է ու չի նայիր ինծի:
 Ինչո՞ւ այսքան շուտ կը մոռնան աղ-
 ջիկները:

Անիկա դարոց ալ չի գար: Նշանուած
 աղջիկները ալ մեծ կը սեպուին:

Մեր հասակը: Մերուկին գաւազա-
 նը դրեթէ անոր մէկուկէսն է նորէն:

Բայց Բուքուրը տան աղջիկ է:

- Գլուխդ ողջ մնայ:

Մահուան պատկերը կեղծ կամ ի-
 ռու, արցունքի շատ մօտ է:

Կը վազեմ մեր փլած տունը, կը նեա-
 ուրիմ օճախին առջին ու մինակ, մինակ
 կու լամ ձայնով, կու լամ շատ բարձր:

Ոչ մէկը կայ եկող ու գացող:

Մեռնողներուն վրայ արցունքը՝ հո-
 ղիդ կը պաղշտկցնէ:

Միրողներուն մօտ արցունքը՝ ջուրի
 տեղ, դո՛վութեան տեղ, կրակ կը բերէ:

Յ

Ինչո՞ւ այսչափ կանուխ դրիք իմ
 մէջ, աս կրակը, ո՞վ Տէր:

Ինչո՞ւ:

(«Երբ պատանի են»)

27

- Գրտի գրեմ 27-ը ու ստիկա պետի կազմէ
 իմ գլուխ-գործոցս:

Օշականն է այս յայտարարութեան հեղինա-
 կը ու խորհրդաւոր այդ շՆՏ-ը, իր նախնայն ու
 փաթեթած Բուքուրներուն, նաչիկներուն եւ Աղ-
 ուորներուն գումարն է: Նոյն խորագիրով (ՇՆՏ)
 վէպը էր կհանրէն ու փորձառութիւններէն եկած
 թանկազին գործ մը կոչուած էր ըլլալու, բայց,
 աւա՛ղ, մնաց սոսկ ծրագիր մը: ՎՄԵՆ Մարզոց
 Սերերը խորագրին տակ միջազգային հարձա-
 ներու սիրային գրուածները պատմող գրական
 սեռին ամէնէն յատկանշական շարքերէն մէկը
 պետի թովանդակէր անկապած շՆՏ-ը, կը հա-
 լատանք, բայց ոք շարունակու, ու ունի կովճա-
 լին՝ բնաւ պիտի չգրուի:

Ուրիշ քաղմ-թիւ գաղտնիքներու եւ զանձն-
 րու հետ, այդ մէկն ալ գերեզման տարու մե-
 ծանան զբաղէտը:

- ՇՆՏ:

Ինչպէս բոլոր մարդերուն, նաեւ ա՛յս կալ-
 ուածին մէջ՝ Օշական մեծաքանակի մարդն
 էր...:

9. ՕՇԱԿԱՆ

Պ Ա Ն Ո Ղ Ը

Օշական, թրքական հարստները ու շրջանի, զբաղ է անսովոր գոտիներով յորդ շարք մը արձակ բանաստեղծութիւններ, զմահուան ծաղիկները ընդհանուր խորագրով, սրտեղ հետազայի տոնուցան զհորհուրդներու Մեհեանը հասարէն ներս: զՊահողը շարքին վերջին հասանն է:

Այն որ յանձն առաւ պահելու այս թուղթերը, անգիտակ է անոնց ծանրութեան ու տարադուրեան: Կը նայի անոնց՝ իր միամիտ գլխուն բարի աչքերովը: Ու չեմ կարծեր որ շատ բան ալ հասկնայ անոնց գաղտնիքէն:

Բայց, թուղթերուն թակասագիրը երբեմն կ'անցնի մարդերուն սահմանէն: Ինչ որ իրեն համար շայտ մըն է մանրադիտական սողերու, ուրիշներուն համար խոստովանութիւն մըն է:

Ինչ կը սպասէ ինձի: Երբեմն մտահոգուած եմ ստով: Ու քարի մը վրայ պտակած գլուխէս կը տեսնեմ ուղեղիս վազքը, գուցէ հանգարտ, քանի որ վարժուցեայ մեռնելու:

Ի՞նչ կը սպասէ անոր: Ապահովաբար մշտական ու յաւեր չհամարուելիք գերեզմանը, որ իր սիրտինը պիտի ըլլայ:

Բայց անիկա խոստացած է ինձի, պահել այս թուղթերը:

Պիտի մնա՞ս յիշատակը մէջ խոստումիդ:

Ու կ'ըսեմ ես քեզի:

Այս թուղթերուն մէջ ես քեզ եմ երգած: Զգացումներուն ամէնէն եզրականը կը բաւայի անոնց մէջ երբեմն տառապելով, երբեմն քնքշութեամբ: Գիտցիր թէ ամէնէն անկեղծն է ան իմ ունեցածներէս:

Ամէն բառ յուսատրուած է հոն քու ժողովուրդի ամէն պատկեր թիւազրուած է քու երեսներէդ եւ ամէն հատուածը անոնց ես ապրեմ եմ քու տուերիդ կամ մարմնիդ հետ:

Դուն կրնաս չգիտնայ այս բոլորը:

Բայց կ'ըսեմ քեզի:

Գեզի համար տառապողի մը այս թուղթերը պիտի վայելին՞ հեռանքի իրաւունքը: Մարդկային ըմբռումներու վարագոյրը պիտի չիջնա՞յ աչքերուդ: Պիտի համարձակի՞ս ազատել այս տնորակը մահէն, որուն դատաւարութեամբ է ան ընկերութեան օրէնքէն ու նախատարին մէկ խաղէն:

Չեմ գիտեր:

Երբ որոշումը տաս այրելու, այն ոտնն աչքերդ յաւ բա՛ց: Պզտիկ պզտիկ սկսող մուխին մէջ դուն պիտի տեսնաս հոգիս, որ պիտի ներկայացնէ գիրքերուն սեւէն քակուելով: Ու ծուէն ծուէն պիտի ելլէ գգացումը գիծերուն բանտէն:

Բոցը երբ մաքրուի, դուն պիտի տեսնաս սքրտս, ուրիշ տրուել պի-

տի բարձրամայ աշօյեւ'ս մեզմ, ա՛յնպէս լռին, ինչպէս կ'ըլլայ տատրակ-
մերում՝ երբ կը մտրթուին: Գիտցիր քէ ինչ որ բոց ու մոխիր ըրիր, ազնիւ
տեսակէ աշամանդ մէն էր, անոնցմէ որոնք ցանցառ կ'իյնան սովորական
մասքաններուն:

Ու կեցիր մտամփոփ այս քուզքերում մոխիրին առջեւ: Ու անկա,
մոխիրը, քեզի բացատրէ քոյ յարեւորդը գար մտեր կը քակէ այնքան շիւ-
րաւ:

Գիտցիր քէ փռչի ըրիր գմայլի շէնք մը, քերթաւոր այն տղան,
որ քու մտկոնքիւնդ ընդունեց, որ տպաւորուեցաւ քու մարմինէդ, որ
կօր կորովն ունեցաւ իր տառապանքը իր մէջ քաղելու, արտայայտուի
տախտակութիւնը շատ հասարակ գտնելուն:

Գիտցիր քէ մոխիրներուն տակ կան ձեւեր մտածումի եւ զգացման,
որոնք կը զարտադրին յզգացման եւ առարկայացման տեսակէտովը: Ու մի
մտածար որ դուն սրբագրուած, քերես գերագնացուած յարդարումով մը
սայրեցար անոնց մէջ, երբ դեռ գիր ու քուզք էին:

Ու խորիկ որ, դժբախտ բայց հակառակակամ զգացումը մոխիր եւ
քրած, երբ կարելի էր անով տախցնել վերահաս ցուրտը, - հեռի հիմա քիչ
մը, բայց այնքան ալ մտակի-:

✽

Կրնաս ալ պահել:

Ին մասիս կը զգուշանամ իրտունք ունենալէ անոնց վրայ, քանի որ
կեանքիս ամէնէն մուք հանգրուանը կ'ազդիմ: Առջեւ հայելու անկար-
գութիւնը կը ասիպէ զիս վեհանճուութիւնդ փնտռելու:

Ինձի համար չեմ տանք:

Ու քեզի համար այս քուզքերը կրնան նշանակութիւն մը հագնել
դարձեալ: Ճակատագրին ուրիշ մէկ հարուածը անտույզ քրած է քու օրերդ:

✽

Սիրտդ կրնաս վստահիլ քուզքերում լուս հայտնածքին, երբ մարդ-
քեմ չյարդիս գտնել լեցունութիւնը, կրակը, որուն պէտք ունիմ կեզիի հա-
քիզոնները մեծ մանոնքաւ մախօրէին:

Կեանքիդ ամէն շրջանին հուն կրնաս մտա փոխել, գտնելու համար
սքարանքը երբ մարդերու գիրկէն յափկումքը կը բարձրամայ ու համարյու-
նները լեզիով կը լուսնան մեր շրթունքը:

✽

Կրնաս յիշատակներուդ հետ միմեկ եղած ասեմը կարգալ ասէլ,
միտքդ բերելու համար տարօրինակ տղան, որ քովդ ի վեր տառապեցաւ ու
քեզի խնայեց իր ցաւին ցարը:

Ու այս քուզքերը հեղինակաւոր են դարձեալ օրերուն համար, ո-
րոնք պիտի ծնին եւ արունց հարուածը անմտօք կը մնայ:

✽

Պատու եւ որոշումիդ համար:

Մի մանար քէ խանդաղատեմք եմ ունեցեր այս քուզքերում վրայ:
Քեզի համար ամմտաշիլի է տրուեստագէտը, որ լեցուց քուզքերը: Բայց
պարզ է սիրտը՝ որ զգաց անոնց բնար:

Ինչ որ ալ ըլլայ բախտը, որ ինձի կը սպասէ, եւ կը մնամ այս քուզ-
քերում մէջ քեզ՝ պատէ, քեզ՝ հոգիէ, քեզ՝ լռին սիրտը, որուն խոստովա-
նանքը կը բերեմ այս վերջին սողին:

8. 0.

1916 Մարտ

ՀԱՍՏԱՏՈՒՄՆԵՐ Ե. ՕՇԱԿԱՆԷՆ

● Քարգանդեղջե Սայաթ նովայի զը-
բածները ու դուռ պիտի գանկէ արե-
ւելքին մեծագոյն բանաստեղծներէն մէ-
կը, մեծագոյն զգացման ճշ արտայայ-
տիչը իբրևս:

● Սայատուր Արզման վեր է արե-
ւելանյ զրոկանութեան ժամանակէն,
պայմաններէն, կերէն ու ասրիքէն:

● Մ. Պէշկեթալիան արեւմտահայ
զրոկանութեան մէջ, իմ ժողովուրդին
քանի ճշ հզորագոյն յատկանիւններէն
վերանորոգ ազգացոյց մըն է:

● Պետրոս Դուրեան ուարտած կա-
թողիկէն է մեր ժողովուրդին զգայնու-
թեան:

● Պարսկան ու թուրքական թու-
կաններուն մեծատարած գեղեցկութիւն
մըն է, արեւմտահայ ողջմտութեան ա-
ռաքելը, հայ ժողովուրդին պարզուկ
սուսփնութեանց գոմարը:

● Մեծարեկոյ խորհրդաւոր երևույթ
մըն է մեր գրականութեան մէջ, Ար-
սիկն մէկը աթ շատ հազուադէպ հո-
գիներէն որոնք իրեն ու զգայնութիւն-
նեցը սակ զիմերու պէս կը հիւրըն-
կալեն իրենց հոգիէն ներս:

● Դանիէլ Վարդան մեծագոյն
փառքերէն մէկն է մեր փարսեպու-
թեան, էթէ ոչ մեծագոյնը:

● Նիկիէ Տարեկոյ միտակց տուած է
արեւելահայ ստանուարին ա՛յնքան
պատկեր որքան չէ ըլլած անոնց շեր-
թողներուն ամբողջ շարանը, սկսելով
Արզմանէն:

● Վարդանուով կը հպարտանայ,
Դուրեանով կը սուսազներ: Մեծարե-
ցով կ'անուշանայ, Վահան Քեղեկանով
կը զգաստանայ:

Վ. Տաղբեան, Յ. Օսիկան

ու

ԳՈՒՇԱԿ ՏԵՐՎԻՇԸ

Ձեռ գիտեր ծանօթ է զեղբ ժողջ վիայու-
թիւնը, որ ըլլած է ինծի էրբ որ մը մեր սունն
էի. պատմեց այդպէս:

Ան, մայրդ, սաղիսպի մէջ էր էրբ կա-
կանն ունեցաւ զեղ իր կողերուն մէջ կրկուն:
Անուոր Յշուստութիւն: Իր շարաշար աշխատան-
տանցը, ժխտուած խոր նախաստեղծութեան, հա-
ղի կրնար չոր աղանք մը կզիլ իր աղոց աղ-
աններուն սակ եւ իրենց բնական համեստ ըը-
նակարանին մէջ չկար սնկիւն մը զու խանձու-
րուրդ սեղաւորելու: Կը զիմէր գանձապ մը-
նոցներու այդ պիտրմանցը հեռացնելու համար
իր մէջէն, էրբ, որ մը, սունն վերապարհին, ա-
ւերակ մղկիթի մը զրուն սակն նշմարեց բախ-
տադուլակ սերմիւն մը: Իր վերջին սասնոցը ճը-
ղեց սնոր բնակիչիւնն ու սպասեց սնոր պատ-
գամին: Տերմիւն իր վիզէն կախ զոնկալոյն զա-
րերու շարոցին մայրը սուսա ժողջ մեղքը ու
աչքերը յառած կեղրոնի կողոյնս զարին վրայ,
բարբառեցաւ:

- Կին դու, գեմ' տունդ, շարունակէ կործոյ,
վանէ միտքեզ շար ծրագիրներդ, սպասիմէ Ա-
տուծոյ, զգո՛յն: յանձնուէ բախտին, մեծու-
թիւն մը չբացնելու մի՛ ջանար, զուն բախտա-
ւոր պիտի ըլլաս սեով:

Նկաւ սունն, մասամբ թեթեւցած իր խաղ-
քին:

Տերմիւն չէր սխալան: Գու մայրդ բախտա-
ւոր եւ մեծ կղաւ մեր հայ մայրերու մեծութեան
մէջ:

Յարգանք սնոր յիշատակէն, ու պատիւ զե-
ղի:

Գ. ՕՇԱԿԱՆ

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ԳԻՏՑ

Վ. ՇՈՒՇԱՆՆԱՆ

Դարեվանքին մէջ հասակն նետած օշոյս ապերասան ու անուպայ գիւղացին իր գործով շատ մտա է մեզի որպէսզի կարենանք անաչառ ըլլալ: Ես հանչեցած եմ իր հայրենակիցները, մեր ցեղին մեծ փորձութեան օրերուն: Աւագակ են, պոռնիկ են ու վայրենի: Բայց ունին իրենց հակառակ վրայ այն ամեն շեշտը, որ Աստուած գարկաւ մարդուն: Օշական յանդուգն է եւ աւագակի պէս կը հչայ ու կը բռնէ ճշմարտութիւնը՝ ներքիններու ազոտս երեսներուն՝ պոռնիկի նման որ կրճատ է՝ ինչպէս բոլոր հայրենակիցները: Հայ գրականութեան մէջ մեծ եղած են անոնք, որ երակի մը բարութիւնը բերած են մեր շեշտակին: Այսպէս Պ. Դուրեան մեզի բերած է ցար, Վարսժան՝ գեղեցիկը (պաշ), Մեծարեցը՝ մեյամաղձոտը ու մտերիւնը, Վ. Տէրեան՝ ջերմը, Սիւսանթո՝ շարժումը, Յ. Թումանեան՝ երգը (գիւղական), Ա. Անարանեան՝ ցեղին վիշտը, Լ. Շանթ՝ ազնիւն ու բարձրը, Համաստեղ ու Թըլկատիցին՝ գեղջուկը, Ռ. Զարդարեան՝ վայրենին (լուսագոյն առումով), իսկ Օշական՝ կիրճը: Հայ գրականութիւնը իրեն պարտական է այդ գորուար շեշտը:

Օշական մեզի՝ երկուստարդներու սորվեցուց կշռել մարդիկը մեր ափերուն մէջ: Սորվեցուց կշռել՝ կ'ըսեմ՝ որովհետեւ չենք ընդունիր յանախ իր բերած կշռը: Օրինակ Թումանեանի տուած իր ծանրութիւնը թեթեւ կը գտնենք: Իսկ Զարեկցիներ՝ ծանր:

Օշական՝ սորվեցուցած է մտեւ մեզի, մենք որ վարպետ չենք հանչեալ, կատարութեամբ ու առանց ընկրկումի կռուի յանուն գեղեցիկին, ապալել սուտ առաւածները ու հայեոյն կատարներուն: Օշական մեր ամբիջական երեցն է: Ան է որ պէտք է աչքիէն հանել: Գուշը բարձր՝ մեծ յազբանակին համար: Ուսերը բեռնաւոր՝ բանաստեղծութեան անփոխարինելի հարստութեամբ: Կեցցէ՛ Օշական:

(Ն. Թումանեան 1926, Ապրիլ)

8. ԳԵՂԱՐԴ

ՕՇԱԿԱՆ

Օշական...

Գրական առասպել եւ զբնի պիւցա՛կն:

Կը քաղեր, զեւ երէկ, Հայ Գրականութեան անգաստանի ամբողջ երկայնքին՝ կազնկատակ ու արծուաբեր, Գ. Վարուժանի Անդապանին պէս՝ փոքարկախութեամբ, ամպազոտ ձայնին արձագանգը պայթեցնելով լեռնէ-լեռ, արտաժարե-արտաժար:

- Ֆնէ՛, էնէ՛, արտերուն մէջ զգող, աւաղակն լմտնէ...

Յիսուսի կայծակնալատ խարազանը ձեռին՝ զեւ երէկ՝ կը մտնէր Հայ գգրութեան խորախորհուրդ Մեհեանը, զբական հաւատամբ եւ արուեստի տաղանդ աճուրդի Հանած ահարկի լուծայափոխներն ու Փարիսեցիները իսուհապահար փախուստի մատենելով ելքի գուռէն...

Անդապա՛ն խտարարոյ, որ սահմանազանց չքնաղ հարսի մը ոտքը կը Գեղեցիկէր ստակած իշու մը յաղթ ծնօտով, որուն հարուածներէն պընդազլուրի քնն զտէչնէր ճարահատ՝ ճահիճները կ'ապաստանէին. բայց նաեւ անբնական անխոնջ ու բաղձալտասակ, որուն խորունկ գոգնոցէն ափը կ'ելլէր միշտ լմտն, որուն լայնէր բուռը արլալայտի պէս կը բացուէր հերկերուն վրան, որ կը ցանէր յանուն Տիրոջ նշխարին՝ հայ արուեստի ու հողիի աստուածասուրբ սեղանին, եւ սոկեհատիկ ցրեմներով ատաք Հասկերու ծով հուճճը հուճկու ուսին՝ կը տանէր ու կը բարչէր հայ երգիչներուն, իբրեւ լոյս ու նաչիհ:

Ժամկո՛ւ սրբազործ, որ կը հնչեցնէր զմեռելներուն՝ մահուան սեւ գանդին, իսկ զփառաց հարսնետրեհրուն՝ ոսկեհունչ զօղանջ, բայց նաեւ լուսարար անպիտա, որ կը վառէր հողիի ու մտքի աստղաճանճանչ մոմեր ու երփնալող կանթեղներ հայ դպրութեան խորանին ու կամարին:

Այսպէս էր՝ Օշական անսւեռով մարտնչող զբնի դիմուորը երէկ,

Այսպէս է լոկ գիր ու գիրք մնացած հեղինակը այսօր:

Քնութիւնը ետ է առած իր փոխասուութիւնը՝ ափ մը հողը, բայց կուէ անօթին մէջ պարփակուած աստուածայինը, յաւիտենականը ազատագրուած է ընդմիշտ, ու կը մնայ լուսասփիւռ եւ կենսաբայլ:

Ճիղիքական Հասակը հարթուած է հողի մակերեսէն, բայց այդ Հասակին բարձրութեամբ գիրքերու վատակը կը մնայ կանդուն, ազամանդեայ ժայռի պէս, պալիք դարերն ի վեր արձակելով շողարձակ ու շաքուցիէ իր լայրը:

Կը մնայ խուճբը, այլ ոչ՝ բանակը իր հերոսներուն. իր արիւնէն ու իր դերէն ծնունդ ասած արկարները կ'ապրին, կը շնչեն մեզի հետ, կը բաժնեն մեր ցաւերն ու ուրախութիւնները, հանդիսանալով անկողնապսի ժառանգորդները իր հողիին ու գաղափարներուն:

Կը մնայ՝ իր լուսնչէն թրծուած ու իր արեւին տակ Հասակ ծնած

1 ամբողջ սերունդ մը սրբազան խնկներու, որոնք մեր կը բռնեն Հայ դրս-
կանութեան ծուկն-ծուկն գրօլը առաջաւոր գիրքերու վրայ ու կը տանին
շաշն նոր բարձունքներու:

Այս էր քնական բերումը իր կլանքին ու ստեղծագործութեան:
Լո՛կ ծարաւ մը յազեցնող բուսակարկաշ աղբիւր մը չէր, այլ հեղե-
դային բուսակոհակ թաւալուծ մը, որ եկաւ ու անցաւ՝ Հարթելով, իր հետ
արժասափելի տանելով շատ բան, ինչ մը խախուտ ու մգլուած խութեր, այլ
սակայն մաքրելով մթնօրորան ու համբան, կանաչութիւն ու բարիք ձգե-
լով իր ակունքներուն:

Աստուածական, լո՛կ արինգ մը շուրթին հովիւ մը չեղաւ մանկութենէն
որք այս հեկայորդին: Այլ՝ եզաւ նոր օրերու մտքի Սասունցի Դաւիթ մը,
որուն ամենի մահակին տակ ցոփ-բովի կը խելօքնային դառներն ու դայ-
շերը հաւատարակօ՛ւ, որ կը բաշխէ թուր-հէծակին ու հրեղէն Գուրգիկի Ջա-
լալիսով մինչև մահու սահմանները կը հալածէր այն Մարա-Մեկիքները,
որոնք կը փորձէին ծաւառել, խորտակել Հայու Հոյին:

Աստուածորդին անզամ ունեցաւ դինք հալածողներ, իրեն թշնամի-
ներ, իսկ Օշական ինք, հեղատակ դիւցազնական էր հողիին եւ ուժերուն,
մա՛րք էր ի վերջոյ: Տիարութիւններ գտան իր մօտ ու խաչակրութիւններ
կազմուեցան իր դէմ:

Հայ Գրականութեան այս Տորգանդեղը չընկրկեցաւ, չպարտուեցաւ
երբեք: Համեստ այլ հօր՝ միակը կրցաւ փախուստի մասունկ վարձկան
բանակները:

Բայց իր սուկեփայլ սիրալը այնքան զերծ էր սեւէ ու սաղարանէ,
առասուծաբէն ստեղծագործական հուրը այնքան բոցավառ ու բարձրա-
ցայտ էր իր մէջ, որ եթէ կար իսկ՝ մանրուքը դնաց մոխիրին հետ, իսկ
կեանքէն եւ ստեղծագործութենէն ցաթոզ լոյսը անեցաւ ու տակի եւս կ'անձի
հիմա, իր մահէն սագին:

Մեծ են անոնք, որոնք հաշտին կը դառնայ ժամանակի տնիւր, որոնք
Վնդակեանք աւելի կ'ամբոնան, կը բիւրեղանան իրենց պատուանդանին վրայ
դարձրու թաւալքի ընթացքին, ինչպէս աղամտնդ:

Իրենց ժամտեակին մէջ բանակուտակ համբաւ, անազնազորդ շե-
փոր անդիտացող շատ քիչ հեղինակներ կան, որ իրենց հմայքն ու բար-
ձունքը կրնան պահել իրենց մահէն ետք:

Ե. Տէմիրճեպաշահնէն հազիւ հասոր մը կը մնայ այսօր:
Քիչեր, շատ քիչեր տէրը կը մնան եւ հարազատ դիմադիր կ'անեն
իրենց որդեգրած անունին:

Օշական ընտրեց ամէնէն սուրբն ու վեհագոյնը անուններուն, ու կըր-
ցաւ պահել զայն անազարտ եւ լուսանաճանչ, առանց բողբ մ'իսկ խուփե-
րա մեր մեծագոյն ննջեցեալին յախտենական բունը:

...Վերջին լուսանկարին մէջ դրած փափախով, ատրիններէն կուան-
ուած ու կարճրացած դիմադիմով, այլ արդար ու մեղմ մպիտով՝ կը յի-
շեցնէր Հայ Յեղափոխութեան անձնուրաց ու բազում ճակատամարտներ
բա՛ւան Ֆիտայի մը, որ հողը ինչ ասուին՝ աղբին ու կեանքին ըրած իր
ընծաբարբոսմանով, հաւատքին բովանդակ ուժղնութեամբ՝ ի խորոց սըր-
ափ կ'աղաղակէ Կերտներու վայել տակեղէն պատգամը:

Վնտրուածակէք մեր սուրբ շործը
Հայ գործութեան վեհ քաղերս:

Յ. Գ.

ՅԱԿՈՐ

ՅԱԹՈՒՆ ՄՈՎԱՍԻՍԻ...

- Ո՞վ ստանձնած է Օշականի սուսերը գրածը: Հարց սուր անցեալները Սասունայ պարս ընդ ընկերով մը:

- Մ'ա, ըստ Ժպտելով ու անպարտքով աւելցուց:

«Յարան Մովսիսի նստան դպիրքն եւ փարխեցին»:

Այդ աչիկ նայեցա՞ք ու խղացի՞ք: Հաշտարնոյքը Համասութեամբ մը ինչպիսիք արժանաւոր Համարել տալու սաղմաւորութիւն մը չէ որ կը փորձեր այդ տղան: Գրած չե՞ա մը կոր իր ձայնին մէջ, զան երգիծանէն մը: Օշականի սուսերան աշակերտ մը չէր ինչ, բայց անոր անձնական յաջորդը Համարուելու յաւանութեանը լուսնէր: Փաստն ալ սուսու ստոր: Փորձեց զանկէ իր զաթարքը գրաւող, այսինքն Օշականը փոխարինող ուսուցիչ մը: Զյաջողեցաւ: Զկա՛ր, Զգացի՛ն: Ատե՛կա ուրիշ ինչպիսիք է սակայն, ինչ որ կ'ուզէիք ընդձեռն ըստ՝ ջոյց արուան սպին է: Քիչեր կրնան մտանել այդպէս: Շատեր մտանցին այսպէս, ու փութացին Օշականի մահէն ետք, անոր արժանիքները, տեսչաները իւրացնել գրականութեան պատմութիւններ զրկելով, առ ու ան թերթէն, առ ու ան բնէն հնդկական կարծիքներ բաշխելով:

Երկու տարի ստա՞մ, հիւշ այս օրերուն կը հանդիպեցայ ընկերոջու՛ս Ու անկէ առիթ անկէ անկամ որ Օշականի մասին մտածեմ ու գրական եւ ուսուցչական մտղերուն մէջ տեղի ունեցան կարգ մը երևայթները մտարեւմտ, անխուսափելիորէն անոր՝ ընկերոջու՛ս կուրքը կու գայ շրթներուս:

«Յարան Մովսիսի նստան դպիրքն եւ փարխեցին»:

Գ. Ս.

Ձահակէր մը, որուն լոյսը կը լուսաւորէ ժժ, գարը, փառքի կը տանի իր սերունդը եւ կը Հարստացնէ մեր ժողովուրդն ու իր մշակոյթը: Ինչ միակէր, բնկոր մը այս ժողովուրդի հոգիէն, էջ մը անոր պատմութիւնէն եւ մեծ ընդունակութիւններէն:

Բայց, խոնարհ մարդ մը, գիւղացի մը միշտ, որուն հոգիին մէջ կը ծփայ պատկերը իր ժողովուրդին եւ անոր վերահասկած ու մերկոտ հոգիին, եւ որուն գործին մէջ կը պտուի այդ նոյն ժողովուրդին գէճը:

Վիպակիր, ըննադատ, թատերագիր եւ ուսուցիչ, այս ամէնը՝ Հաստատ զի՛նքով սակայն: Իւրաքանչիւրը ինքն իր մէջ բաւ՝ արժէք մը եւ գէճք մը տալու Համար Օշականին:

Իր գրականութիւնը՝ Համադրութի՛նը այս բոլորին, կենսիցն ու գրականութիւնէն, գրողներէն քաղուած փորձառութեանց հոծ արձագանգովը, որ կը բարձրանայ Հայ հոգէն ու հոգիին եւ կ'անդրադառնայ Հայոց մշակոյթին գանազան կալուածներուն:

Տարբեր ճիւղաւորումներ, թէ՛ ճիւղով եւ հետապնդումներով, . բայց . բարբիթի գետինը՝ Հայ կենսիցը, Հայ մարդը, Հայ կինը, տունը, պատմութիւնը, նսեմ կամ գորը, բարձր ու լուսաւոր էջերով, գէպքերով, արարքներով:

Իր գործը յաւանութեանն ու Հաստաքի արդիւնք մըն է: Յաւանութիւն՝ հասնելու բարձրագոյն իրականացումներու, եւրոպական մեծ ու ծանր գործերու կողքին: Հաստաքի՛ հաստորները իրարու վրայ դիպելու, վիթխարի այնպատանգով, մեծ ու հեռաւոր տեսիլքներու հետապնդումով եւ անոնց հասնելու վրձնականութեամբ:

Հարկ է այս տեսիլքներուն Համար դիրքի՛ր պատուել, - ունի՛ յանդիմութիւնը: Եւրոպայործուած Համբանե՛ն՝ կործանել՝ հասնելու Համար իրաւ փառքերու - ունի՛ զաջութիւնը: Գուրգուրազին վերաբերում ու զա-

ՕՇԱԿԱՆ

Զայեւա՞նք նոր ծիւնբու հանդէպ, - տեսած եմ իր խանդաղատանքը աղու մը, նորի մը մէկ քերթուածին հանդէպ, որ դոնէ տուն մը յաջողուածք կը բովանդակէ, ինչպէս ուտրէն մարզարեան հասիկ մը:

Ահա մարդը Օշականի մօտ, որ միտամանակ գրադէտն է, քննադատը, վիպադրին ու բարեկամը:

Իր գործը պիտի յիշատակուի միշտ հայ գրականութեան մէջ իբր բերած թարմ շունչին, քննադատ մտքին եւ բացած նոր ճամբաներուն համար: Թերեւս երբեք չհասնի ան զանգուածներուն: Ոչ այս յոյս ունեցած է, ոչ ալ բաղձանքը: Եարժանկարի այս դարուն, երբ բոլորը կը վազեն, քիչեր կանգ պիտի առնեն իր դործին առջեւ: Անոնք որ թատրոնը կը վնասեն, ո՛ր չարժանկարը, որ զանգուածինն է, կեանքի մակերեսն քաշողներունը:

Պիտի փնտռուի իր խոշոր յատկանութիւններուն համար ալ, որոնք եթէ կէս ալ մնան, եթէ պատրանք ալ դառնան, դարձեալ, զազափարականներ պիտի մընան նոր գրողներու համար, որոնց առաջնորդը պիտի ճանչցուի ան, դեռ երկար ատեն:

Իր գրադէտի ճակատը պիտի փայլի, թէ իսկ կնճիկներով, մեր մեծ գէժքբու կողքին, թէեւ առանձին տեղ մը, բայց հարազատ անոնց չափ ու հաւասար անոնց:

Օշական ազգային դարձած գրադէտ մըն է, իր դործովն ու ոգիով, պարզուած գրօլակ մը պիտի մնայ հայ գրականութեան մէջ: Հրաւէր մը՝ դէպի յանդուգն վերելքներ, կող մը՝ նոր, երիտասարդ գրողներուն՝ դէպի նոր հորիզոններ, առանց ետեւ նայելու:

Դէպի առաջ նայող գրադէտն է ինք, իր սերունդին եւ կը թուի՝ թէ այդպէս ալ պիտի մնայ դեռ քանի մը սերունդ:

Պիտի մնայ, մինչեւ իսկ եթէ ուրանան զինք:

Գ. ՄԻՆԻՔԱՐԵԱՆ

ՀԱՌԸ

Օշական, երբ գրականութեան զուտ տար մեզի, որ մը. երեսուն տարիներ առաջ, քննադատը բնօրրոյ մեր ընկերներէն մէկուն եւ պատգարկութեամբ. «Ճառ չեմ ուզեր, որչա՛ր... ետե՛կ տեղը...»: Այո խօսքը կայծակի պէս գարկաւ մեզի - քայքայիտարար - : Օշական կ'արեւմտեանք ճառը գրականութեան մէջ եւ բեմի վերայ: Թշնամի էր անոնց, որ գրականութիւնը ճառ կը վերածէին: Գե՛ւ էր եւտարութեամբ, որում մէջ ամամ գրականութիւն կը տեսներ:

Քեմ չէր ելլեր այդ շրջանի եւ իր դատաւարութիւնն իսկ կ'ընէր պարզ խօսակցութեան պէս, այնքա՛ն անխել. առանց պաշտօնական ձեւ մը տալու իր ըսածին: Ճիշդով արդէն բանքը դարձ կը բերէր բերձէն եւ ռեւանտայ աշխարհով սեղանին կը ծայրէ մտածում մը տալու ետեւ: Եարժան մէջ էին իր ձեռները: Արտասնորաւ պէս դուրս կը բերէր բանքը իր մտածումին խորքն եւ կը կշռէր գանձի: Իրականութիւն եւ նշարտութիւն կը փնտռէր:

Օշական գանձումին մարդը չէր եւ իր արտօնողը, իր փաստարկութեամբ ճան ծագավորդէն վեր կը բանէր այդ շրջանին: Տարիներ վերջն է միայն, որ ան, սկսաւ մեծ նշանակութիւն տալ ժողովարդին, որուն մտնեցաւ ցաւաւ եօր մը պէս եւ զփառարութեամբ մը մտածուեցաւ անշուշտ: Հայեցի գրականութիւն կը պահանջէր մէկ կողմէն, արդար գնահատանքներ բնկով անոնց, որ յայտն էին տալ բան մը մեր հաւատական կեանքին, մինչ միւս կողմէ, իրական արժեքները բարձր այրումներ մէջ կը տեսներ միշտ:

Գանձումին մարդը չէր Օշական եւ կ'արեւմտեանք ճառը:

Ե. Ս.

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱՋ

ԻՐ ՀՄԱՅԻՐԸ

Իր աստուգական՝ բայց օգտաշահ կեանքի ընթացքին ամենեւ շատ գրագետ աշակերտ հասցնող շատուկին հարա Աշական. բամ մը՝ որ պարզիկ վառէ մը չէ սեւէ մարգու կամ ուսուցչի համար: Գծուար չէ այս երեսոյթին բացատրութիւն մը գտնելը: Իրիւ գրագետ ա իննադատ, մեծ էր իր տնտեսին հմայքը, ու հոյնեան ՚նեմ՝ իր գրական հաստատութիւնը. ապամին մէջ իսկ կը մտնէր խոստումնային վազուայ գրագետը, ու ֆազայերական երկու խօսքով, կը դնէր գայն ուղիղ համբու վրայ:

Իր արտաքինով, խօսուածքով, կենցաղով, շարժումներով, գեղացի մը քլլալով հանդէպ, իր աշակերտները իրեն նմանելու փափակ ունեցած են միշտ... տնոց տնոններուն փակցուցած Վեներ Ազաներէք, Վարպաճիկներէք, Վեներ Փիլիսոփայներէք, Վեներ Բանաստեղծներէք, ոչ միայն չէին վիրաւորեր ու խրոչեցներ գտնում, այլև, մտերմութեան տաճուկ լարով մը կը կապէին գտնում իրեն:

Պոլիս, Ա. Պատերազմի գիմադադարէն վերջ, վերքատարակայի սկսող Վեներաներէք էջերէն լատող իր տիրական ճայնը, որ գգաստութեան կը երաւիրէր շրջադասը, հպարտութեամբ կը լեցնէր իր աշակերտներուն սքըտը: Երբէ որս առնելը կը համարուէր բարեաւարտութիւն, ա իր Պոլսեցի աշակերտներուն ամենեւ անտակներն իսկ կը յարգէին գայն ու կը պատկառէին իրմէ:

Գրական ա իննադատական իր վերջներուն ու տեսութիւններուն հետ կարելի էր չհամոռայնիլ, բայց զինքը մտիկ չընէր կարելի չէր: Գննադատեց անկաշատ կերպով ու տնտեսայ՝ առանց վայի ու առանց երկրորդական հաշիւներու: Այս ձեւով լման քառասուն տարի իշխեց իր շրջապատին ա պատին գամեց համբակները: Օշականին իրենց համար տեղ մը տող մը լուր բան ըսած քլլալը, մարդիկ իբրև իրենց արժանիքին փաստ կը գործածէին ա կը գործածեն դեռ...

Այսօր չկայ ինք՝ ու իր մահով թափուր մնացած տեղը գրաւող մը: Բանի մը արժանաւորներ, երապարակագրական պայքարի մէջ կը ապաստն իրենց ուժերը, ու ասպարէզը մնացած է անանց՝ որուն բարեկամական կամ կռակական կապերէ տաշմորդուած, անարժան անձերուն կամ գործերուն շուրջ ճերբողներ կը հիւսէն կամ ուրագումներ կ'արձանագրեն: Օշականի համար չհունիլը համագում, անկառօնշուքիւն էր, որովհետև տն կը հաւատար թէ առանց այդ սրբազան դժգոհութեան յառաջդիմութիւն կարելի չէր: Կարգին մէջ ալ, ինչպէս դուրսը, համուած շարագրութիւններուն համար իսկ տնտեսումով շնայցալք ունէր, ա անպատեհա այդ չհատնող բայցերէն հատ մը երկուք կու տար շարագրութիւնը գլուղ տղուն իրեն նուէր...:

Գնահատական իր մէկ խօսքն էր որ զիս կապեց գրականութեան: Թող օրհնեալ ըլլայ իր յիշատակը:

Ա. Հ.

ԶՐՈՅՑ

ՕՇԱԿԱՆԻ ՀԵՏ

(ՄԱՀԷՆ 16 ՕՐ ԱՌԱՋ)

ԳՐԵՑ

ՏԻԳՐԱՆ ՈՍԿՈՒՆԻ

Օշական Պէյրուք եկած է: Գրեթէ փախած՝ Քաղեատինի դժուրէն, պայթումներէն, Հրացանագնաթիւններէն, որոնց իր արդէն տկար սիրտը չի դիմունար:

Առ այս փախուստը ինծի կը յիշեցունէ ուրիշ մը՝ ակահատեսի վկայութիւններով պատմուած, այս անգամ շքեղ Պոլիսէն, որ այլեւս անշնչելի դարձած է, թուրք սատիկանութեան յաճախիկ խուպարիկութիւններով: Չորս տարի շարունակ մայրաքաղաքի մէջ փախստական, տուէն տուէն կեանք մը ապրելէ ետք, առաջին մեծ պատերազմին Օշական վերջին ու յանդուգն ճիւղ մը կ'ընէ ազատ աշխարհ նետուելու, բայց անդուռի մը վրայէն, որ կրնար կլլծել ղիճք, մահուան ստեղծ, երբ կեանքն էր ղիճք կանոնը՝ իր հաւատքին միակ ազբիւրը: Օշական կը յաջող գերման ըսպայի հապաւտով, փոխ առնուած Հրապարակադիր բարեկամէ մը, անցնիլ Փուլիարիտ եւ օճիքը ազատել:

Այս անգամ ալ նոյն փախուստը, անշուշտ նուազ եղիւտեան պայմաններու շրջանով:

Օշական Անթիլիաս է: Կազաղ անկիւն մը աշխատանքի: Ու երբ կ'երթամ ղիճք տեսնելու՝ կ'ըսեն թէ քնացած է, առիթ յողմած:

Մահոթներ չենք: Իր դրականութիւնը կը ճանչնամ այնքան, որքան այդ դրականութիւնը կու տայ ինքզինք: Ու ընդհանուր կարծիքն այն է՝ որ այդ դրականութիւնը շատ դժուար ինքզինք կու տայ:

Վեհարանին մէջ, երբ ուրիշներ կը խօսին, էս կ'ապրիմ Օշականով, անոր հերոսներով - «Յոնաթաններով» - Տոքսանը, Պաշտօն, Մատմազել Եւան, Տոպիւնը, մտնականդ այս վերջինը՝ օղիի շիշին մէջ անցեալը կանչող մենակեաց մկնորսը:

Գէս ժամ ետք հիւրընկալ Մրրազանը ղիս ու Մուշիկ Իշխանը կ'առաջնորդէ Օշականի յարկաբաժինը: Իշխան արդէն ծանօթ է Օշականին:

Կր մանեճք Օշականի սենեակը: Բիծաւն հազար մարդ մը կը տեսնեմ դիմացս, կարճահասակ, բարբրովին ճերմակ, ցանցաւ մազերով:

Մրրազանը սրահ կը հրահրէ բոլո-

բուն: Կը նստինք սեղանի մը շուրջ, Օշական դիմացը, թիկնաթոռի մը վրայ, կէս մը ծալլապատիկ:

Ուրեմն ա՛յս է Օշականը: Էշարթենք՝ քի անողոք դատախազը: Երբեմն անգութ յարձակումներով ծանօթ Օշականը, որ վիճած է տարիներ շարունակ: Հարուածած է կիսատուածներ. ահագնադորդ մուտք գործած է մեր գրականութենէն ներս, տապալած կուէ մեծութիւններ, փոխաբէնը արժէքներ լուսաւորած, իր հիացումը հասցուցած մինչև պաշտամունքի, իրաւ գրքի մը առջև, որուն տակ սիրտ մը կը թրթռայ, ուր կեանքը կայ արուած՝ իր մթնած խորութիւններով, չքեղ լոյսերով: Ու նաև՝ իր մարդոց կիրքերով, ատելութեամբ, սէրերով:

Ուրեմն ա՛յս է Օշականը, որուն շուրջ, երկու տարի առաջ բարձրացած ժխտումի, անարդանքի, բանադրանքի արժէք բովանդակ սփիւռքը խոռովեց:

Այո՛, գիմացս նստող ժարդը Օշականն է: Իր աշակերտներուն եւ բարեկամներուն վկայած Օշականը, Լուս ու աղճկարար, դաժան ու գորովայի, յանգուպն ու երկչոտ, խելացի ու միամիտ: Բայց այս երեւութականն է: Խորքին մէջ Օշական հաւատարիմ է միշտ ինքզինքին, իր ժողովուրդի կեանքին հաւատացող համեստ զաւակն է ան, խոնարհ՝ ինչպէս իր ստիզմած հերոսները, փայտակող՝ ինչպէս անոնք կիրքի պահուն:

Ընդհանուր բնոյթ կրող խօսակցութիւններէ ետք, կը կարգամ պատրաստած հարցարանս, որ կը բազկանայ վեց կէտերէ:

- Բայց, տղաս, կ'ըսէ Օշական մտիկ ընելէ ետք, այդ իւրաքանչիւր հարցումի մասին կարելի է առանձին հատորներ գրել: Ինչ որ կը վերաբերի իմ ապագայ ծրագիրներուն, գործերու հրատարակութեան, լիմ գիտեր թէ ժողովուրդը որքան կը հետաքրքրուի տննցմով, սակայն կ'ընամ ընդհանուր առմամբ դրականութեան վերաբերեալ մեր հարցումներուն պատասխանել, պայմանաւ որ առանձին տրուին անոնք:

Ընտրենք հինգերորդ հարցումը: Ի՞նչ պիտի ըլլայ սփիւռքի գրական առկն: Այս մասին մեր թերթը հրատարակեց չարք մը գրողներու կարծիքները: Գրէ՛.

- Գրականութիւնը անպայման ժողովուրդ է: Մեր ժողովուրդի հոգին իր միութիւնը կը թուի վտանգած. ըլլալ: Սփիւռքը այդ միութիւնը սկսող եւ տարտաղնումը իր վախճանին առաջնորդ վիճակի մը մէջ կը տեսնուի: Գանդաթիլ մեծ մարդու պակասէն, սաղանդի սովէն՝ կը նշանակէ անպիտել թուր գրականութիւնները պայմանաւորող օրէնքը. - հասարակութիւնը, որմէ կը բխին ըստը գործերը: Այդ հասարակութիւնը այսօր կարելի է տեսնել բաղձաթիւ կոտորակումներու մէջ՝ գժրախառար իրարու բոլորովին հակադիր կեցուածքներով: Հոն ուր երեսուն տարի առաջ մենք կուէ կը մղէինք իրարու դէմ, (կ'ահնար կեմ մեր քաղաքական պայքարներուն) հոն այսօր շունի գոյութիւն նոյնիսկ տղայամտութիւնները արդարացնող ագրակ: Այսօր կը կուտինք կոտուած ըլլալու համար: Երբեմն ընդդէմ մեր կամքին: Օրակարգեր, դժնդակօրէն իրարու դէմ լարուած են: Եւ այդ պայքարը գարմեր է այն անկարելի վիճակը, ուր ոչ մէկ իրաւ գործ կ'ընայ արմատ արձակել: Մեծագոյն հանճարն իսկ սփիւռքի մէջ շունի ընկիթ, որովհետեւ իր գործը կը հանդիպի, պիտի հանդիպի հոգեկան սա ժայռաստանին: Ըսեր եմ շատ մը տեղեր, թէ ոչ մէկ ատեն պոլսահայ լեզուն ըլլայ ծնունդ տուած այս անտիճան յղուան, մեական կատարելութեամբ օժտուած, ինչպէս նաեւ արուեստի գերագոյն ձգտումներուն հազորդ իրագործումներու: Եւ սակայն նոյնքան ստոյգ է որ ոչ մէկ գործ կարող է եղած ազօրանալու, հայ հոգիի ցրուած բխբաւոր ճառագայթները իր մէջ կեդրոնացնելու: 1890-ին ալ, մեր օրերու վերջերքը եւ պայքարները յիշեցնող սասակութեամբ խմորումներ կային մեր ժողովուրդի գանապան խաւերուն մէջ: Բայց Հրանդի յօդուածները, Արփիարի յարձակումները, հակառակ անոր որ ընկերային սուր

վերջերս անդադարումներ կը թը-
ւէին, գիտակցութեան կնիք եւ ուժ ար-
ժեւորեցին: — Այսօր ալ «Պանդուխտի
կեանքէն» կամ «Սրբուան կեանքէն» չեն
կորսնցուցած իրենց գրական կշիռը: Չեմ
կրնար մեկի տալ անուն որեւէ գործի
սփիւռքէն, որուն հանդէպ մեր հետա-
քըրքութիւնը, շքեմ գուրգուրանքը
չենթարկուի բիրտ ու դայրացուցիչ քե-
կումներու: Ազգային տարողութեամբ
դործ մըն էր Համաստեղի պատմումը,
Բանկապին անով՝ որ անվերադարձ փըր-
կութիւնն էր ընդմիջտ կորսուած աշ-
խարհի մը ժողովուրդին: Եւ սակայն
մեկի ծանօթ է, անոր անունը միշտ դը-
ժընդակ ծամածուծութիւններու ծնունդ
կու տայ, նոյնիսկ հոն որ ընդունարանն է
ըլլալու հայ ժողովուրդի ամբողջ ապ-
րումներուն: Այս մէկ հատիկ օրինակը
կարելի է տարածել սփիւռքի վրայ, այս
անգամ ժխտօրէն արժեւորելու տղկաղկ
պարուններու, իսկ յուզումներու ոսկե-
պօմումը, ճանանչուտումը: Ներքեցէք
ինձի որ անուն շատ, բայց դիտցէք որ
այս երկու օրինակներուն մէջտեղ կ'իջ-
նայ սփիւռքի դրականութեան ամէնէն
ծանր տալմաստը: Ունի գոյութիւն մեր
զարուստ երազը, որուն մէկ թելը կը
հաւասանք որ կը հանդիպ մեր պայծա-
րուն հողին վրայ, բայց որուն միւս թե-
ւը սփիւռքի զանազան կեդրոններէն դար-
ձեալ կարուած, ինկած է կախ: Ու մեր
տղաքը, այսինքն անոնք որոնց պարտքն
է մեր դրականութեան սպասը գործա-
դրել, իրարու հանդէպ անմարդկային
անընկալութեամբ մը կը շարունակեն
անդիտանալ ինչ որ դրականութեան մը
դերապոյն պարտքն է ըլլալու: Ըսել թէ
հայրենի հովի է հարկաւոր դրականու-
թեան մը անուսին՝ ըսել է արդար են:
Ըսել թէ այս ժողովուրդը չէ ստեղծեր
Պոլիս՝ ուրանալ է անոր իրապօրծումնե-
րէն ամէնէն զեղեցիկներէն մէկը. եւ Պո-
լիսը Հայաստան մը չէր:

— Եռոնեցայ, կ'ըսէ Օշական. միւս
հարցումներուն կը պատասխանեմ այլ
տոբթով: Օրինակ, կրնաա դալ Հինգլար-
թի, Ժամը 3-30-էն հաք ազաա եմ. կըր-

նոնք մանրամասնօրէն խօսիլ:
Պոսակցութեան մէջ, Օշական կը
յայտարարէ:

— Տղաս, Օշական կը հաւատայ
ժիւյն կեանքին, եթէ այդ կեանքը աը-
ւաւ մեզի, իր պարտքը վճարած կ'ըլլայ:
Ամբողջ վարդապետութիւն մըն է ա-
սիկա: Հաւատայ ժիւյն կեանքին, ու
այդ շահանքով կ'ուել քուր գրական
գործերը: (Ենձի համար Խորհնացի մեծ
է այնքան, որքան իմ ժողովուրդին
կեանքը կը տեսնեմ իր գործին մէջ):

Օշականին համար կեանքէն գուրտ
արուեստ չկայ: Այս հաստատումը իր
վկայութիւնը պիտի դասէ այն նոր գոր-
ծին մէջ, որուն վրայ Օշական կ'աշխա-
տի ատենէ մը թ վեր: — «Մեր կեանքին
պէտքը ասաը հասարկաց վէպ մը պիտի
ըլլայ, միմ ժողովուրդին կեանքը, կ'ըսէ
Օշական, ոչ թէ վիպական մեւով, այլ
այնպէս ինչպէս կ'ապրուի: Անշուշտ զիջ
մը խորացուած: Արդէն երեք հատոր
դըած եմ: Հատոր մը պիտի ներկայա-
ցընէ Պոստան: Օշական պիտի աայ Պը-
ոուսայի կախաղանները: Պիտի աայ տո-
բազրութիւնը, որ ինձի պատմութեան է
բազմաթիւ ակնածաններու կողմէ, ու
րոնց նշմարախօսութեան վրայ կաա-
կած շունիմ: Պիտի տամ «Տէր-Ջորջ»:

— Մրագիլինյա բաւական մեծ էին,
կ'ուզի՞ ձեր կարծիքը առնել Յանու մի-
ջագայիմ գրական շարժումներու մա-
սին: Օրինակ, ի՞նչ կը մտածէ՞ փիտի
մասին, որ վերջերս նպայեամ սրցանա-
կիմ տիրացաւ:

— Նուպերեան մրցանակը աշխարհի մե-
ծապոյն յիմարութիւնն է, կ'ըսէ Օշա-
կան, որ սովորաբար կը արուսի ակադե-
մականներուն: Գրականէ աւելի քաղա-
քական նկատումներ ուղղութիւն կու
տան անոր բաշխումին, Իսկ փիա գաա-
տարի գրող մըն է: Իր նորութիւնն է որ
հմայիլ կը դարձնէ իր գործը: Ֆրանսա-
կան նոր սերունդը կը հիանայ փիտի
վրայ, ինչպէս մենք ասանօք կը հիանաա-
լինք Սիւպիլէ, Ե. Գուլանանի կամ Մա-
լեզեանի, անշուշտ պահելով միշտ հա-
մեմատութիւնները: Ու վերոյիշեալ ե-

րեքը միջակութիւններն են՝ երբ մեր վարպետներն էին երէկ զժամանակաւ: Նոյնն է պարագան նաեւ ժխտի:

- Ռերիմն կ'արդարացնէ՞ք Պէմտան:

- Պէ՛, այդ ուղղութեամբ չէ որ կը բննազատում ժխտը:

- Երբ ժխտի դպրոցը կը բննազատէ՞, պէտք է նոյն վերաբերումը ունենա՞ք նաեւ Քրոստի, Վալտրիի, Սիւարեզի նւ Ալեկի համարել:

-Ո՛ր, այս մասին կը խօսինք յաջորդ անգամ:

Ոսք կ'ըլլայ նաեւ Նիկողոս Սարափեանի մասին:

- Նիկողոս նոր կը սկսի, կ'ըսէ Օշական: Իր «Վէնտանի անտար», էթէ ոչ գլուխ դրածոց մը, ինչպէս կ'ըսէ Անգրանիկ, գործ մըն է՝ իրաւ սպրումներով:

Հինգշաբթի վերադառնալու խոստումով հրատելա կ'առնեն Օշականէն:

Մութը արդէն պատած է: Կաթողիկոսարանի բակին մէջ զպրահմանքի աշակերտները խումբ խումբ հաւաքուած են: Բաւական հետուէն, կը նայիմ հոն, ուր Օշական նստած է հիմա: Կը յիշեմ Բթաշեանի մէկ յօդուածը՝ «Ճշգնասրբ իր խուցին մէջ»:

Միայն կեանքին հաւատացող ճշգնասրբ: Տարօրինակ, չէ՞...

- Սփիւսքի մէջ վեպ կրնա՞յ գրուիլ: Ի՞նչ կրնան քլլալ այդ վեպին յատկանիշները:

Անշուշտ կ'ակնարկէք սփիւսքի վէպը կազմակերպելու, ձեւով մը զարգացնելու, անոր մէջ սփիւսքին գլխաւոր կերպարանքները տեղաւորելու, ներկայ տապալաններուն անդրադարձը դնելու: Բի՛շ մը ընդարձակ արարեմերու ելք կուտայ այդ հարցումը ինձի: Պարտաւոր եմ ըսելու թէ ոչ մէկ չբխնի մեր կեանքը պարզած է տաղնապաներու այն ծանր կըշիտը, որուն մէջ կ'ապրին կըսկէն մտազայտօրծ վանդուածները եւ այդ սփիւսք-

քին մէջ աչքերինն բացող եւ իրենց բուրբ ստուածներէն ուրացուած երիտասարդները: Վէպը, աւելի ընդարձակ տուածով արուեստը՝ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ այդ ապրումներուն ոճաւորումը՝ սերունդին գրական սխորժակներուն կիրքով: Եթէ խորքը այսպէս հաստատուն կերպով ինքզինք կը պարտադրէ իմ նկատուման - հայ կեանքն է խորքը, նեւում բազմազան քաղաքակրթութեանց գոյններուն, նեթակայ իրարմէ աւելի բայքայիչ ազդակներու մաշումին, անպաշտպան իրմէ, ինչպէս իր պապերէն - գոյն նուաճելու արարքը կը մնայ առաւել բան խորական, վիճելի, զիրար հերքող ճաշակներու եւ էսթէթիկաներու շարիքին: Այս հաստատումին հետեւանք իմ ետեւն է: Սփիւսքը ծագած օրէն մինչեւ այսօր մեզի եկած է վէպին խայտարղէտ նկարագրովը: 1890-ին բուրբ մեր վիպասանները գիտէին թէ ի՛նչ կ'ընէին եւ զիրենք կարգացողները գիտէին թէ ի՛նչ կ'ուզէին վիպասանէն: Յիսուն տարի վերջ, մեր վիպասանները ոչ մէկ պատասխանատուութեան զգացում ունին իրենց պարտէն, ինչպէս կարգացողները՝ ոչ մէկ սպասում իրենց մատուցուած թղթեղէնէն՝ իրենց քննիչքին հաւոյն: Փարիզ, Պոսթօն, Միլին Արեւելք, մեր վէպը եղջերուաբաղ է, կամ թերթօն եւ կամ անձնական ապրումներու վերլուծում: Ողբերգականը այն է որ անցեալ յատակ ունեցող վէպերը յարաշուք հայածանքով մը մերժուեցան՝ իր տնցեալն հալածուած մեր ընթերցողէն: Ողբերգականը այն է որ տօբեան նիւթ ունեցող մեր վէպերը չարաշուք կերպով ազդեցութեան տակն են տօբոհայ թեթեւութեան, նորոյթի, շատարանութեան: Ողբերգականը այն է որ ներքին խորագոյն ապրումներու հետամուտ մեր ուրիշ վէպը ինքզինքին մտանաւորաց գիտիներու, անդունդներու պնդումը, ուրիշ ոչ մէկ ցեղային բխում ի յոռաշապուտէ չէր սպասելի: Ձեմ բաձար այս անուանումներուն հոտին տեսնուելիք վիպողներուն տուածն: Արդի վիպասանը կամ թերթօնագիրը կամ ինք-

նապալտ է, կամ հեղիաթճի: Թէ ինչո՞ւ առաջնա դատաւարուած է զբազան առաջին ճակատաւարի բեր մէջ, առոր պատասխանը կը գտնենք սփիւռքի միւս ճակատաւարին մէջ, ուր տիրականը, ըստօրոյնականը օրուան հացն է գուցէ, կամ օրուան վայելքը, եւ կամ դրացիին տղջկան ժպիտը: Հասարակութիւն մը շունչի գոյութիւն սփիւռք անունին տակ, որպէսզի անոր պատկերը եղող վէպը մեզի պորդէր միութեան նկարագիրը: Կը դարձանաք թերեւ, երբ ձեզի ըսեմ որ Ամերիկայի մեր հոծ գաղութը կամաց կամաց կը դոցէ դռները արամաքիկեան հոյ վէպին, քառասփիւրջով օթօթթօն վէպի մը կազմութիւնը: Նոյնքան գործառնալի է որ Փարիզի մեր վիպոգնները բրնձնմէ դուրս ուրիշ վէպ չգիշերն կարգաւու: Միջին Արեւելքը վէպի համար անընդունակ պայմաններ կը պարզէ թէ՛ վիպոգնին, թէ՛ հասարակութեան: Անձ մեր հարցումին շատ ամփոփ պատասխանը: Թէ կարելի՞ է սփիւռքը իր վէպին ժէջէն գրականութեան կերպարանքով նուաճել՝ հարց մըն է որ ինձմէ լա՛յն վերջումում կը պահանջէ: Ո՛չ գուց, ոչ էս ունիմ այդ ժամանակը: Կը գտնանամ պիտի տարով միայն թէ՛ վիպոգներուն շուրջին համար ալ հասարակաց տագնապ մը դառնալու՝ իր եւ ընթերցող հասարակութեան մէջ հարկադրական անընդունակ լինելու աշխատիլ, երբեք զիջումով վէպի գանգաւանները, որոնցմէ կարգացաւիլը չէ՛ որ գրականութեան մը հասարակութիւնը կը կնքէ: Զանգուածներու գրականութեան եւ անգլիականներուն ըստ թափովը աշխարհում վիպոգը՝ պատկերը պէտք է իր մէջ զգայ ամէնէն առաջ յախտնակա՛ն արուեստին: Զինքը կարգացողին թիւէն, համակրանքէն առաջ մտածէ անոնց, արտք իր գործը պիտի կարգան քրեք տերունդ վերլը, եւ պիտի ըլլան հալորդ իր աղբումներուն, մե՛ր աղբումներուն: Ասիկա չի նշանակեր անշուշտ արհամարհել ժամանակը, ժամանակակիցը: Ասիկա կը նշանակէ սպասարկել հարազատ արուեստին, որ մէ՛կ է, գրեթէ անփոփոխ, դարերու քառու-

դիներուն, եւ ուր փոխուածը երանդով է պայմանաւոր: Եթէ աչք նետէք շքեղ փառքի հասած եւ այսօր դիակ մեռելներու դէպին, մեր հիացումը անլի անած պիտի գգաք պատկերին առջև ուրիշ զործերու, անոնք ալ վէպ, որոնք նպատակ ունեցան առնուազն բանի մը քերտուկ ապագայի գոհացումը: Կը խօսիմ օրինակներով. այսօր հիմնովին անապարիկ ենք Տաստաւարի կրօնական տագնապներուն, աստուածախոյս յուղումներուն եւ այն անհուն չարչարանքներուն, զոր միսթիսիզմը կը յօրինէր ուստ մեծ հողիին ընդերքներուն: Բայց անոր մայրե՛րը, կիներ՛ը, անոր հայրե՛րը, անոր թշուառները ու անոր խենթները առուել զան երբեք հանդիպելի են ամբողջ աշխարհի երեսին: Տաստաւարի իր ժամանակէն վերջուցած այդ տիպարներով կը ծառայէ յախտնական ժողովուն: Այս օրինակը՝ որպէսզի համոզուիք թէ վէպը գրուած թայց կենցաղով յորդ եւ թրթուան մեր իրապաշտ վէպը՝ այսօր ալ իրաւ է, թէեւ մեր ներքացած նապարհ եւ բազմապահանջ ախորժակները գոհացում չտանան անոր մտառուածին: Արուեստի հանդէպ խղճմտութիւնը երբ կ'առաջարկիմ անդրանիկ պայթան ըստօրինակ վէպին, նկատի ունիմ ժամանակի՛ ալ անգամանքները, որոնք կը քրնչեն գրողին, ինչպէս ընթերցողին մրայ: Զոհողութիւն գրողէն - հակաապագական է ասիկա հայ արուեստագէտին համար - բարեացակամութիւն ընթերցողէն, որ երբեք չի մտածեր իր գրողներուն հակաապագին: Այն օրէն որ հայ վէպը դադարի իր թիթեւութենէն, իր ծանր յառակնութիւններէն, ինքնատուութեան ի ինդիլ իր գառածումներէն եւ գառնացի կենդանի արուեստի պաշտամունք մը, անլի բարձր, ընդարձակ ժողովրդութաւի մը վրայ, այն օրէն հայ վէպը, սփիւռքի վէպը իր ոտքին ասիկ կ'ունենայ ամուր յենարան: Այն երիտասարդը որ պիտի գայ այդ վէպին ծառայելու, պիտի ընէ այդ բանը ոչ թէ այս կամ այն գու՛ ձգելու թլուստամիտ նախնախոյալութեամբ մը, այլ իր միջոցաւ:

իր ժողովուրդին մէկ պահին վրայ, մէկ խափն վրայ զբողոքելու իր ժողովուրդի հոգին անմահ նկարները: Այն օրէն որ մեր ընթերցողը ողորմութեան մը ձեռով շփերցնէ իր հասցէին զրկուած վէպ մը, եւ ժուրացիանի մը դէմ պարզուած նեղսիրտ հոգիով յնետէ մէկդի, առանց թերթերն իսկ կտրելու երիտաւարդ վրայասանի պոքին, այն օրէն մեր վէպը կը դառնայ ե՛ւ դեղեցկութիւն ե՛ւ պոտաք: Դիտեցիք որ շիտուցայ հանդանակներէ, Համալուծարներու պաազամած յօդուածներէ, ոչ ալ ընկերային այս ու այն յարողած կամ հայածուած վարդապետութեանց հրամայականներէ: Վէպը իրա՛ւ միայն կրնայ ըլլալ, եւ ոչ թէ ուրիշ բան: Տուէ՛ք՝ բանաստի մը հոգին իր բոլոր իրապաշտութեամբ՝ անոր երազներուն բոլոր թարմութեամբը, դառնութեամբը՝ առանց կ'ըլլաք վէպ մը, որ նո՛յնն է իբր արուեստի դո՛րձ՝ Մոսկուա, Նիւ-Եորք, Փարիզ, Լոնտոն... Գէյրութ:

Տ

- Սփիւռքը թատրոն կրնա՞յ ունենալ:

- Վէպին համար ձեզի մատուցուած նկատողութիւնները առաւելագոյն սաստկութեամբ կը ներկայանան թատրոնի վրայ: Այս տարնապը՝ հեղինակի եւ ընթերցողի, թատրոնին վրայ կ'աւելնայ ուրիշ ալ ազդակներով, որոնցմէ մէկ քանին կու տամ անունով - ա) թատերական տաճարութիւն, բ) թատերական շէնք, գ) դերասաններ, զ) թատերական դրականութիւն: Ասոնք մէկիկ մէկիկ իմանալ, իրենցմէ աճելու համար անհրաժեշտ հետաւորութիւնները, զիս պիտի տանէր հետունքը: Ինչ որ այսօր իբր ներկայացում կը հաստատանք սփիւռքի բարձրագոյն խաւերէն մինչեւ խոնարհագոյնները, ուրիշ բան չեն եթէ ոչ հերոսական կամ միմասական խաղ մը: Հերոսական՝ քանի որ զօրաւոր անհատականութիւններ անկարելին կարելի կ'ը-

նեն որոշ արժէքով խաղեր տալու հասարակութեան մը, որ երբեք այդ ձեռնարկի ծանրութիւնը ի վիճակի չէ զգալու: Գիտե՛ք փակելու, նպատակաւորութեամբ ընկերակցական կամ կուսակցական հանգանակութեան կերպարաններով, մենք այսօր կը սարքենք ներկայացումներ, առանց տառապելու: Երբ որ վերցրնենք մեր ուշադրութիւնը աւելի անշահախնդիր, ուրիշ խօսքով արուեստի հետամուտ դարձածուանքուն, հոն ալ կը հանդիպինք հակադիր փորձանքին՝ ժուրացուելով սրան բերուած հասարակութեան մը աղէտին: Արդ, թատրոնը պայմանաւոր է հասարակութեամբ - որքան ատեն որ սփիւռքը հասարակութիւն մը չէ, թատրոն չի կրնար ունենալ: Մենք ունեցանք մեր թատրոնները, երբ ունէինք այդ հասարակութիւնը (1860, 1910, 1920): Թուականներ ասոնք՝ որոնց մէջ թատերական արուեստը կ'իրազարժէր զոնէ պայմաններէն մէկը՝ զինքը փնտոյլ հասարակութիւնը: Այսօ՛ր: Թող պատասխանեն ներկայացում սարքողները:

Հասարակութեան պակասին ուղղակի հետեւանքն են միւս պակասները: Ատեն մը մեր ամէնէն թշուառ արարածը վարժապետն էր: Այսօր այդ թշուառութեան մէջ դերասանը խլած է առաջնութիւնը: Այժմ մէկ անուն ունիմ տալիք դորձող դերասաններու՝ որոնց մէջ իրենց արուեստը հասկցող մարդեր չեն պակասիր: Բայց իրենց պակասը արուեստին պարտադրած խղճահարութիւնն է: Երեւալ հայաշատ կեդրոն մը, առանձին, շատ շատ կնիկը միասին, երկու շարքը ունան մէկ ոտքի նեակ տասնէն աւելի անձնաւորութիւն պարունակող խաղ մը՝ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ ինքզինք վաճառել: Մեր դերասանը չեմ գիտեր ինչպէս կ'ապրի Փարիզ՝ յիշելու համար երբեմն թէ ինչ մը կայ, որուն հանդէպ պարտքեր ունի: Բառորդ դար է անցած սփիւռքէն ու զարմանալի չէ որ դերասանի ոչ մէկ զօրաւոր դէմք ըլլայ ինքզինք պարտադրած: Մարդիկ կը շարունակեն խաղերը 1910ի ուրիշ թուարին, որ իր կարգին

1880-ի թափօփուք մըն է: Ալ չեմ խօսիք արուեստի գործերէն առթելէք դժուարութիւններէն, հասանազար անյաղթելի՝ որպէսզի չփորձուին: Մեր դերասանը - միտքէս չ'անցնիր իր թշուառութիւնը արհամարհել - միշտ պատուակալ սպասաւոր մըն է այս կամ այն միութեան, կուսակցութեան ակումբին:

Դերասանէն ետք կ'անցնիմ խաղին, կը գտնեմ դիւ աւելի քան յոռետեա: Քըսանըհինգ տարի է ո՛չ մէկ խաչ: Չեմ դարձանար, վասնզի խաղը երբորդ պայմանն է թատերական կեանքին մէջ: Հասարակութեան եւ դերասանին պակասէն վերջ, խաղին ինքնարքը չգոյութիւնը կարօտ չէ վերլուծման: Զունիմ նկատի հոս ու հոն սպառած տղայամբատական փորձերը եւ կամ ծանր հանդէսներու մէջ խորթ զակի պէս նետուած գործերը, որոնց ոչ ոք պիտի դիմայ: Եւ սակայն որքա՛ն հզօր տաղանակներ, որքա՛ն ծանր բեկումներ այսօր կը յուշեն մեր զանգուածները: Կը խորհիմ թէ նախնական միջոցներով գոնէ, որոնց մատուցումը ժողովուրդէն զուրս չի մընար, ատեն է, երբ ինկական բարեխղճութեամբ մը, մենք վերաբերուինք մեր դժբախտ այս արուեստին հետ:

Կ'ընդունիմ որ թատերական շէնքերու պակասը, յարժարութեանց չգոյութիւնը պղտիկ աղաւի մը չէ, մեր թատերական պրակտիկութեան եւ գործունէութեան տարածման, պողարերման: Կը մտածենք ակումբներ, վարժարաններ, եկեղեցիներ կառուցանել, յաճախ մըտածուակէ դործի ալ անցնելով ոչ մէկ միտք որ պէտքը տեսնար թատերական որահի մը: Վաշկատունի սա հոդերանութիւնն է որ մեր խաղերը կ'ընէ արտօմբէն վիժուկ, ապայժմէ կամ տղայական:

Յետոյ, քանի մը խօսք հեղինակի՛ն ալ վրայ, որուն երեւան գալը ամէնուն հետևորդը միայն կրնայ ըլլալ: Եւ սակայն, սփիւռքը չյայտնարերեց թատերական հեղինակ մը երբ մանաւանդ նորերը առնուակն շքեղ թատրոններու վայելքն ու փորձառութիւնը ունեցան իրենց ճամբուն վրայ: Անուն չեմ տար՝ իւրայատուկ տառապանքէ մը արդիւրուած, մարդերը չչփացնելու անկարողութենէն մասնուած: Սփիւռքը թատրոն չի կրնար ունենալ:

--- ր
Տ. Ո.

Պէյրուք, 25 Յունուար 1948

ԻՆՉՊԷՍ ՀԱՅՀՈՅԵՄ...

Ներգաղթի օրերուն էր: Ճողովուրդը բաժնուած էր երկու մասի: Հայրենասպարճի այդ բարեզէպ պահը վերածուած էր մեծ սակարանի մը: Իրարացեցում, կհրւ, մահ՝ իրարու կը յաղաքէին հայ կեանքին մէջ: Թերթերը կը յարզէին առկաձառ յօղուածներով:

Ճիշդ այդ օրերուն, Նրուազէմի հայոց պատրիարքութիւնը Օշակամի գրական եւ ուսուցչական քառասունամայ վաստակին յարկեանը տօնելու գազափարը յազատ եւ յայտարարութիւնը ըրաւ իր պաշտօնաւարներին մէջ: Դաշնակցութիւնը խանդավառուեցաւ այդ գազափարով: Հակառակորդ հակասը, ընդհակառակն, գտաւ հաւար փրցնելու նոր առիթ մը եւ անցաւ գրօնի: Օշակամ յօղուածով մը չէր հաւնած Հայաստանի գրականութիւնը: Այս էր մեկնակէտը գրողին: Ու մեծ ակամասեա եղանք մը ցանկէ կտորոզ ազնկարարութեան մը: Դատի առնուեցաւ Օշակամի անձը: Դատի առնուեցաւ ամոր գրականութիւնը: Ըսուեցան անմիա բաներ: Տպուեցան չգրուելիք բաներ:

Շուտով հասկցուեցաւ սակայն, թէ ինչ կար այդ բարբիթ տակն ու վրան: Մարդիկ՝ ընդհանրապէս Օշակամէն անտեսուած գրչակներ, մանր բունտսեղծներ ու մտքամար արձակագիրներ, առիթը յարմար նկատած էին իրենց հին հաշիւները մաքրելու եւ նոր հաշիւներով Հայաստանին կապուելու: Փառնակը այդպէս կը պահանջէր: Պարագանքը այդպէս կը պարտաւրէին:

Օշակամը կ'արաստանաւր իրրիս Դաշնակցական, յետադիմական: Հայրենիքի ու խորիմ թշնամի ու դաւաճան: Նկատեցին զինք կախուելու արժանի մէկը: Ըսին տակուինն ուրիշ շատ բաներ:

Այս խաչակրութիւնը իր ծանր անդրապարզը ըրած էր վրան: Տխուր էր Օշակամ, մահու յափ:

Խաչակրութեան բունն շրջանին, իր տեղակը հաւաքուած էինք գարձեալ: Երկընցած էր խորիմ իր տիւանին վրայ, յոցնած ու յուսահատ մարդու մը պէս: Կը խօսէինք քերթերուն մէջ երկուցած թուալից յօղուածներուն մասին: Կը բողբէինք: Կը հայեալէինք: Ինք գրեթէ չէր մասնակցեր մեր բողբէներուն: Ձեր պատասխաններ հաւ մեր հարցումներուն: Գլուխը կ'օրօրէր առանց այժիրը գեռնէն բարձրացնելու: Լռեցինք պահ ժը իր լուրբնէն ազգուած: Ճիշդ այդ վայրկեանին, յանկարծ ձեռքը նետեց անգամին, թուրքերը խառնեց, նամակները մէկ կողմ նետեց եւ առջա մեզի դառնալով ըսաւ.

- Կ'ուզեմ որ Դաշնակցութեան հայեոյեմ: Ինչպէ՞ս հայեոյեմ Դաշնակցութեան: Ձե՞ որ վարուժանը այդ կուսակցութեան անդամ էր: Ձե՞ որ Սիւմնաթօն, Սեւակի անդամ էին: Նրուխանին, Ջարդարեանին, Դեզարմին կուսակցութեան ինչպէ՞ս հայեոյեմ ես:

Լուս էինք մեծ: Երկու ձեռքերը գրպաններուն մէջ մխրնած, գլուխը կախ, դարձեալ գետին կը նայէր: Քիչ մը ետք նորէն խօսեցաւ.

- Դաշնակցութիւնը մեր նահատակներուն թափօրն է: Իմ բերանս վարձ չէ սրբապըզձութեան:

Վերջին բանը արաստանած ատեն կարծես թէ մարդ չկար մտը: Կը խօսէր ինքն իրեն: Խուլ ձայնով մը: Առանձին երկզնցի մտած եւ խառնակութիւններ ընող մարդու մը պէս: Կարծես կը խօսէր վարուժանին, Սիւմնաթօնին, Սեւակի եւ գրչի իր միտ ընկերներուն հետ, տնօնց հողինը չկրօպելու յայտնի գոչութեամբ մը:

Պահ մը յուսքիւն տիրեց: Յետոյ առիթ ելաւ լինք: Կետուր էր, պիտի մեկնէր տուն: Բաժնուեցանք իրարմէ: Ու տարի մը ետք մարտգրովին բաժնուեցանք:

Իր ստեղծած պահը չէ բաժնուած սակայն հոգիէ եւ վստահ եմ որ ամբողջ կեանքիս ընթացքին պիտի տեսէ մէջս: Ականքես մէջ կը մնան իր բողբէ ձայնին արձագանգները.

- Դաշնակցութիւնը մեր նահատակներուն թափօրն է: Ինչպէ՞ս հայեոյեմ Դաշնակցութեան...
Ք. Ս.

ՓՈՒԱՆ ԼԱՑԻ Բ Ա Բ Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Հայնզ, 1938: Ուսուցիչ էմ Ազը. Հայկազ-
եան վարժարանը: Բնօրն, բարձր, չքեղ օրեր
են: Փազու-Քը ունի երկու տաղանդաւոր ծերունի-
ներ, որոնք հիւր: Գլխարկաւորը Յ. Միսա-
եանն է, փափախաւորը՝ Յ. Օլախանը: Առնձին,
Պոլոս այս երկու խիստ երիտասարդները, եր-
կու արդար ու թաջ ծերունիներ են հիմա: Պան-
դալառ են Հայութեամբ, եւ Հայութիւնը՝ ի-
րենցմով:

Փետրուար 17-ի առտուն, խուճրի մը հետ
պիտի մեկնին Պարապլուս, Եփրատի ափը, իրի-
կուսը վերադառնալու համար կրկին Հայնզ:

Փետրուար 16-ին, ժամը հինգ 7-ն է: Վեր-
սկիւթի խմբադասան մէկ սենեակը զաշուած Ա.
Մատուկեանն ու եւ կը վիճենք Օլախանի հետ
զբաղան զանազան հարցերու շուրջ, ջանալով
ենքը ձգել մէն եւ արտօրինակ ծերունիք, մեր
սեւական ընդդիմադրութեամբ եւ ասարկու-
թիւններով: Անգիտք ենք: Կ'ուզենք խօսեցնել
վիճք եւ սակո՛ւ մեր հակառակող գիրքին մէջ:
Ժամ մը այսպէս: Յետոյ հայրաբար ժպտելով
բտաւ:

- Եղուա՛րդ, սա սա երկու շալոթներնոր
եւ զիւրը ուր ուշով նիկողասին (Սարաֆեան)
զբանք կարգայ: Վաղը հինգ այս ժամուն պիտի
խօսենք այդ դրուածքի մասին. ըսելիքնք կան:
Ժամը 8-ին ուրեմն հոս ենք, գիշեր բարձր: Ու
զեպոյ:

Կը կարգած մինչեւ ժամը 1: Յուրա է. կը
մտնեմ սնկողն: Կարնի՞ր է թանալ. վաղը ի-
րիկուն զբաղան ահեղ հակառակարտ մը պիտի
ժողով հեկայի մը ղեմ: Պէտք չէ քուրք ըսած-
ները նոյնութեամբ կլլիլ: Պէտք է զնուիլ ու
կրակել մինչեւ վերջին փամփուշտը:

Վերջապէս զիտառ զաշուած՝ կը մտածեմ. հա-
ւանական է որ սա բաները ըսէ. եթէ ըսէ՛ պէտք
է սա, սա, սա եւ սա ասարկութիւնները ընել:
Կը խօսեցնեմ Օլախանը, կ'ընդդիմադրեմ իրեն,
կը հոխանան ըսելիքներս, եւ կ'ըլլայ առուտա:

Ուրախ տրամադրութեամբ եւ կարծիքներով
սպասողան՝ կ'երթամ զպրոց: Հազիւ ժուաքի սե-
մին սառա ներս դրած, պաշտօնակից մը կ'ըսէ-
«Տեսա՛ր, ժարդդ զոչե՛ր է»: Ձեմ հասկնար թէ
ս'մ է ժարդս, ս'մ է որ զացե՛ր է. Տեօրէ՛նը,
որ հիւանդ էր ու Պէյրութ մեկնած: Ո՛վ -
հեմայ Օլախանը, յիժացա՛ր դեռ: - Ապո՛ւշ:
Ու հայտնաբերի պէս բտակը կը փրթին իրեն
Օլախանին ուղղուած: - Անտ՛նը զտար մտնե-
լու, սննդապա՛ր ծերունի: այսօր ժամը եօթին,
ուրիշ, իննն վերջ մտնելիք: Գիշերը քեզի հետ
վիճիմ, ու զուն մեռա՛ն ըլլաս արդէն, սե-
խի՛ղն»:

Եւ ժամեր ամբողջ այն սպասարութեան ասկ
էմ, որ մեծ սխալ մը, մեծագոյն անիրաւութիւն
մը զարեց Օլախան, զոնէ որ մը ետք յիմենե-
լով:

Ծ. Գ.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

● Աշխարհի սփորեմ միջև այսօր ֆեբրուարի 28-ը յուզումի համար է: Տեսիլներու, ճայներու, խոսքերու տեսակ մը համարուի: Եստ քիչ սկզբով մտածելու արարքի մը փաստը:

● Հմայքը, առաջին պայմանն է ֆեմտոտի մը համար: Երկարը պայմանը՝ անկախութիւնն է: Երբորդ՝ հմտութիւն յորբորդ՝ անաչառութիւն: Երբորդ՝ կիրք: Վեցերորդ՝ հուսաւորութիւն եւ վերջապէս Խորհրդի՝ լրջութիւն:

● Գրականութիւն մը չի կրնար անի առանց լայն, խոր, եզր քանի մը գաղափարներու, յայտնաբերում, անպատկան, անպատկան:

● Գրագետ մը հարգուած է այնքան, որքան աւելի շատ ու արդար արարք վերջերէ ցեղային գրականութեան արդարեւն:

● Գրականութիւնը ոչ լաւ ո՞վ մը անհայն է, ոչ ալ լաւ մը մը մը գաղափարներու: Երկուսն ալ արդար, յոյսով միացումովն է գրականութեան մեծ գրագետը:

● Գրականութիւն մը կարգաւորուած միջ է, իրաւ ընկերութիւն, արի հատուտ. ու գրական գնացք:

● Մեր գրականութիւնը կրնայ մըն է ուղղակի, երբ զայն տեսնենք, իր սկիզբին ու գրագետներն զժողովն մէջ:

● Գրականութիւնը ամենէն շարժապահուն պատրաստութեամբ կ'այրի յաճախ: Զմանք կործանի կրքով՝ արդարագրութիւն, կ'ընդունի: Երբեմն ալ արդի՝ ընդունեցէ:

● Արտաստագետը յարութիւններ իրարմէն զուարթուած է:

● Գրագետը բառերու կախարդական գործարար է անշուշտ, բայց այդ գործարարը պարտքն տակն է կնամքին վրայ աշխատելու:

● Գրականութեան պատմութիւնը պատմութիւնն է ժողովուրդի մը ամենէն տարածում, խոր, բախարհը պարտութիւն:

Թ. ՕՇԱԿԱՆ

ՏՂԱՍ, ԱՐԹՆՑՈՒՐ ԶԻՍ.

Նախահաշի ու հուշ վանքին մէջ կ'ընէր Օ-շահան, ժառանգաւորաց վարժարանի բաժանմանը: Ինչ հաշարան չէր երթար: Ժաշ Իրեն կու գար: Տղաքը հերթով կը կատարէին այդ պարտքը: Վերջին երեք տարիներուն Վերջարար-պահանջի ժառանգուած նոյն ծառայութիւնը միակերպ կ'ընէր կատարեց շարժային այնտեղ:

Ամէն սուտու, կ'ընէր զարմին, նախ կը ճշգրէ իր ներկայութիւնը եւ ապա կը վազէի հաշարան: Նոյն զերթին մէջ կ'ըլլար մէլտ, կնամ-կը գրան գարձուցած, զէ՞քը պատուհանին ու վերջեր հակ: Կ'աշխատէր արագ, անընդմէջ:

Կը վերադառնայի ժող Նախահաշի արտակարգ ու գրականութեան կը բարեկէի զինք: Կամք մը զուրիւ հա կը դարձնէր, կը հանէր ակնոցը ու լայն ժպտով մը կը կատարէր:

— Եկա՛ր, հայոց մեծաց իշխան:

Մինչ ինչ թէյը կը խմէր, եւ նոյն արագութեամբ նոր գրուած էջերը կը հաշարէի: Կը զը-րէր 20 հատոր լեզնիւս կոչուած իր նոր մէկը, Վեհանինն սէտ: Տարւ արի կը պահանջէր մեզ մէջ այդ գործին համար: Կու տայինք: Հաւատարմ ու աշխատող: Ի հարկէ մեր աշխատանքը շատ վտանգելի չէին ի բարձունս քահանայ մեծ Ան-դրաստանցիին ժող, Անք եւ մեր մէջէն խախտու էին վտանգութեան կարգը: Այսուհանդերձ, Օ-շահանի պարտաւոր, կը հաւատարմ կարծես, Թէ ծառ արգելող ու մը կրնար գոյութիւն ունենալ, պէտք կը զգայինք բարեկուս ու հայ գրականութեան բարեկամ Աստուծոյ մը, որպէս-դի ինչպէ՛ իրեն, գրուին մեր ժողովուրդին վերջին հարիւրամեակը պարտաւորու: Ելած այդ լայնատարած էջերը: Օշահանան էջեր: Ստուար ու խիտ: Գեղական: Տար: Արիւնով գրուած:

Անպարտաւոր կը խմէր թէյը ու վերջը-սկէ տուր՝ կը կրկնէր իր շրթներուն գոտական վարձան նախադասութիւնը:

— Տղա՛ս, արթնոյր զիս, լմտես, կ'է տարուած մեծ կը մեռնի...

Արտանութիւն ունէր միայն մէկուկէս ժամ աշխատելու ու կը վախճար իր յաջողութիւններէն, վերացումին մէջ ժամանակն ու ինքզինքը մոռնալու վտանգաւոր հետեւանքներէն: Գործ ունէր, պարտք ունէր, զրուշուքեամբ կը վարուէր թե՛ն իրեն հետ:

- Պարոն, ժամանակը եղաւ, կ'ըսէի պայմանաժամի տարաթիւն:

- Այսքան շո՛ւտ, հետաքի՛ր, հիմա կը սաստկանամ...

Յոյց կու տայի ժամացոյցը: Ձեր հետադարձ կը հաշուէր զրի անուան էջերը եւ յետոյ կը համոզուէր:

- Ճիշդ է, եղիք է:

Գրուած էջերէն կը հասկնար անցնող վայրկեաններուն թիւը: Ժամացոյցի պէս բան մըն ալ ինքն էր որդէն: Մեքենայ մըն էր կարծես ուղեղը ու կը զրէր անքան արագ ու շատ, որքան արագ ու շատ զրելու ի վիճակի էր ձեռքը: Գրականութիւնը բնութագրական երկուսթ մըն էր իր մէջ, բխում մը՝ յորդ ու անպարփակ:

Իր կարեւորութիւններուն պահանջով ժամանակը շարունակու էր: Տասի փոխարէն սպրեցաւ մէկ ատրի ու զրուսեցան ծրարուած զործին միայն երկու հասարկերը:

- Տգա՛տ, արթնցուր զիս:

Սկսած ենք հիմա խումբով, Վարպե՛տ, աշուկերս, բարեկամ, համակի՛ր, եկած ենք ամենքս ու կը պոռանք:

- Արթնցի՛ր, ժամանակը եկած է...

Մեզէ մէկը թերեւս պիտի ուզէր զերերը փոխել ու ըսել:

- Արթնցուր ու արթուն պահէ մեզ Վարպետ, որպէսզի մեր կարգին ու քեզի պէս՝ զիջ մտնելի դաժանանք, խոթողներ, մեղաբաններ մեծ պնդումներու, տարածութիւն, մուշակներ, մուշակներ շարասանեայ զրականութեան փառքը, անցնենք փաստիկներուց թիւը, արթնցուր ու արթուն պահէ մեզ, Վարպե՛տ...

(Հատուած) Գ. Ս.

Ե. ՄԻՍԱՔԵԱՆ

ՃԱՌԱԳԱՅԹ ՄԸ ԹԱՂԵՑԻՆՔ

Ճառագայթ մը բազմանշույլ: Ճառագայթը կը թաղուի՝ Ահա տեսէք վերջալուսը բոցավառ, որ կը խորասուզուի հորիզոնին վրայ: Կը թաղուի՝

Օչական տակաւին ի վիճակի էր ըստեղծագործելու, երբ դաւադիր երակ մը պայթեցուց իր սիրտը:

Եւ ինչ եղբրական զուգարկութիւն: Ինկաւ ճիշդ այն ճամբուն վրայ որուն սարսափները պատճելու ձեռնարկած էր, «Մնացորդացի վերջին շարքը, արեան ճանապարհով:

Այն ճամբուն վրայ ուր ամբողջ ժողովուրդ մը փոշիացաւ Ակնունիներով, Զարդարեաններով, Խաթակներով, Բժ. Տաղաւարեաններով, Ս. Մինասեաններով, Ծանկելիւններով: Ապա եւ Զօհրայաններով եւ Վարդգէսներով:

Ինչ հրաշքով փրկուած էր Հայալինջ սպանդէն, եւ ահաւասիկ իր տեղը կը գտնէ նոյն ճամբուն վրայ:

Ատով իսկ նորագոյն փոսը կը դառնայ խորհրդանշան մը այս գերեզմանատան մէջ:— Հողվրտիք՝ մեր իմաստուն ժողովուրդին բառով:

Օչական պէտք է մնայ այստեղ, յիշեցնելու համար թէ իր երկունքը կանգ առաւ, իր լուծը սպառեցաւ նոյն երազով:

Իր մահը, խորապէս կսկծալի, կը դառնայ կատարեալ ողբերգութիւն մը, ճիշդ անոր համար որ չկրցաւ լրացնել

«Արեան ճանապարհով»ը: Այն ինչ որ սկսած էր «Մնացորդացի» կը կազմէ ամէնէն վճռական վկայութիւնը ծրուագրուած գործին մեծութեան, խորութեան:

Մնաց որ, ո՞վ պիտի փորձէր շփել խորութիւնը Օչականի մշակած գրականութեան: Մանաւանդ այս դորը օրերուն, ուր որեւէ դպիր կամ շինուիցի, յիսին թշուառականը, կրնար ճակատ եւ արժէք մրտաել:

Ուսուցիչ՝ յետամնաց զիւզի մը մէջ, Օչական զգուշութեամբ մտաւ գրական անդաստանը, հեքիաթներ հիւսելով:

Բայց, առաջին օրէն իսկ օտար յառաջապահ գրականութեան ընթերցումը պարձաւ սուսակ մը ժողութիւն՝ իրեն համար: Ետքից անուանուեց մէկ անգամ Պրուսայէն Պոլիս կ'իջնէր Հեւ ի Հեւ, Փարիզեան դիրքեր, մասնաւորապէս «Mercure de France» եւ անոր հրատարակութիւնները փոխ առնելու եւ վերագործնելու համար:

Երբ հետզհետէ տիրական դիրք մը բռնեց հրատարակիչ վրայ, կը խոստովանէր թէ երկու հազար հատոր կարդացած է արդէն:

Անշուշտ այդ է մէկ պատճառը, եթէ, տարիներու ընթացքին, դարձաւ զարտուղի դէմք մը, եւ արտադրութեամբ եւ լեզուով: Այլ մանաւանդ լեզուով, որ մինչեւ վերջը մնաց խորթ եւ խրթին:

Միայն երեւութապէս անմատչելի։ Այնուս որ առիթ չեղաւ մեր աշխարհաբարին վերածել նմոյ՛ ժը ՎՄնացորդացոյի հոյակապ էջերէն։ Աւանց ըստորակէտ փոխելու, որպէսզի տեսնէինք թէ ինչ պիտի ըլլար իր տպաւորութիւնը։

Ամէն պարագայի մէջ, այդ լեզուն եթէ կը զթուարացնէ ընթերցումը, ոչինչ կը պակսեցնէ իր ստեղծագործութեանց հիմնական արժէքէն։

Նեղումը - իր բառով - այնքան յորդեւ սրընթաց, թերեւս թոյլ չէր տար ոճի ներութիւններով վրադիւ։ Ապացոյց՝ իր բարբի, երբեմն սկեպտիկ ժպիտը, մեր դիտողութեանց առթիւ։

Պահ մը աչքի առջեւ բերէք իր անընդհատ երկունքը՝ հեքիաթներէն մինչեւ ՎՄնացորդացոյի երկու հազար էջերը - միայն տպագրուած մասը։ Յետոյ այն հազարատար էջերը որ կը մնան անտիպ։ Եւ դեռ այն միւս հազարները զորս պիտի լեցնէր։

Այն աննման ոչզին չով շարեցէք իր քննադատական տեսութիւնները, սկսելով այլեւս պատմական «Հարթնքններէն», եւ ապա լիննակուտակ ուսումնասիրութիւնները, մենագրութիւնները, վերլուծումները, թատերախաղերը - տըպապիր թէ անտիպ։

Ու վերջապէս իր «Համապատկեր»ը, որուն 12 հատորներէն միայն մէկը լոյս տեսած է։ Թերեւս ալ ուրիշ աշխատութիւններ ու ծրագրերնր։

Աչքի առջեւ բերէք այս աննախընթաց, այս հոծ եւ յարմուն վաստակը, եւ դուք վճռեցէք թէ որ բարձունքին վըրայ թառած պիտի ըլլար Յ. Օշական, որեւէ օտար գրականութեան մէջ։

Եւ այս բոլորը՝ ի շահ գալոց սերունդներուն։ Անպատ դանձ մը՝ յաւի-

տենական հայրենիքին համար, որուն այսօրուան տեղոյն մանրանկարը այնքան տմարդի դիրք մը բռնեց իրեն հանդէպ, օտարտի կարգուսարքի մը հետեւանքով։

Ոչինչ, Այն յորդահոսան, անհամար բազմութիւնը որ հետեւեցաւ իր յուզարկաւորութեան, Հայէպի եկեղեցիէն մինչեւ ազգային գերեզմանատունը, այն ուրջունքները որ հոսեցան իր հողաթուծրին վրայ, այն կրակոտ երեսասարդութիւնը որ դապար կրեց ուսերուն վըրայ, - այս իրողութիւնները եւ նոյնքան պերճախօս երեսօյթներ, հարիւրապատիկ անլի կարծեն քան ամէնէն շտաշտարան վկայութիւնները աղանդաւոր, հատուածամոլ երեւանէն եւ անոր զոյնզոյն բաներներէն։

Ամբողջ քաղաք մը սաքի, խորապէս յուզուած եւ երկիւղած։

Ահա թէ ինչպէս թաղեցինք այս բացատիկ գէժքը, Յ. Օշական, որ սերունդներու երախտագիտութիւնը շահեցաւ։ Իրբեւ գրադէտ-քննադատ՝ իր հոծ եւ մշտանոս գրիւով, եւ իրբեւ ուսուցիչ իր վերանորոգիչ շունչով։

Ճառագայթ մը՝ արեան ճամբուն վրայ։ Գերազոյն արտփանքը մտքի հերոսի մը համար, որ նոյնպէս արիւն քոմեց, անդադար պեղելու, զբքքելու, վերլուծելու համար հայածական ժողովուրդի հոգեկան խորութիւններն ու բարձունքները։

Պիտի կրնայի՞նք ցուցնել յիշատակարան մը քան արձանագրութիւնը իր ստեղծագործութեանց։ Իր մշտանորոգ երկունքին աւ վաստակին։ Անօրինակ՝ նոյնիսկ իրենց հակասութիւններով։

Շ. ՄԻՍԱԲԵԱՆ

Կիրակի 22 Փետրուար, 1948

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ԱՐԱՐԱՏԻ ՇՈՒՔԻՆ . . .

Այնուր գրագետը տեղ մը ըսած է որ Սփիւռքի գրագետինմ գերագոյն, ազնիւալոյ տագնապը չի գար

Իր *առանձնութեան* (արուեստը տիեզերք մըն է, իրմով լեցընելու, բազմամրոխելու համար իր սպասարկումերը),

Իր *լքումէն* (արուն կը վարժուի մարդ, մահաւանջ հայ գրագետը, երբ կը խորհի քէ իր ժողովուրդը ինչ կըցաւ պահել իր ամբար գեղեցկութիւններէն, հարստութենէն որպէսզի իր գրողներով գրադելու իր անընդունակութիւնը մեր օրերուն ջանար դարմանել),

Փառքը կրելու իր անկարողութեանէն (մեր հեփաթեմերը երբեմն կրակէ սաղաւարտով կը պսակեն մեր փառասէր նախարարները),

Ոչ ալ *հեռանկար հանգիստին իրեն պրտած լըլլալու իր բախումէն* (իր ընկերները մեռան սուրի տակ): Այ՞ տագնապը, ուրեմն:

- Անհիկա ձեռակերտն է խուլ, անսփռփ, անխառնափելի ցաւի մը որ կարն օրը հեղ մը կը թօթուէ անոր հոգիին այնքան ընդարձակ տանարը, անոր հսկումն ու իտըն կը փոխէ գահանդակամ մըղ-ճաւանջի, անոր ներքին նայուածքին փոխով

- *Մարտինան*, այնքան աւագ, այնքան տժգոյն, այնքան լուռ, անայց ու չարցած, ինչպէս է գիրը Նեղոսի հովիտին, հոն ուր կը պակսին գետին ջուրերը:

- *Փրկիչը*, այնքան անդաշն, այնքան լքուն, մեղ, անկամաչ ու անյոյս, գերեզմանատուն մը ըլլալու այնքան անկարող: Մրուսաղէմը իր բոլոր փառքը կը կապէ իր հոգեւոր գինուարներուն:

- *Բէր Լաչկը*, այնքան քաղհնի, պուպրիկ, արուեստակեալ, սուտ, ուր մեռելներուն արձանները կը շարունակեն պատմել կեդծիւքը նոր Բարեխնին:

Ձեռն եղած Սփիւռքին ուրիշ հանգստավայրերուն մէջ: Իմ տեսածներուն այս տեսարանն ինչո՞ւմը՝ որք իմ մտքին կը բացուի իմ գեղին անուշ գերեզմանը, իմ ծննդավայր քաղաքէն դարձեալ հոծ, կանանչի, յոյսի մէջ խղճաւած գերեզմանատունը, հօրս կուշտին . . . :
Կը հասկցուի՞մ արդեօք, սա սուգիս մէջ:

- Սփիւռքի գրողին
- Գերեզման մը,
- Նրա՞գ,
- Արարտաի շուփն,
- նոյնիսկ առանց քարի: Ու առանց նշանի, գիրի,
- բայց տաք հո՞ղը վրաս՝ իմ պատերուն արեան հանգիներուն:

(«Քաղհանք»)

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ԳԵՐԵԶՄԱՆ Յ. ՕՇԱԿԱՆԻ

Կեցիր, անցո՛րդ գերեզմանին մօտ այս Մարգարեմ,
Որում հոգին ունէր գանձեր միշտ անսահման.
Անո՞նք յաւէտ խաւարին մէջ պիտի շողան,
Ինչպէս եթէ շիրինն ըլլար Աստղատում...

Տե՛ս, քեզի հետ խորհուրդին մէջ առաւօտեամ,
Սուրբ կրակին մէջ իր ամնահ նրագներում,
Եւ հրայրքով կախարդ սիրոյ սարսուռներում,
Հսկումի է կեցեր շքեղ Սայաթ-Նովամ...

Եւ կամ բոլոր մեր քերթողները մահատակ,
Իրենց խոհում մակատներով լուսալսակ,
Երախտապարտ անոր՝ որում բարբառն սկիւ

Իր ճիւղաճուր քոնչիքին մէջ պահեց կրկին
Ինչ որ Մտէ՛նք ընկեցաւ օր մ'յաղթանակի,
Իրբեւ պարծանք Հայաստանեայց Հայրենիքին...

ԱՐՄԵՆ ԵՐԿԱԹ

Ա. ԼԵՅԼԱՆԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵԳԻՈՆԸ

ՄԱՐԱՇԻ ԵՂԵՌՆԻ ՆԱԽՕՐԵՍԱԿԻՆ

(ԱՆՔՆԱԿԱՆ ՊԵՆՏՐ ՈՒ ՊՈՅՔՐ)

1 Յունուար 1920

ՊՐ ՏԱՐԻ...

Մէյտան-Քեզլզի մեր բանակատեղին խրախճանքի մէջ է այսօր: Երգեր, ծիծաղներ եւ զուարթ ժխորներ կը ժայթքեն լիզէնականներուն վերաններէն:

Առաւտուն՝ առատ գինի բաժնուեցաւ զումարտակներուն: Գինով-ցած տանապետ մը անիմաստ ու ծիծաղելի հրամաններ կը պտտայ իր զինուորներուն ու կը հայհոյէ անոնց: Ամերիկահայ «մտաւորական» կամաւոր մը, զարմանատան աւջեւ, ճառ կը իրօսի զարմանուելու եկող չորս-հինգ զինուորներու: Սոււտիացի մարմնեղ Նոային այնքան խմած է, որ գետին կը պատկի՝ վիրաւոր դոմէշի մը պէս: քանի մը լեզէնականներ զայն զըմուտարութեամբ կը վերցնեն ու կը տանին դէպի իր վրանը:

Մենք, սպաներս, պաշտօնական տարող հազած, կը մտնենք ճաշարան: Տաներկու սպայ ենք - բացի մեր հրամանատարէն, որ ինքզինքը «Յակոբ Նահապետ» կը կոչէ ու մեզ՝ իր սրգիները: Ինծի «Պէմմալէն» անունը տուած է, սպաներուն ամէնէն երիտասարդն ըլլալու համար:

Ճաշարանը մեր տրամագրութեան տակ զրուած կայարանի շէնքին մէկ ընդարձակ բաժինն է: Կաղանդի առթիւ՝ անոր զուտն ու պատուհանները դրստանդուած, չբոստանուած են մրտենի ստտերով: Պատերուն վերայ, դափնիի ճիւղերու միջեւ, Քրանական եւ Հայկական փոքրիկ դրօշակներ կըրայրօրէն դրկած են զիրար:

Սեղանը ճոխ է, զարգարուն: Մաղիկներ ու պտուղներք եւ զանազան բժշկական շիշեր, կողք կողքի կանգնած, հրամանի սպասող զինուորներու կեցուածքով:

Ենթասպաները շարքով կու ղան, կը շնորհաւորեն մեր Նոր Տարին ու կը մեկնին նոյնպէս շարքով:

Կը նստինք ճաշի: «Կինացիներ, կատակներ, զուարճախօսութիւններ: Ճաշի վերջաւորութեան, երբ շառվաճի շիշերն իրարու ետեւէ կը պայթին, կը հասնի սուբհանուալը: Ուրախ բացապտնչութիւններ: Բոզորը նամակներ ու Քառքեր կամ պատկերներ ու նուէրներ կը ստանան: Ե՛՛՛ ու չինչ, ոչինչ... Աշխարհը մոռցած է գիտ:

Մկր հրամանատարը գեղին պահարան մը կը բանայ, կը կարգայ, ու՝ մասհոգ՝ դուխը կը շարժէ:

- Լուրերը պէշ են, կ'ըսէ մեզի: Մարաշի շրջակաները ապստամբած են եւ ճամբաները բռնուած թուրք հրոսարումբերով: Այդ քաղաքէն դէպի

Իրաւահիշ եկող սպայ մը եւ երեք զինուորներ սպաննուած են, երկու օր առաջ, Սարըլարի եւ Շէքէր-Օլայի միջեւ:

Նո՛ր ծարի...

«Լուրերը դէշ են»: Ու ես՝ ոչ մէկ խրախուսիչ երկտող ունիմ, ոչ մէկ ժաղթանք, ոչ մէկ բարեւ:

Փրփրուն բաժակս կը տանիմ չրթներու՝ զինովնալու խնիթ փափաքով:

2 Յունուար

Վէճ ու աղմուկ կայ բանակասեղիին մէջ՝ երկուան ցնծութեան ու ուրախութեաններուն տեղ:

Ճրանասցի ենթասպայ մը ապտակեր է հայ լեզնակահան մը: Ու բարկածայթ ձայներ կը հնչեն. «Ի՛նչ իրաւունք ունի.— վայրենի տե՛ղ կը դընեն մեզ»...

Յաշտը երախաներու կը նմանին զինուորները, մանաւանդ հայ զինուորները: Անոնց հուշկան սիճակն ու տրամադրութիւնները կը փոխուին, կը տարբերին, օրերուն եւ շատ անգամ ժամերուն հետ, պարագաներուն ազդեցութեանը համեմատ:

Անոնք երբեմն պարզապէս ամբոյս են, երբեմն ալ աստուածատիպ զերմարդ:

Պէտք է ճանչնալ ժողովուրդի մը հոգին, ցեղային նկարագիրն ու ապրած պայմանները՝ անոր զինուոր զաւակներուն կարենալ հրամայելու համար: Այս պարագային անտեսուած է, որ յաճախ թիւրիմացութիւններ ու դժուարութիւններ կը ստեղծէ Ֆրանսացի աստիճանաւորներուն եւ հայ լեզնակահաններուն միջեւ:

Ձայրոյթի ազդակները կը շարունակեն հնչել. «Ի՛նչ, վայրենի տե՛ղ կը դենն մեզ»...

Ա՛հ, տաքզուխ, պաշտելի՛ աղաք:

Մեր վաշտին հրամանատարը հրահանդ ոտայաւ՝ վաղն իրիկունս ու՝ ժեղ ջոկատ մը զրկել Պաղչէ: Զոկատը հոն պիտի միանայ գէպի Մարաշ քաղաղ Բօրնըլուի զօրստիներն:

3 Յունուար

Պաղչէ մեկնելիք ջոկատը կը բաղկանայ զնազդերային երկու յիսնակէ եւ երեք յիսնակ հետեւակներէ: Անոր պետ նշանակուած է տեղակալ Բափարզիէլը: Գնդացիբայներուն կը հրամայէ տեղակալ Փապըլ, ես՝ հետեւակներուն:

Բանակատեղի կը թողունք բոլոր տկարներն ու անփորձները եւ անոնց տեղ ուրիշներ կ'ընտրենք Ա. վաշտի միւս գումարտակներէն:

Կը մեկնինք ժամը 18-ին, մասնաւոր զնացքով: Սպաները, աստիճանաւորներն ու բազմաթիւ լեզնակահաններ՝ կայարան համարմբուած՝ յաջողութիւն եւ յաղթական վերադարձ կը ժաղթեն մեզի:

Մեկնող լեզնակահանները խանդավառուած են: Կռիւթ դադարաբար սուրբաբան, զինովցուցած է զանոնք: Երբ զնացքը կը շարժի՝ անոնք կը սկըսին զուարթօրէն ծափ զարնել ու երգել. «Մենք անկեղծ զինուոր ենք»... «Գնուեցէք աղերք»... եւն.:

Ժամը 23-ին կը հասնինք Պաղչէի կայարանը, ուր Իսմայիլ Բօր-

նըրուն մեզի կը սպասէ: Ան իրեն Հետ ունի Ֆրանսական 412-րդ գունդէն մէկ ու կէս զումարտակ, երկու զումարտակ սենեկացի, յիսնեակ մը ձիաւորներ եւ խումբ մը տեղացի Հեծեալ ոստիկան զինուորներ: Սպաները կը հաւաքէ կայարանի մէկ փոքրիկ խուցին մէջ, կը բացատրէ մեզի կացութիւնը եւ կարմիր նշաններով քարտէս մը փոխելով մեր առջեւ՝ ցոյց կու տայ վտանգաւոր կէտերն ու մեր հետեւելիք ճամբան:

Յետոյ, անմիջապէս, զօրասիւնը շարժման մէջ կը դրուի: Կէս զիւնը է արդէն: Կ'անցնինք Պաղչէէն, լուռ ու անազմուկ, եւ կը բարձրանանք դաւարուն ձորն ի վեր, դէպի հիւսիս-արեւելք: Կածանը նեղ է ու զփուլարան-ցանելի: Հսկայ ապառաժներ՝ ահաւոր Հրէշներու նման՝ հակած են ձորին վրայ: Բշտամին անոնց դապաթէն միայն մէկ զնդացիբով կրնայ կոտորել բոլորս ալ:

Վերելքը Հեռզհեռէ տոժանելի կը դառնայ: Քանի մը ձիեր եւ ջորիներ կ'էնթան, կը գլուորին: Զօրասիւնը՝ յոգնած ու ուժաթափ՝ կանգ կ'առնէ պահ մը:

Քովանտան Քօնըրուն կը հրամայէ վերադառնալ Պաղչէ:

— Demi - tour!... demi - tour!...

Տարիքոտ լեզնակեան մը, գլուխը արտօնութեամբ շարժելով, կ'ըսէ իր ընկերներուն. «Հաւատացէ՛ք, որ լաւ նշան չէ այսպէս կէս ճամբէն վերադառնալը: Իժարաբառով մը պիտի պատահին»:

4 Յաւմուար

Առաւօտ. ցուրտ, բայց պայծառ, արեւոտ:

Պաղչէ: Ամանասան Հովիտ մը. պարտէզներու ծառերէն զրկուած տուններ. մամապատ պատերով ջրաղացներ: Գիւղը երկու մասի բաժնող դետակ մը:

Զօրասիւնը կը բռնակէ հայոց եկեղեցիին մէջն ու բակը եւ դետակի ափին: Լաւ մը կը հանդատանանք ու կը քնանանք ամբողջ ցերեկուան ընթացքին:

Գիշերը, երբ լուսինը կը բարձրանայ մինչեւ զենիթ, ճամբայ կ'ելլենք դարձեալ: Այս անգամ կը քաշենք դէպի արեւելք՝ լեռներուն վրայէն:

Այրանի մօտ: Վրաններ: Զինուորական փոքր թանկատեղի մը, ուր կէ Հեծեալզօրքի Ֆրանսացի սպայ մը կը միանայ մեր զօրասիւնին՝ խումբ մը սփանիներով միասին: Հետն է իր զեղեցիկ ու քնքուշ կիներ, զոր այդտեղ կը թողու:

— Լուրերդ ու նամակներդ չուշացնես, եթէ դուն պիտի ուշանաս, կը պատուիրէ կիներ:

— Անհոգ եզիր, ամէն օր կը գրեմ: Իսկ եթէ մինչեւ մէկ շաբաթ չվերադառնամ, կ'երթաս Ատանա ու հոն կը սպասես ինծի:

Յետոյ հրատեղախի յուզիչ խօսքեր կ'ըսեն իրարու: Եւ երկար համբոյժբով մը կը բաժնուին իրարմէ:

Կը շարունակենք քայլել:

Երիտասարդ Ֆրանսուհին՝ սպիտակ սգիւ մը պէս՝ կ'անդնած կը մընայ վրանին առջեւ, խոշոր քարի մը վրայ, ալ թեւը օդին մէջ: Անտարտա կոյս՝ ան նայուածքով պիտի հետեւի զօրասիւնին, մինչեւ որ մեծ բլուրիին հասնել անցնինք եւ իր ամուսինին սիլուէթն ալ, մերթններուն հետ, կորսուի, անտեսանելի դառնայ իր սամկացող աչքերուն:

5 Յուճար

Արշալոյսը չքնաղ հրաշք է Ամանոսի լեռներուն վրայ: Ե՛կէ շողերու ցնցուղում՝ անտառներուն մէջ:

Մեր զօրասիւնը՝ մարդկային երկար շղթաներու վերածուած՝ կ'իջնէ Աղչէ Տաղի կողերն ի վար, նեղ ու զիկ-զակ կածաններէ:

Լեռան ստորոտը, չքուած ու կիսաքանդ շրաղացի մը առջեւ, կանդ կ'առնենք, կը հաւաքուինք: Քանի մը վայրկեան հանգիստ: Նախաճաշ:

Բաւական հետուն, դաշտին մէջ, բլրակի մը ստորոտը նստած է դիւ-դակ մը: Պէշ-Փուճարն է: Այդտեղէն կը սկսի ըմբոսա ու վտանգաւոր շըր-ջանը:

Փօմանուան Թօրնըյուի հրամանով՝ կ'ընկերանամ Հեծելազօրքի սպայ Տը Ծալոյսին, որ յիսնեակ մը ձիաւորներով պիտի երթայ Հետագօտել Պէշ-Փուճարն ու զօրասիւնին քանակելու տեղը որոշել: Կը քշենք արագ, արագ, ժայռոտ լեռներէն ձանձրացած եւ դաշտի կարօտը քաշող ձիերը թափ կու տան իրենց քաշերուն, սանձերը կը ծածեն փրփրոտ երախներով եւ այս հարթ տարածութեան վրայէն խօշարար կը վազեն, կարծես կը թռչին: Կարծես զեփոնն է, որ կը սուրբայ, կ'արշաւէ մեր հակառակ ուղղութեամբ:

Պէշ-Փուճարը կը պաշտրենք երեք կէտերէ: Զիւարներ եւ զինուորա-կան տարազով մարդիկ կը նշմարուին հուն:

- Թշնամի՞ են արգեօք:

Հեռադիտակները կը տանինք մեր աչքերուն:

- Ո՛չ, կիլիկեան Հեծեալ ոստիկան-զինուորներ են: Երկու հոգի կը դրկենք անոնց մօտ եւ կը տեղեկանանք, որ Իսլահեթէն եկած են, այնտեղի ֆրանսական կառավարչին հրահանգով, որպէսզի ճամբայ ցոյց տան մեզի:

Մէկ ու կէս ժամ վերջ՝ զօրասիւնը կը Հասնի, կը բանակէ դիւզակին առջեւ: Պատիկ, հօդադոն վրանները կը տնկուին: Եւ պահակախումբեր կը դրուին շրջակայ բլուրներուն վրայ:

Այդտեղ կը դիւերենք:

6 Յուճար

Զօրասիւնը՝ դանդաղորէն եւ ուղղաճակատին մօտեցող գունդի մը բոլոր զգուշութիւններով՝ կը յառաջանայ Ե՛կէր-Օլայի հովիտէն: Զիւարները յառաջապահ են: Գումարտակները՝ տասնեակներու բաժնուած եւ en echelon (սանդխաձեւ) կը հետեւին իրարու:

Ես, երկու յիսնեակ հետո, կը քաշեմ լեռներու քարքարուտ եւ մա-ցառներով ծածկուած փեշերէն՝ իրր ձախ կողմի կողսպահ (փլան-կարտ):

Ահա՛ ըմբոստ դիւզակ մը՝ բլուրի մը լանջին: Բնակիչները կը քաշ-ուին, կը փախչին դէպի ետեւի սարերուն դազաթները: Իմացած ենք, թէ անոնք են Մարաշէն եկող սպային եւ զինուորներուն սպաննիչները:

Հրաման կը ստանամ անխնայաբար գրաւել այդ դիւզակն ու այրել զայն: Լեզէոնականներուն աչքերը կը փայլին: Հրա՛շք, - այս անգամ թուք-քի՛ն տունը պիտի այրի՝ հայու ձեռքով:

...Քիչ յետոյ ծուխը կը բարձրանայ, բոցերը կը ճարճատին: Անիւ-տան Արտաշը ոգեւորուած է: Ասդին-անդին կը վազէ եւ կը հսկէ որ տնակ մը իսկ կանգուն չմնայ:

- Ծօ՛, այս տունը ինչօ՞ւ չէք բռնկցուցած, կը պոստէ իր զինուոր-

Ներուն: Ան կրնայ բողոքել ու դատ բանալ ձեռի դէմ՝ արհամարհուած ըլլալուն համար...

Եւ մտիկ բնելով պատերուն մէջ պահուած հարիւրաւոր, հազարաւոր փամփուռներուն պայթիւնները՝ կ'ըսէ խնդալով.

- Nom de Dieu... մարդիկը բաւական լու տնին եղեր...

Անխտան Տըմաքեանը հեռագրատեղով լեռները կը զննէ՝ փախչող թուրքերը անտնելու համար:

Ես, ծառի մը տակ կանգնած, զիւզակը լափող հրդեհը կը դիտեմ հաճոյքով: Ինչպէս պիտի դիտէի իժերու բոյնի մը քանդուիլը կամ ահաւոր համաճարակներու մանրէներ պարունակող քուրջերու զէզի մը հրկիզումը:

- Այո՛, տեսայ. շատ երկար շտեմեց, կ'ըսէ հազարապետ Քորնելուն զհՀունակ մպիտով մը, երբ կ'երթամ յայտնել իրեն, թէ իր հրամանը գործադրուած է արդէն:

✱

Սարըլար զիւզն ալ պարտաւ է: Անոր բնակիչներն ալ լեռները քաշուած են եւ միացած ազոտամբներուն:

- Այս զիւղը չպիտի՞ այրենք, կը հարցնեն լեզէնականները:

Մեր թուրք մը, երկար, սպիտակ մօրուքով, եւ սպիտակ դրօշակ մը ձեռքը, կ'իջնէ մեր առջև: Կը բարեւէ՝ մինչեւ պետիներ խոնարհելով: Եւ խորամանկ ձեւերով ու խարող խօսքերով կը ջանայ հասաստել, թէ մողոզողութեամբ փախած է վախէն եւ ոչ թէ լեռ բարձրացած շար նպատակներով: Քօմանտան Քորնելուն շարք մը պատուէրներով ազատ կ'արձակէ զայն:

Սարըլարը պիտի շայրի:

Կը նայիմ հեռացող թուրքին: Թուրք Հողիին մարմնացումն է ան: Եան պէս քծնող՝ զօրաւորին առջև: Իսկ տկարին հանդէպ՝ վայրագ, գիշատիչ զգացն: Մեր ալիւս չ'երեւիք, իր պատկերը կը գծուի մտքին մէջ, արհեստաւ հաթաղանը ձեռքը, յօշոտուած կիներու եւ երախաներու դիակոյտի մը վրայ կանգնած...

Մեր հրամանատարը ազատ արձակեց զայն:

Սարըլարը պիտի շայրի...

✱

Էլ-Օղլու կը հասնինք արեւամուտին: Բնակիչները դեռ նոր հեռացած են զիւզէն: Կրակի վրայ թողուած կերակուրի կաթսաներ կ'եռան շատ մը տուններու մէջ:

Ջինուորները յոգնած են ու ծարաւի: Ազատութիւն կը տրուի անոնց մասնէլ զիւղ, տուներէն ներս, ո՛ւր որ ուզեն:

Պռւմը մը սենեկալցիներ մածունով լեցուն խոշոր կաթսայ մը կը շրջապատեն եւ իրենց ձեռքերը շերտի ըրած՝ կը սկսին ուտել: Ճերմակ մածունը կը կաթի անոնց սեւ կզակներէն: Ուրիշ սենեկալցի մը բռնած է հաս մը, զոր ողջ ողջ կը փետտէ:

Քրտնասցի զինուորները, հանգստանալու համար, մաքուր տուններու կը նային:

Լեզէնականները՝ փախչելու պատենութիւն չգտնելով զիւղին անմիջական շրջականները պահուելու քանի մը ըմբոստ թուրքեր կը ձերբակալեն ու կը բերեն հրամանատարին:

Հաւանական յարձակումի մը դէմ պաշտպանուելու համար, անհրաժեշտ պատրաստութիւնները կը տեսնենք: Մեր ջոկատին կը վստահուի հեւսրային ճակատը: Սերժան Գասպար Մեհակն ու իր կէս-խոնարհը կը տանի մտքը կողմի բլուրին զողովք ու կը տեղուորեմ իբր պահակախումբ: Հոն, թուփերով եզերուած փոսի մը մէջ, հաղուստեղէններու եւ անկողիններու զէջ մը կայ, որ երբեմն կը ցնցուի, կը շարժի: Ի՞նչ կայ անոր ներքեւ: Լեզէտեականները կը շրջապատեն եւ իրենց հրացաններուն ծայրովը կը խառնչակեն դայն: Յանկարծ վերձակի տակէն կ'ելլեն երկու թրքուհիներ (տարիքը առած կին մը եւ երիտասարդ, սիրուն, բոյց կոյր աղջիկ մը):

Մութը կ'իջնէ:

Ես կը վերադառնամ դիւզ:

Գիշերուան ընթացքին՝ մեր պահակախումբերը բաւական թուով ապրտամբներ կը բռնեն շրան կողերուն վրայ:

7 Յունուար

Ձերբակալուած ապստամբներուն հարցաքննութիւնը վերջացաւ: Անոնց մեծ մասը կը սնկազարուի գիւղին ետեւի ձորակին մէջ, սենեկաբացիներու յիսնակի մը համազարկերով: Ծրանասցի կնթասպայ մը կու տայ coup de grace-ները: Խոշոր փոս մը կը փորուի ու գիւղները կը թաղուին անոր մէջ:

Հրամանատարութիւնը իմացած է, որ հարիւրուոր հոգիներէ բաղկացած հրոսախումբեր կու գան Մարաշի կողմէն՝ մեր վրայ յարձակելու համար:

Ձիաւորները հետապոստութեան կը սրկուին: Անոնք կը վերադառնան իրիկուան դէմ՝ թշնամիին հետ հետուէ հետու հանդիպում մը ունենալէ վերջ:

Պահակախումբերը կ'ուժեղացնենք:

Հորիզոնին սեւ ամպը կը մեծնայ, կը բարձրանայ, կը տարածուի...

»

Խոտու գիշեր: Կը պառկինք առանց հանուելու, ամէն մարդ իր զէնքին հետ, հաւանական ու յանկարծակի կռիւի մը համար պատրաստ վիճակի մէջ:

8 Յունուար

Թշնամիին լուր, կենդանութեան նշան չկայ: Ռ՛ւր զացին, ի՞նչ եղանակով միաւոր ու հետեւակ հրոսախումբերը, զորոս մեր հետազոտիչները տեսած էին երէկ՝ Ալթուն Գէօփրիւի եւ Զազալլիի միջեւ:

Այս իրիկուն Մարաշ պիտի հասնինք: Պահակախումբերը կը կանչուին, կու գան միանալ զոսմարտակներուն: Ամբողջ զորասիւնը կը հաւաքուի գիւղին մէջտեղի փոքրիկ հրապարակին վրայ եւ կը սպասէ մեկնումի հրամանին:

Երկնակամարը մռայլ է: Սեւ ամպակոյտեր նստած են լեռներու զբլրուն:

— Պիտի անձրիւէ: Թրջուած հաւերու պէս պիտի մաննէ Մարաշ, կ'ըսէ կատակաբոս լեզէտեական մը իր ընկերներուն:

Յանկարծ ուժգին հրացանաձուլութիւն մը՝ արեւմտեան բլուրներէն: Գնդակի տարափ: Թշնամին, որ անշուշտ մեր շարժումները կը գիտէր հեռուէն, շնչաբռնելու համար՝ առջեւէն գիւղին այծի հօտերն ու նախիրը զտ-

լեցնելով՝ մտնեցած, գրաւած է մեր պահակախումբերուն թողուցած գեր-
քերն ու կը կրակէ մեր վրայ:

Դիրք կը բռնենք տուներուն ու տնոնց բակերու պատերուն ետին: Մեր
բոլոր հրացաններն ու զնդացիները կը սկսին գործել:

Կը նայիմ Սիրժան Սմբատին — այդ մտաւորական ու խիզախ երիտու-
սարդին, որուն գէժըին վրայ տարօրինակ ժպիտ մը կը շողայ:

Մեր քով կեցած Փրանսուցի զինուոր մը զետին կը սաղալի ահաւոր
ճիշով մը: Գնդակ մը ճեղքած է որովայնին վարի մասը եւ ալիքները դուրս
թափած: Յաւն է կատարած՝ գետնի քարերը կը կրծէ: Կ'ուլէ խօտիլ, բայց չի
կրնար: Բերանը կը բացիփէ երեք անգամ Լւ ցնցումով մը հոպին կ'աւանդէ:

Քիչ անգին սենեկայցի մը կը զարնուի, կ'իյնայ անշունչ: Իր մէկ ըն-
կերը կը մօտենայ իրեն, կը կռտնայ, կը նայի գէժըին, յետոյ մեզի դառ-
նալով՝ կ'ըսէ հանդարտօրէն.

— Lui y a pas bon gri-gri...

(«Կրի-կրինն սենեկայցիներու ֆէքիշն է: Վայրի կենդանիի մագերէ,
խեցիներէ, ոսկորի կամ մետաղի կտորներէ շինուած տեսակ մը յուսութք,
զոր իրենց վիզէն կը կախն և կամ ապարանջանի պէս իրենց թեւին կ'անցը-
նեն: Եթէ «Կրի-կրինն» զօրուոր է՝ կրնայ խափանել ամէն վտանգ եւ արդի-
ւել մահը. իսկ եթէ տկար է ու սման դնուած՝ վա՛յն է և կեր զայն կրողի
զլխուն):

Հազարապետը յարձակումի հրաման կու տայ: Լեղէնի ջոկատէն
Արատի յիսնեակը կը խոչանոյ գէպի հիւսիսային բլուրին զագաթը: Անոր
ձախէն, Փրանսական երկու յիսնեակներ կը յառաջանան՝ արագ օստոմ-
ներով:

Սենեկայցիները կը բարձրանան արեւմտեան կողմին ի վեր, անդա-
դար կրակելով, սակայն անզույճ ու պաղարիւն, իւրաքանչիւրն ի հարկէ
ապաւինած իր «Կրի-կրին» զօրութեան: Ու մէկ ժամուան մէջ երկու մեռ-
եալ եւ տասնըհինգ վիրաւոր կ'ունենան:

Անխուստ Արտաշն ալ վիրաւորուած է: Երկու լեզէտեականներ զայն
չալկած կը տանին գէպի մղկիթ, ուր կը գտնուի զօրասիւնին բժիշկը: Ես
կը սիրեմ այդ կորովի եւ միշտ դուարթ ենթապան: Կ'երթամ տեսնել զին-
քը: Բժիշկը ծռած է վրան եւ վէրքը կը քննէ: Գնդակ մը մտած է պորտէն
քիչ վեր, ծակած է ստամոքսը եւ կանակէն դուրս ելած:

Ոն՛դճ Արտաշ: Բայց իր դէմքը ցաւի կամ յուսահատութեան որեւէ
արտայայտութիւն չունի: Ու բժիշկը կը հաւատաէ, թէ վէրքը այնքան վը-
տանդաւոր չէ ու մէկ ամիսէն բոլորովին կ'ապաքինի:

Կը վերադառնամ կրուողներուն մօտ:

Ժամը 21:

Այս իրիկուն խաւարը խիտ է եւ ցուրտը խոնաւ, թափանցող:
Մտախուղ: Երկինքը կործանած է ու իր պաղ աճիւնները խաւեր-
ւած են մթնոլորտին:

Կոբւը տակաւին կը շարունակուի բլուրներուն վրայ:

Տեղակալներ Տը Ծալտան եւ Ծապրը՝ խուճը մը ձիւտներով՝ կը
մեկնին դէպի Մարաշ, այնտեղէն օգնական ուժ բերելու համար:

Քափտըվիէն ու ես, խարխափելով, Լեդէոնի ջոկատին ուղղապարհով
կը քննենք:

Քափտըվիէլը կը վերապտանայ դիւղ: Իս կը մնամ առաջին դժին վրայ:

ժ

Ուշ դիւղեր:

Ժամացոյցս մոռցեր եմ լարել: Ժամը քանի՞ն եղաւ արդեօք:

Պաւարը կը սփռուի: Հիւանդ պայծառութիւն մը՝ մտախուզէն թափանցելով՝ կը հասնի դեմին: Արշալոյսը դեռ հեռու է սակայն: Լուսինը ծաղած ըլլալու է:

Գիւղին մէջ աքաղաղ մը կը կանչէ երկու անգամ ու կը լռէ: Էշ մը կը դրայ:

Թշնամին կը փորձէ նաեւ Հարաւէն յարձակիլ՝ մեր նահանջի ճամբան կարելու եւ մեզ բոլորովին պաշարելու յոյսով: Լեռան ստորտօի մեր գնդացիներն կատաղի կրակ կը բանան:

Բարակ անձրեւ մը կը սկսի տեղալ:

9 Յունուար

Անձրեւը դողբած է եւ կռիւը մեղմացած: Ու երբեմն արեւը կը նայի ամպերու պատուած քներէն:

Մարաշէն մեզի օգնութեան եկող ուժը, որ երկու թնամիտներ ունի եւ կը բաղկանայ աւելի քան 500 հազիէ, կը հասնի կէտորին: Անոր հրամանատարը բերած է նաեւ Մարաշի եւ չրջակներուն թուրք երեւելիները, որպէսզի անոնց միջոցաւ բանակցութեան մտնէ արատաբներուն հետ եւ փորձէ դիւանադիտութեամբ դազրեցնել կռիւը: Ի դժուար սակայն: Ապտամբները յամառ են...

Կռիւը կրկին կը սաստկանայ:

Իրիկուան դէմ անձրեւն ալ կը վերսկսի:

Յոգնած եմ ու անքուն: Բայց Քափտըվիէլը կը փափաքի, որ նաեւ այս դիւղերն անցընեմ ըլլալի ուղղապարհով վրայ:

– Գիտես որ, կ'ըսէ ինձի, արշալոյսէն առաջ պիտի թողունք էլ-Օդլունն ու պիտի մեկնինք դէպի Մարաշ: Դիրքերու լքումի միջոցին առաջին դժի մեր յիանակներուն մօտ ըլլալը տնհրաժեշտ է: Գիտի քաշուիք ձախ կողմի Փրանսական դումարտակին հետ, որուն Հարիւրապետին պարտականութիւն տրուած է մեկնումի վայրկեանը իմացնել ձեզի միշտ ժամանակին:

10 Յունուար

Քնացեր մնացեր եմ պատնէշին մէկ անկիւնը, խոշոր քարի մը ետեւ: Տղաքը փաթափա (ծածկոց) մը նետեր են վրաս, որպէսզի չթրջիմ ու չմըսիմ:

Սերժան Թովմաս Աբրահամեանը կ'արթնցնէ դիւ ու կը յայտնէ, թէ մեր ձախ կողմի Փրանսացիները քաշուած են արդէն: Խնչպէս թէ քաշուած են՝ առանց մեզի իմաց տալու:

Փոքրիկ հետազօտութիւն մը կատարել կու տամ ալ ու ձախ: Այլ կողմն ալ պարապ է, բայց: Բարեբախտաբար՝ Թշնամին չի դիտեր, որ միայն մենք մնացած ենք իրեն դէմ:

Անպարտաբեր կը թողունք պատնէշներն ու կ'իջնենք ըլլալն ի վար: Գիւղին մէջ ոչ ոք:

Կը բռնենք Մարաշի ճամբան ու կը վազենք, կը վազենք:
 Կը Հասնինք զօրասիւնին՝ երբ սղարիկ կամուրջէ՛ մը կ'տնջնի ան: Մեր
 ուշացումին սրամասուը կը բացատրեմ Գափտըփիլիին, որ անմիջապէս կ'երթ-
 թայ Հազարապետը տեսնել:
 Լոյսը կը բացուի:

»

Անամայ, կոպոյտ երկինք: Հաճելի արեւ:
 Քէթեւ. շոյի մը կը բարձրանայ գեանէն:
 Աք-Սու գետտիը պզտոյած է հեղեղէն եւ փրփրած:
 Ալիթուն Քէօփրիւն անցնելէ յետոյ, տժպոյն դաշտ մը կը տարածուի
 մեր առջեւ:

Հեռուն, Ախրը Տաղի քղանցքին, պիթի ստորտը, Մարաշը կ'երեւի
 խոշոր ձերմակ բիծի մը պէս: Այդիներով ծածկուած բլուրներ կը չըջապա-
 տեն զայն:

Ճամբուն եզրը, անձակ արտի մը երկայնքին, զօրասիւնը կանգ կ'առ-
 նէ, կը նստի ճաշի:

Կը մտնենամ սենեկալցիներուն: Քիչ առաջ «կրի-կրի» մը դատած էի,
 զոր կը բարձրացնէմ օդին մէջ ու տէրը կը Հարցնեմ: Շատ սեւ եւ երկայ-
 նահասակ մէկը հոտած տեղէն կը ցատկէ, վազելով կու դայ, «կրի-կրի»
 կը ինչ ձեռքէս ու կը Համբուրէ զայն քանի մը անգամ: Յետոյ ջարդուած
 ու այլանդակուած Փրանսերէնով մը շնորհակալութիւն եւ երախտագիտու-
 թիւն կը յայտնէ:

- Ատր փոխարէն ի՞նչ ծառայութիւն պիտի ընես ինձի, եթէ Սենե-
 կալ դամ, կը Հարցնեմ իրեն:

- Դուն գալ Սենեկա՞լ:
 - Այո՛: Զանձրացած եմ այս պաղ աշխարհէն եւ սպիտակ մարդերէն:
 Կ'ուզեմ Սենեկալ գալ ու Հոն Հաստատուիլ: Աշուր մՅԱՍՍ (կին) մը կու
 տա՞ք ինձի:

Աչքերը կը փայլին: Նայուածքը կ'երկարի Հեռուոր Հորիզոններուն՝
 անտարակոյս կարօտովը տաք, այրող արեւի, մեծ, մութ անտառներու,
 անտուճան տարածութիւններու եւ Հասակազեղ խափշիկուհիներու: Ու ձայ-
 նը կը ստանայ կարօտախտի թրթռուն շեշտ:

- Միրո՞ւն, սիրո՞ւն «մուսո» մը, կը պատասխանէ: Դուն ընտրել ու
 առնել: Իս թեղ այնտեղ շա՛տ, շա՛տ ծառայութիւններ ընել:

Բայց յանկարծ արտայայտութիւնը կը փոխուի եւ տեսակ մը կեղծ
 մտաւանդութեամբ կ'աւելցնէ.

- Ո՛չ, ո՛չ: Սենեկալցի կին ո՛չ լաւ թեղի Համար: Դուն ափսոս: Վեր-
 ջը, քնացած ատենդ, «մուսոն» թեղ խեղդել ու ուտել:

- Ձիս ուտե՞լ:
 - Ուտել... Սպիտակ մարդու (կօսի) միւր շատ լաւ ըլլալ...

Արդեօք կատա՞կ կ'ընէ Հետս այդ սեւամորթը:
 Կը նայիմ դէմքին: Իր ժպիտը կը լայննայ, ծիծաղի կը փոխուի. եւ
 սպիտակ սկուտները կը ցցուին՝ զիշակերի ժանիքներու շարքի մը պէս:

Ինձի այնպէս կը թուի, թէ Ախրիկէի ոչին կանգնած է առջեւս:

»

Յետինք:
 Մարաշի առջեւ:

Բազմութիւն մը կը յորդի, կը Հեղեղուի քաղաքէն դուրս ու կու գայ մեր կողմը: Այնպէս՝ ինչպէս մեղուները անձրեւստ ու ցուրտ եղանակէ մը յետոյ, դարնանային պայծառ արեւով ողորուած փեթակէ մը դուրս կը խուժեն: Քաղաքին հայերն են, որ մեզ դիմաւորելու կու գան:

Բազմութեան մէջ կան զինարմակուած քանի մը նախկին լեզէճնականներ:

– Ի՞նչ լաւ հասաք, կ'ընէ մեղի անոնցմէ մէկը: Թուրքերը պատրաստուած էին քաղաքին հայերը կոտորել: Բայց երբ իմացան մեր գալը՝ ցրուեցան ու ամէն մէկը ծակ մը մտաւ: Ի՞նչ լաւ հասաք...

Երբ քաղաք մտնելով փողոցներէն ու շուկաներէն կ'անցնինք, հայ հորիստասարդներէ եւ պատանիներէ բաղկացած թափօր մը կը քայլէ մեր առջեւէն՝ ազգային խանդավառ երգերով եւ ուրախ բացազանչութիւններով:

– Աստուծոյ սիրոյն, վերջ թուէք այս աւելորդ ցոյցերուն, կը պտանաք իրենց:

Չո՞վ կարելի է լռեցնել: Մեր ժամանելուն շնորհիւ փրկուած ըլլալու միամիտ հաւատքը զինովցուցած է ամէնքն ալ: Երբեմն կանգ կ'առնեն փողոցներուն անկիւնները եւ իրենց ձայնին բովանդակ ուժովը կը գոչեն. «Կեցցե՛ն հայ կամաւորները. կեցցե՛՛ ազատարար Ֆրանսան»: Ու կը ծափահարեն, կը ծափահարեն...

Թուրքերը դաման դէմքերով կը նային խանութներու խորերէն, մըզ կիթներու դռներէն եւ տուններու պատուհաններէն, ջղայնութեամբ կը շարժեն իրենց գլուխը եւ հայհոյանքներ կը փսփսան:

Ու թրքական դրօշը կը ծածանի միջնաբերդին վրայ...

11 Յուճուար

Կանգնած եմ զօրանոցի լայն սանդուխտի զլուխը եւ կռթնած ժեծ գլրան անկիւնին:

Նայուածքս կը թափառի Մարաշի վրայ: Քանի մը բլրակներու կըրնակին ու կողերուն կառչած քաղաք մը: Մէջտեղը միջնաբերդը՝ թրքական գրօշով. անոր առջեւի ձորէն վտակ մը կը հոսի: Տուններ տեղ-տեղ լատ խիտ են, իրարու սեղմուած, մէկը միւսի ուսին հեծած: Հայ եկեղեցիներու զանգակատունները հազիւ կը յանդգնին իրենց զլուխը բարձրացնել թաղերէն վեր եւ ստրուկի աչքերով կը նային զսուղ միտարէներուն:

Չեմ գիտեր ինչու՛, նայուածքս շուտով կը ձանձրանայ, կը յոգնի, ու կը գառնայ դէպի զօրանոցին ներսը:

Եւ հոգիս կը Հետեւի նայուածքիս...

Ջօրանոցը մեծ գործարանի մը տպուորութիւնը կը թողու: Հայ լեզուն կանգնեմ եւ Ֆրանսացի ու մալիալ զինուորներ կ'ելլեն ու կը մտնեն դռներէն: Ներսը կուզու կայ: Միջանցքներէն ու սրահներէն կը լսուին բարձր ձայնով խօսակցութիւններ, երթեւեկի դուրիւններ, ծիծաղներ ու երգեր: Ժխտք:

Բակին մէջ շարուած են 65-նոց չորս թնդանօթներ: Մարաշի Ֆրանսական ուժերուն միակ Հրետանին է այդ:

Փօրնըլուի զօրասիւնէն միայն մեր յինեակները զօրանոց եկան: Ճապարան ու իր դեղացիքային յինեակները մնացին քաղաքի հարաւային Բա-

ղը, սենեկալցիներուն Հեռ: Փրանսական դումարակաները տեղաւորուեցան լատին եկեղեցիին մէջ:

Մեր «proport»-ը (հաշարահ) կը գտնուի նախկին դերմանական հիւանդանոցին մօտ, երկարականի տան մը մէջ: Տասնըվեց սպաներ կ'ընթրենք Հոն: Շատերս դեռ ենթադրեցանք որ իրարու եւ արդէն մտերմացած, եղբայրացած: Բանակը մեծ ընտանիք մըն է իսկապէս:

Սեղանին շուրջ, ընթրիքի միջոցին, կը խօսակցինք քաղաքի կացութեան, թուրքերու տրամադրութիւններուն եւ հայերու մտափառութիւններուն մասին: Ու կարծիքնե՛ր, կարծիքնե՛ր... հակասական, գոյնզգոյն: Ու եղբակացութիւններ՝ յուստեա ու լաւատես:

- Թուրքերը կը պատրաստուին յարձակիլ մեր վրայ: Շրջականերէն բազմաթիւ ապստամբներ կու գան միանալ տնոց:

- Մեր ուժերը քիչ են. սակայն բաժանումներն ու տեղաւորումները կատարուած են նպատակայարմար կերպով:

- Հայ բնակչութեան վրայ կարելի չէ շատ հաշուել, քանի որ անցէն է ու անկազմակերպ...

- Այսօր Այնթապէն եկող ֆոնիւտա-ն յարձակումի ենթարկուած է հրոսակներուն կողմէ: Իսլահէթի ճամբան արդէն փակուած է բոլորովին: Եթէ Այնթապի ճամբան ալ փակուի, մեր վիճակը շատ հանելի չ'ըլլար T. S. F. (անթիւ հեռագիր) շունքը. ոչ իսկ թղթատար ազատի:

- Սակայն Գերմանիան ծանկի բերող ծրարն սեծ է ու հզօր: Եւ դորովար Կուռօն Պէյրութ կը գտնուի: Ամէն պարագայի տակ, չենք մտոցըրի ու չենք լքուիր...

Ընթրիքէն յետոյ՝ զուարթ խօսակցութիւններ:

Ինձմէ աւելի երիտասարդ սպայ մը կայ Հոն: Զուարճախօս տղայ մը, որ խոշոր գաւաթով մը սուրճ կը խմցնէ աթուրի մը վրայ նստած իր շնիկին: Եւ դանազան կատակներով բաւական կը խնդացնէ մեզ:

Ես շուտով եզրիշեր բարիս կ'ըսեմ բոլորին, որովհետեւ գլուխս կը ցաւի քիչ մը:

Զինուորական իշխանութեանց ատժամարար տրամադրուած Ամերիկեան Աստուածաբանական ձեւարանի շէնքին մէջն է իմ ննջասենեակս, որուն մէկ անկիւնը լարուած է բանակախոշտիս (լի տը քամ):

Մէյտան-էջպէզէն մեկնելէս ի վեր, առաջին անգամն է, որ անկողնի մէջ կը պառկիմ: Սակայն քունս կ'ուշանայ, կը յամառի չգալ:

Տենդ ունիմ: Յոգնութիւններո՛ւ, կամ պաղառութեա՞ն մը հետեւանքն է արդեօք, թէ ձիւհանի մալարիսս կը վերադառնայ: Բարակ ու սուր սուրբուն մը կը հնչէ ականջներուս խորը՝ ծղրիթի ճիւղի մը պէս: Քիչ առաջուան խօսակցութիւններն ու վիճարանութիւնները, կատակներն ու ծիծաղները յաջորդաբար կ'արձագանգեն դանկիս մէջ:

Երեւակայութիւնս տարօրինակ ու չար տեսիլներով հոգիս կը շարժուի...

Կը տեսնեմ հսկայ ջղջիկ մը, որ իր թիւերը կը տարածէ քաղաքին վերեւ: Տուները կը շարժին, կը քայեն... Մղկիթները Սուլթան Համիտի կերպարանքը կը ստանան: Մահուան ուրուականը կ'իջնէ միջնաբերդի կողքն ի վար՝ թրքական դրօշն ուսին եւ պողպատէ խոշոր մահիկ մը մանդաղ ը-

րած : Վիթխարի բու մը կը թառի զօրանոցի ճակատին, Փրանսական եռա-
դոյնին քով :

Եւ ճաշարահի շնիկն ահա, որ կը մեծնայ, կը մեծնա՛յ, կ'ըլլայ
հրէջ՝ ահաւոր աչքերով եւ արիւնոտ ժանիքներով : Եւ Փրանսացի երիտա-
սարդ սպան, ծեր դիւանազէտի տարազ հագած եւ սպիտակ ձեռնոցներ զը-
րած, խոշոր գաւաթով մը սուրճ կը մտաուցանէ անոր...

12 Յունուար

Տժգոյն եմ : Բայց հանդիստ կը զգամ ինքզինքս :
Բարձիս կռթնած՝ կը կարգամ Մօտիս Մէթէրլինկի «Մօննա վան-
նա»-ն :

Դուքը սքանչելի արեւ կայ :
Կէսօրէ յետոյ պտոյտ մը կը կատարեմ քաղաքին մէջ : Ջրառատ քա-
ղաք մըն է Մարաշը : Առուակներ կ'անցնին փողոցներէն : Գրեթէ ամէն տան
բակէ աղբիւր մը կը ժայթքի :
Կը ծանօթանամ քանի մը հայերու հետ եւ կ'այցելեմ Հայոց Կեդրո-
նական Վարժարանը :

13 Յունուար

Կանուխ կ'արթննամ : Ոչ արեւն է ծաղած դեռ, ոչ ալ զարթօնքի փո-
ղը հնչած :

Արշալոյսը նոր կը բացուի : Կարծիր նշոյլ մը կը հրդեհէ պատուհա-
նիս ապակին, եւ սենեակիս մուկը կը հիւժի, կը փարատի վարդաղոյն լոյ-
սի մը թափանցումէն :

Կը յիշեմ, որ Մուէտիոյ Հայարնակ շրջանը այսօր կը տօնէ Կաղան-
դը՝ վաղը նոր Տարին տօնելու համար (ըստ հին սովորի) :
Այս պահուն, անշուշտ, Կաղանդի խարոյկները կը ճարճատին եւ մա-
տուռներուն կոշնակները զուարթօրէն կը հնչեն Մուսա լեբան կողերուն
վրայ :

Այնպէ՛ս կը բաղձամ հոն ըլլալ հիմա, անցնիլ Հայրենի դիւղիս աղ-
բիւրին առջեւէն, կանգնիլ մեր տան բակի շէմին, եւ անակնկալ ժամանու-
մովս անասճման ուրախութիւն պատճառել իմ կարօտովս տառապող բարի
Հայրիկին...

18 Յունուար

Կայտաթիւնը հետզհետէ կը վատթարանայ : Թուրքերը սկսան իրենց
խանութիւնները փակել : Արիւնոտ, ահաւոր դէպքերու նախազգացումը կ'անց-
նի ամէն հոգիէ :

Զօրավար Քերէթը Այնթապէն հոս եկաւ երեք օր առաջ : Այս միջո-
ցին, երբ այս սողերը կը պրեմ, ան կ'երթեւեկէ բակին մէջ, պոնէ տը փո-
լիս մը դիտուն : Մտառանջ երեւոյթ մը ունի :

Երկու օրէ ի վեր կռիւներ տեղի կ'ունենան Այնթապի ճամբուն վրայ :
Հոն զրկուած ձիաւորները՝ ծանր կորուստներու ենթարկուելով՝ սախուճ-
ցան վերադառնալ : Հրոսակները կրակած են նոյնիսկ ամերիկեան զբօշ
պարզած ինքնաշարժի մը վրայ, որ ամերիկացի երկու ձիախոնարհէի եւ
միախոնար մը կը տանէր Այնթապ :

Միակ բաց մնացած այդ ճամբան ալ փակուած է ուրեմն :

Թրքական թաղերը կը լեցուին շրջականերէն եկող ապստամբ գիւղացիներով: Կ'երեւէ թէ՛ այստեղ, քաղաքին մէջ ալ, կռիւները կը սկսին շուտով:

Թուրք երեւելիները իրենց արեւելեան դաւադիր խորամանկութեամբ կը ջտնան Մարաշի հայերը անխոյժ ու անպատրաստ վիճակի մէջ թողուլ, համաձայնութիւն ու բարեկամութիւն առաջարկելով անոնց եւ յայտարարելով, որ իրենց թշնամութիւնը Փրանսացիներուն դէմ է միայն...

Անցեալները՝ Գահիրէէն ընկեր Ստեփան Եռայեան նամակով մը իմացուցած էր ինձի, թէ Սերաստացի Մուրատին քոյրը Մարաշ կը դառնուի ու տեղեկութիւններ ուղած էր իր մասին: Այսօր՝ բազմաթիւ հայերու հարցընելով, զայն գոայ բժիշկ Արշակ Պօղոսեանի տունը: Միջհասակ, թուխ ու լեցուն մարմնով կին մըն է: Մուրատը չեմ տեսած, բայց պատկերներէն դատելով՝ իր քոյրը շատ կը նմանի իրեն:

Հոն, նոյն տան մէջն է նաեւ Դաշնակցական յայտնի մարտիկ Վարդան Եաւազը, որ ընկերակցութեամբ Անդրանիկի վաշտապետներէն ղէյթի թունցի Յովնան Քէրէկեանի՝ եկած է Մարաշի հայութեան ինքնապաշտպանութիւնը կազմակերպելու համար: Մազերը ալեխառն են. բայց նայուածքը բոցեղ է դէռ եւ արտայայտութիւնը կորովի: Տարիքոտ վազրի մը տպաւորութիւնը կը թողու վրաս:

Յովնանը շտեասյ: Ան Եէքէրլի թաղը ընտրել է իբր գործունէութեան շրջանակ:

19 Թունաւոր

Ծնունդի առաւօտ:

Ի՞նչ տխուր կ'ըլլայ եղբւր ջարդի սպաննայիքին տակ գտնուող ժողովուրդի մը տոնած Ծնունդը... Հայ կեդեցիներուն զանգակները կը հեծեծեն ցաւագինօրէն:

Մեծ աւետիսը՝ թունաւոր հեղանք դարձած՝ կը քրքջայ հողիներու սկանջին. «Խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի»...

Ու Հերովդէսի ճիւղ ուղին՝ թուրքի աչքերով կը նայի հայ տուներէն ներս:

Հայերը աղօթքի կը վազեն: Մինչ թուրքերը կը համախմբուին մղկիթներուն մէջ՝ անլուր արհաւիրքներ պատրաստելու համար:

Ի՞նչաւ բազմութիւն մը լեցուցած է Գառառուն Մանկունք մայր եկեղեցին, ուր կը մտնենք սեհեկայիներու վաշտին Փրանսացի հարիւրապետ բժիշկին հետ: Այնքան ջերմասնորոքն ու հոգեկան վերացումով կ'ազօթեն, որ կարծես մարմնացած աղօթք են ամէնքն ալ:

«Փա՛ռք ի բարձունս Աստուծոյ»...

Չանգակի զօղանջ:

Խորանին բոլոր մոմերը կը վառին:

Խունկի ծուխերը թանձրանալով կ'ամբողջացնեն տաճարին եւ վայրկեանին խորհրդաւորութիւնը:

Աղօթողներուն ձեռքերը կը բարձրանան, կը միանան իրարու, եւ նայուածքները երկիւղածօրէն կ'ուղղուին դէպի վեր...

«Եւ յերկիր խաղաղութի՛ւն»... Ա՛հ, ցնորք է այդ... Հրեշտակի դա-

ուանցանք: Ի՞նչպէս կարելի է խաղաղութիւնը, քանի թուրք ցեղը կ'ապրի ու կ'ապրեցուի սահաւին:

20 Յուճուար

Սմերիկեան (նախկին դերմանական) «Պէյթըլում» որբանոցին տնօրէնուհիին հետեւեալ անդիւրէն երկտողը կը ստանամ.

«Պէյթըլումի տղաքը շատ ուրախ պիտի ըլլան, եթէ դուք եւ ձեր ենթասպաները կարենաք ներկայ ըլլալ իրենց Կոնստանտնուպոլիս, որ տեղի պիտի ունենայ այսօր (երեքշաբթի), 20 Յուճուար, կէսօրէ յետոյ, ժամը երկուք ու կէսին»:

Չորս ենթասպայ կը տանիմ հետս:

Շէքէրի թաղէն անցած ատեն, մեծ զմրէթով մզկիթէն վայրագ աղազակներ կը լսենք: Խուպոս ձայն մը, որ թուրք կրօնաւորէ մըն է ապահովաբար, ներսը խոնուած ամբոխը զէնքի կը հրաւիրէ: Մզկիթին մէկ պատուհանէն փաթթոցաւոր գլուխ մը դուրս կը ցցուի ու սպառնալիքներ կը նետէ մեր հասցէին: Կ'անցնինք անտարբեր ձեւանալով:

Որբերուն հանդէսը սկսած է, երբ կը հասնինք Պէյթըլում: Հանդիսավայր սրահը լեցուած է երկսեռ բաղժութեամբ մը: Որբանոցի երդչախոսմբը, զոր կը վարէ երաժշտազէտ Պրն. Ղազարոսեան, քաղցր ու մելանուէր երգեր կ'երգէ— Բայց ոչ մէկ երգ, որ յեղափոխական ոգի կամ վրէժի զգացում արտայայտէր: Կարծես այդ տղաքը թրջական զայրելի բարբարոսութեամբ խողիտողուած ծնողներու զուակաները չըլլային:

Պատուելի մը երկար ճառ մը կը խօսի՝ հեղ ու բարի կեանքի քաղցրութեանը մասին:

Հանդէսէն վերջ, երեք Փրանսացի սպաներ եւ եօ կ'առաջնորդուինք ընդունելութեան սրահը, ուր տնօրէնուհիին եւ ուրիշ երկու ամերիկացի օրիորդներ կ'ընդունին մեզ:

Հոն կու դայ նսեա Պրն. Ղազարոսեանը՝ իր դերմանացի շնորհայի տիկինին հետ:

Յօժօ մը եւրոպական յիմար եղանակ մը կը ճշայ: Սմերիկուհիները կը զուարճախօսեն, կը ծիծաղին, կը պարեն Փրանսացի սպաներուն հետ: Ու կը զարմանան, որ ես շատ տխուր եմ այսօր: Այդ օտար հոգիները չե՞ն գիտեր արդեօք, թէ այս պահուն՝ թրջական եսթաղաններն ու կացիները կը յիսանուին, կը սլուին դարձեալ՝ արդար ու անմեղ ժողովուրդ մը կոտորելու համար...

Երբ Պէյթըլումէն դուրս կը վերադառնանք՝ փողոցներուն մէջ կը հանդիպինք զինուած թուրքերու:

Հրոսախումբեր կ'իջնեն դիմացի այգիներն ի վար:

Հայերը կ'աճապարեն իրենց տուները ապաստանելի՝ փոթորիկը նախազարով թաքստոց մտնող թռչուններու պէս:

Մեծ, զարհուրելի եղեւնի մը վտանգը կը ճախրէ մթնոլորտին մէջ:

Ա. Լ.

(Շար. 2)

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Գ.

Գրքին ներածական բաժինով իր ընդհանուր տեսութիւնը առաջադրելէ և յարակից քանի մը նախադրեալ խնդիրներ պարզելէ վերջ՝ Հեղինակը կ'անցնի լեզուի հիմնական արժէքներէն իւրաքանչիւրին և անոր տարբեր-տարբեր գոյածեւերուն զերտականական-իմաստասիրական րացատրութեանը: Յաջորդական երեք գլուխներու մէջ առանձին-առանձին նկատի առնուած են զերականութեան տեսակները, կարգերն ու պաշտօնները: Գրքին վերջին գլուխը յատկացուած է Հեղինակին տեսութիւններուն և ուսուցողական մեթոտին մանկավարժական կիրարկութիւններուն:

Մենք զիտումը չունինք զգրքին ամբողջ բովանդակութիւնը առաջու Հոօ, կամ յաւանդութիւնը՝ զայն զբախտելու իր բոլոր երեսներուն վրայ: Մեր նպատակն է ներկայացնել լեզուի գիտութեան արդիական տեսութիւն մը՝ ընթացիկ զերականութիւններու հինգած ըմբռնումներուն դիմաց: Կարելի է առարկել՝ Հեղինակին կողմէ լեզուական այս կամ այն հարցին տրուած րացատրութեանն ու լուծումին, սակայն այս պարագան ըստ էութեան չի խախտեր անոր ընդհանուր տեսութեան վարկը, որ լեզուական երեսութիւններու ճիշդ ըմբռնումով հիմնաւորուած է:

Բայց թերեւս դիտել տրուի որ լեզուական մեքենան վարող վերոյիշեալ Հիմնական արժէքները, իբրև խօսքի ազդակներ, բոլորովին անծանօթ չեն զերականութեան գիրքերուն: Եւ իրաւ ալ մենք տեսանք արդէն որ այդ գիրքերը կը խօսին թէ՛ ամասունք բանիչին (քեր. տեսակներ) թէ՛ քեր. ձեւերէն ու պաշտօններէն: Ու գիտենք թէ՛ ուսուցիչ ու աշակերտ, քեր. վերլուծման մը ընթաց-

քին, տուեալ խօսքին մէջ բառերուն քեր. նշանակութիւնը ճշգրտաւ բլլալու համար, ինչքան գիտութեամբ կ'արտասանեն պատրաստի տարագները (Հասարակ անուն, Լզակի ուղղական, ենթակայ, ևւայն): Բայց իրապէս կատարուած այս գործողութիւնը քեր. եզրերու մեքենական թուում մըն է, որ կ'անդիտանայ բառերուն տակ գոյացող իսկական արժէքները: Եւ, ասիկա անոր համար որ դասական զերտականութիւնը բառերը նըկատի կ'առնէ ըստ ինքեանս, իբնց տեսակային սկզբնական ինքնութեամբ և տուեալ կազմական կամ քեր. ձեւովը, ի յառաջադունէ իսկ սահմանելով տոնոց արժէքը: Եւ ճիշդ է անշուշտ որ բառերը իրենց սկզբնական նշանակութեամբ իսկ տեսակային ինքնութիւն մը կը թելադրեն մեզի (Թէիւ շատ անգամ երկդիմի): Բայց, ինչպէս դիտել տուինք մեր նախորդ մէկ ծանօթագրութեան մէջ, ամէնէն աւելի Հաստատուն քնոյթ արտայայտող բառական տեսակն իսկ կրնայ իր ինքնութիւնը փոխել խօսքին մէջ: Այսպէս՝ էար սիրտ (փոխ. էարիզէնի. մականուն): - Բարձր շէնք (մականուն), բարձր խօսեցաւ (մակբայ), բարձրէն կը թռչիս (անուն): - Տղաքը տնկապիմ կ'աշխատէին (մակբայ), տնկապիմ աշխատանք (մականուն), ևւայն: Բառերուն տեսակային ինքնութիւնը խօսքի գրութեան մէջ է որ երեսան կու գայ: Ու դարձեալ՝ ճիշդ է որ քեր. ձեւը կը սահմանափակէ բառին վերապահուած շարահիւսական յարաբերութիւնը խօսքին մէջ. րայց այս սահմանափակումն ալ րացարձակ չէ, քանի որ քեր. ձեւ մը յարաբերութեան միակ եղանակի մը սահմանուած չէ: Մենք պիտենք թէ՛ Հոլովական միակ ձեւ մը յարաբերութեան

որքան տարբեր եղանակներ կրնայ արտայայտել: Օրինակը տանք աշխարհաբարին բացառականի ձևովը: Այս նուէրը էր ուսուցիչէն ստացաւ (բնթ. խընդէր).— Պէշրուիքէն մեկնեցանք (տեղի պրդ. խնդիր).— հայրնիքէն խօսէ մեզի (վերաբերման պրդ. խնդիր).— Մեր հոյակապ յիշատակարանները զոնդուեցան քուրքերէն (ներդործող խնդիր).— Յնդէքէ զուրկ մահուկներ (կցորդ խնդիր), եւայլն: Գիտենք նաեւ թէ բայական ձև մը ժամանակային քանի-քանի յարաբերութիւններով կրնայ կիրարկուիլ: Առնենք սահմանականի ներկայ կոչուած ձևը: Տղաքը կ'աշխատիմ (այս պահուանեկայ).— Վաղը կը խօսիմ իրեն (զայլեկելութիւն. սպասելի).— Նիզախ երեսասարդը կը նետառի կապած ալիքներուն վրայ, անոնց փրփրած երախէն կը խլէ մանուկը եւ կը յանձնէ զարհուրանքէն այլայլած մօրը (կատարուած եղլութիւն. անցեալ). եւայլն, եւայլն: Զերկարենք օրինակներու շարքը, որ անպակ է եւ անսպառ: Այս քանի մը օրինակները կը բաւեն ցոյց աւելու համար որ բառին ձևը եւս չի կրնար վերլուանականակաւ ճշդել անոր քերականականնէն զուրկ: Բառը լեզուական ուրոյն եւ ինքնաբաւ միութիւն մը չէ. բառը խօքով ծագում առած է եւ խօքի գրութեան մէջ է որ կը ստանայ իր լեզուական-քերականական արժէքը, այսինքն՝ իր դոյութեան իրաւունքը:

Ասկէ կը հետեւի որ խօքի մը վերլուծման համար պէտք չէ մեկնակէտ ունենալ բառերուն տեսակային սկզբնական ինքնութիւնը եւ տուեալ քեր. ձևը՝ գըտնելու համար նաեւ անոնց պաշտօնը, այլ պէտք է վարուիլ հակառակ ընթացքով, այսինքն մեկնել բառերուն պաշտօնէն՝ ճշդելու համար նաեւ անոնց արտայայտած տեսակային բնոյթն ու ձևին շարահիւսական նշանակութիւնը, վերջին հաշուով անոնց քեր. ամբողջական արժէքը իրրեւ խօքի անդամներու:

Ասկէ կը հետեւի նաեւ որ քեր. վերլուծման համար առաջադրուած ո՛րեւէ

խօք պէտք է նկատի առնուի իրրեւ ուրոյն տարազ մը, բառերու առանձին գըրութիւն մը, որուն բաղադրիչ տարրերուն քեր. արժէքները նոր պիտի ճըղդուին իրենց յարաբերութեան եղանակներուն համաձայն, եւ սլ թէ տուեալ խօքը առնել իրրեւ պատրաստի տարապի մը մէկ օրինակը, որուն տարրերուն արժէքները ճշդուած են ի յատկազոնէ կատարուած զոտակարգութիւններու եւ սահմանումներու համաձայն: Իսկ այս պարագան չի կրնար, անշուշտ, հերքել մեր այն հաստատումը թէ լեզուն մեր մտածման տարրեր-տարրեր գըրութիւնները արտայայտող տիպարային առանձին տարազներ ունի, որոնք տեւապէս կ'օգտագործուին մեր մտքին կողմէ՝ զազափարներու նոյնօրինակ բաղադրութիւններ կազմելու համար: Որովհետեւ՝ տիպարային այդ տարազները ի սկզբանէ բուական գոյածեւ չունին: Անոնք կը կազմուին լեզուի ներքին արժէքներուն յարաբերական գըրութեամբ: անոնք մեր իմացողութեան մէջ են իրրեւ մեր հիմնական զազափարներուն թաքուն մտածման գըրութիւններուն լեզուական անօթները: Հարկաւ անոնց զօրութեանական գոյածեւը ի վերջոյ պիտի վերածուի բառերու նիւթական տարազին: Իայց թէ տուեալ բառական տարազը կամ խօքի տուեալ գըրութիւնը զազափարներու ինչպիսի բաղադրութեան մը կամ, ինչ որ նոյնն է, լեզուի ներքին արժէքներու ինչպիսի յարաբերական գըրութեան մը կը համապատասխանէ՝ այս է որ պիտի ճշդէ քեր. վերլուծումը: Իսկ այդ ճըղդումին համար հարկ է խօքին անդամները նկատի առնել իրենց յարաբերական ցանցին մէջ:

Քեր. վերլուծման հարցին առնչաբար մասնանշենք նաեւ այլ հին ըմբռնում մը, որ տակաւին կը յամենայ քերականագէտներէն ոմանց քով եւ որուն համաձայն քեր-շարահիւսական երեւոյթները տրամաբանական խիստ կարգապահութեան մը ենթակայ են: Անշուշտ լեզուն ունի իր արամարանութիւնը եւ

խաբանչիւր լեզու իրն'ն յատուկ արա-
 մարանութիւն մը: Սակայն ասիկա՝ չէ՛
 այն իմաստասիրական սիւզեմաթիք ար-
 բամախոհութիւնը, որ նախազրեայի եւ
 Հետեւութեան Հաստատուն յարաբերու-
 թիւմը պայմանաւոր է եւ որ կը թուի
 թէ չի պատշաճիր լեզուական երեւոյթ-
 ներու հոգեբանական կայուններն: Եթէ
 լեզուն Հպատակ եզած ըլլար զուտ ար-
 բամախոհութեան մը օրէնքներուն, ին-
 չո՞ւն լեզունքը իրենց քեր. առանձնա-
 յատկութիւններով տարբերէին իրարմէ,
 կամ, մանաւանդ, ինչու տուեալ լեզուի
 մը հոլովոյթի տարբեր շրջաններուն մէջ
 համապատասխան երեւոյթները տար-
 բեր կերպաւորումներով ներկայանային:
 Այս վերջին առարկութեան օրինակները
 առանձն Կին ու նոր հայերէններէն: Գի-
 տենք որ զբարարի մէջ մականուն վե-
 բարդերը թիւով ու հոլովով կը համա-
 ձայնէր իր յարաբերակից կզրին Հեւ.
 այսպէս՝ այս տան, որդւովք իմաստ-
 նով. իսկ արդի հայերէնի մէջ վերա-
 դիր կը կը մնայ անփոփոխ՝ այս տու-
 նին, իմաստում որդիներով: Գիտենք,
 դարձեալ, որ զբարարի մէջ ստորագւա-
 կան վերադիրը (Կին անուանումով՝ ստոր-
 ըողիւի) կը համաձայնի ենթակային կամ,
 երբ ստորագիչ բայը ներգործական է,
 սեռի խնդիրին Հեւ. բարեկամք եւ սի-
 բնիք կոչեցան նաքա. բարեկամք եւ սի-
 բնիք կոչեցին զնոսա, իսկ այսօր համա-
 ձայնութեան այս երեւոյթը անհետացած
 է. Անոնք բարեկամ կոչուեցան. Ձա-
 նոնք բարեկամ կոչեցին: Արդ՝ այս զու-
 ղահեւ ձեւերէն ո՞րն է արամարանակա-
 նը, ո՞րը անարամարանականը, ոչ մէկը,
 ոչ միւսը: Թերեւս դիտել արուի որ լեզ-
 ուի մը ընթացիկ քերականութիւնը՝ այդ
 լեզուին տուեալ մէկ շրջանին յատուկ ե-
 բրեւոյթներուն ամբողջութիւնն է եւ թէ
 պէտք է անոր արամարանական յօրին-
 ւածքը նկատի առնել ինքն իր մէջ: Այս
 պարագային օրինակները վերցնենք ար-
 դի հայերէնէն՝ զանց ընելով նոյնիսկ
 արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի
 ճանարամարանական տարբերութիւննե-
 րը լեզուին թէ՛ մեւարանական երեսին

վրայ, թէ մանաւանդ խնդրառութեան
 մէջ: Ընդհանուր կանոն մըն է նախադա-
 սութեան մէջ ենթակային եւ ստորագիչ
 բային թուական համաձայնութիւնը.
 արդ՝ ի՞նչպէս այս կանոնին պատշաճեցը-
 նենք յիշեալ կզրեւուն յարաբերութիւնը
 Հետեւեալ նախադասութեան մէջ. (Խ) իսկ
 իսկ հետ զիւրեւ կը վերադառնային:
 Ո՞րն է կը վերադառնային յարակի ըս-
 տորողիչին ենթական: Սո լուիւայն դե-
 բանունք իր կզակի մեւով ենթակայն թու-
 ական պատշաճութիւնը չունի, իսկ իսկ
 հետ կապակցութիւնը անոր համադաս-
 լի կը մը չէ, որպէսզի յարակի ստորո-
 գիչին համար բազմակի ենթականեր ըն-
 զունինք: Այս պարագային՝ արամարա-
 նութիւն փնտոյղ քերականագէտը, հան-
 զոյցը լուծած ըլլալու համար, երկու
 կզրեւուն միասնութիւնը (Ես-հօրս հետ)
 պիտի վերածէ եւ ու հայրս համադա-
 սութեան. բայց ասիկա արդէն տուեալ
 կզրեւուն քեր. յարաբերութիւնը խեղա-
 թիւրել է: - Գարձեալ՝ ո՞ր է հոչակ-
 ուած կանոնին արամարանականութիւ-
 նը, երբ ստորագիչ բայը, փոխանակ են-
 թականին, իբրեւ ստորագւական վերա-
 դիր ներկայացող անունին Հեւ կը հա-
 մաձայնի. Գազանին բնակարանը ամ-
 տաննիւն ու ձորնիւն են: - Ուրիչ
 նակ: Գիտենք, իբրեւ ընդհանուր կա-
 նոն, որ նախադասութեան մը կազմու-
 թիւնը առնուազն երկու Հիմնական ան-
 դամներու կը կարօտի՝ ենթակայ անու-
 նը եւ ստորագիչ բայը, որոնք քերակա-
 նական սեռա միասնութիւն մը կը ներ-
 կայացնեն: Այս պարագային ի՞նչպէս
 բացատրել կարգ մը միազէմ բայերու
 աննթական զործածութիւնը. կ'անձրե-
 ւէ. - Այս կամուրջէն չ'անցնուիր, եւսյին:
 Հոս եւս հին կամ Հինցած քերականագէ-
 տը, յանուն արամարանութեան, պար-
 տաւոր պիտի ըլլայ տուեալ կզրեւուն
 հարագատութիւնը խանգարելու՝ զանոնք
 վերածելով՝ Անձրեւ կը տեղայ. Անցնիլ
 կարելի չէ մեւերուն: Սակայն քերակա-
 նագէտին իրաւունք տրուած չէ խօսքի
 տուեալ մեւ մը այլ մեւով մը փոխարի-
 նելու՝ զայն արամարանական զարձը-

նկու համար (Մենք մէկդի կը թողունք իրապէս կանոնադանց եւ անտրամաբանական այնպիսի ձևեր, բախառութիւններ եւ անկապակցութիւններ, որոնք սակայն, իբրեւ գրնդունուած սխալներ) պործածական են լեզուին մէջ, մասնաւոր ժողովրդական լեզուի մէջ) :

Ինչպէս կը տեսնուի, լեզուական երևոյթներու վերաբերմամբ կարելի չէ վճռական սահմանումներով խօսիլ եւ նախադրեալ կանոնի մը անշղ կիրառութիւնը սպասել միշտ : Կը պատահի կանոնի կամ գործարարութիւնէն շեղումներ, որոնք սակայն այլապէս բացատրելի են : Որովհետեւ լեզուական երևոյթները վերացական բացարձակ տրամաբանութեան մը օրէնքներովը չեն զիկաւարուի միշտ : անոնք բացատրելի են մասնաւոր իբրեւ հոգեբանական երևոյթներ : Ինչպէս դիտել կու տայ Կայիշէ՝ լեզուն ո՛չ թէ զուտ տրամաբանական մեքենայ մը, այլ հոգետրամաբանական օրկանիք մըն է :

Վերջապէս դիտել տանք նաև հինցած քերականութիւններու ուրիշ մէկ սխալ ըմբռնումը, որուն համաձայն երկու կարգի վերլուծումներ կը ճշդուին : պարզ խօսքի (նախադասութիւն) վերլուծում, զոր վեր : վերլուծում կը կոչեն եւ բարդ խօսքի (նախադասութիւններու միութիւն) վերլուծում, որ տրամաբանական վերլուծում կոչուած է : Այս բաժանումը պարզապէս կամայական է ու անտեղի, քանի որ քեր : տարբեր կառուածներու պատկանող տարբեր որակի գործողութիւններ չի ներկայացներ : Պարզ թէ բարդ խօսքի անդամներուն յարաբերութիւնները նոյն հիմնական արժէքներու խաղի կը հպատակին : Բարդ խօսքի մը անդամներուն (նախադասութիւններ եւ նախադասութիւններու կապակցութիւններ) շարահիւսակն առնչութիւնները նոյն են, ինչ որ են պարզ խօսքի համապատասխան անդամներուն բառեր ու բառական կապակցութիւններ) յարաբերութիւնները : Այսպէս՝ Յիսուս մարդոց եղբայրութիւնը յայտարարեց : Յիսուս յայտարարեց որ մարդիկ եղբայ-

նք են իրարու : Թօսքի այս երկու միութիւններուն մէջ ընդգծուած համապատասխան կարերը սեռի խնդիրներն են նոյն «յայտարարեց» բային : Դարձեալ՝ Ածան հաւը չեն ժողովրդ : Այն հաւը, որ կ'ածէ, չեն մորթիր : Այս օրինակներուն մէջ ընդգծուած կարերը վերադիր են «հաւը» անունին : Ուրիշ խօսքով՝ երկու կարգի օրինակներուն մէջ ալ լեզուին նոյն մեքենականութիւնն է որ երեւան կու դայ :

Մենք վերոյիշեալ դիտողութիւնները կապեցինք խօսքի քեր : վերլուծման, որ շարահիւսակն բոլոր երևոյթներուն վրայ սարածուող իմացական գործողութիւն մըն է : Իբր այդպիսին՝ քեր : վերլուծումը կրնար լուսապէս ծառայել մտքի դատողական մշակման, մինչ այժմ, ընթացիկ քերականութիւններու թիւր ու թերի ըմբռնումներով, ամուլ ու անպէտ քեր : հրահանգի մը կը վերածուի զպրօցներէն ներս :

Ճ

Կայիշէի քերականական ընդհանուր տեսութեան առնչաբար առինք նաև անոր նկատողութիւնները յարակից խնդիրներու վերաբերմամբ : Տուինք ո՛չ թէ թարգմանաբար, այլ բացատրաբար, յաճախ բանալով զրգին սեղմ տողերը եւ բացատրութիւնները ընդլայնելով մեր անձնական դիտողութիւններով իսկ բացատրական օրինակները, ինչպէս կը տեսնուի արդէն, մեր լեզուէն հայթայթուած են : Այսպէս վարուեցանք, որովհետեւ հեղինակին կողմէ նկատի առնուած հարցերէն շատերը եղած են նաև մեր անձնական խորհրդածութեան առարկայ երկար ատենէ ի վեր : Բայց, ամէն պարագայի տակ, առեալ երկը ներկայացնելու մեր եղանակով հեղինակին տեսանկէները չեն այլափոխուած :

Սակայն «Essai de grammaire psychologique»-ը յիսկատար քերականութիւն մը չէ : Հեղինակը հոն լեզուական երևոյթները նկատի առած է իրենց ընդհանրութիւններով՝ առանց տարածուե-

լու անոնց կողմնակի երեսներուն վրայ: Հիմնական խնդիրներու մասին տրուած սեղմ սահմանումներուն եւ բացատրութիւններուն քով անտես թողուած են երկրորդականն ու մասնակին: Բայց այս պարագան մեղադրանք մը չի կրնար ըլլալ հեղինակի հասցէին, որ իր այս երկով առաջադրութիւնը չէ ունեցած դըպրոցական քերականութեան ամբողջական դասընթացք մը ներկայացնելու: Անոր գործը կարելի է նկատել սխառմաթիւք դասընթացքի մը բացատրեալ ծրագիրը կամ, ինչպէս ինքն իսկ կը կոչէ, Méthodologie մը, որ ձեռնհաս ուսուցչին կողմէ կրնայ ընդլայնուիլ անհրաժեշտ լրացումներով՝ ըլլալու համար ամբողջական դասընթացք մը:

Հարկաւ լեզուական երեսընթերցում իմաստասիրական բացատրութեամբ աւանդելի քեր. դասընթացք մը մատչելի կրնայ ըլլալ լեզուի ուսման մասնագիտական դասարաններուն, առնուազն լիսէի մը bachot-ի դասարաններուն, ուր իմաստասիրական դասերը որոշ տեղ մը ունին: Եւ հետեւաբար, իր տուեալ բովանդակութեամբ կախիչի գիրքը օգտագործելի կրնայ ըլլալ մասնաւանդ անոնց կողմէ, որոնք լեզուի մը ուսումն ու ուսուցումը իրրեւ մասնագիտական գրագում ունին: Սակայն, ինչպէս հեղինակն իսկ դիտել կու տայ, իր իմաստասիրական սահմանումներէն եւ բացատրութիւններէն մերկացած՝ մեթոտը օգտագործելի է նաեւ աւելի խոնարհ դասարաններու համար: Այս պարագային՝ էականը ազուն իմանալի դարձնելն է բառերուն տակ գտնուած լեզուական արժէքները եւ անոնց յարաբերութիւնները: Իսկ այն դասարաններուն մէջ, ուր տեղան տակաւին ընդունակ չէ արամախոհութեան (raisonnement) եւ կը խրաչի իմաստասիրական բացատրութիւններու եւ սահմանումներու վերացականութենէն, հարկ է կիրարկել ուսուցման զէմ-յանդիման եւ փորձառական եղանակը: Հեղինակը իր զբոն մանկավարժական

կիրարկութիւններու բաժինին մէջ կը խօսի ուսման տարբեր աստիճաններուն պատշաճող ուսուցողական եղանակներէ, բայց մեր առաջադրութիւնէն դուրս է անոնց մասին խօսիլ. մասնաւանդ որ մենք աւելի վարկ կու տանք ձեռնհաս դասականի մը ուսուցողական tact-ին, քան թէ չսփռած-ձեռուած մանկավարժական եղանակներու կիրարկութեան:

Կը կրկնենք «Essai de grammaire psychologique»-ը կրնայ առարկելի ըլլալ իր այս կամ այն երեսին վրայ, սակայն հաւանական առարկութիւններէն չեն տուեալ հեղինակին տեսութիւնն ու մեթոտը: Առանց իւրացնելու քերականական դասական խնդիրներու վերաբերմամբ հեղինակին ըստը լուծումներն ու բացատրութիւնները՝ մենք լայնօրէն օգտուած ենք խնդրոյ առարկայ երկէն՝ մեր կիրարկած դասընթացքի կազմութեան համար: Եւ կը կարծենք որ եկած է ժամանակը, երբ հայ լեզուի ուսուցչիւն պէտք է այլեւս ընտելանայ լեզուի պիտութեան եւ ուսուցումին արդիական տեսութիւններուն՝ միանգամընդմիջտ հրատարակելով հնագիտական քերականութեան մը մղած գիտելիքներէն: Այս պայմանով միայն քերականական ուսումը իրեն արժանի վարկը կը ստանայ այլ ճիւղերու կարգին. այս պայմանով միայն քերականութեան ուսուցիչը կ'ունենայ իր աւանդած ճիւղին շահեկանութեան հաւատքը եւ անկէ թելադրուող ուսուցողական խանդը. եւ այս պայմանով միայն աշակերտին համար քերականութեան դասը կ'ըլլայ իմացական հաճոյքի պատեհութիւն մը՝ միանգամայն ընդլայնելով անոր ծանօթութեանց շրջանակը եւ մշակելով անոր իմաստասիրական մտածողութիւնը:

Եւ որքան շուտ՝ այնքան լաւ:
ԵՊ. ՏԱՄՆԱՊԵՏԵԱՆ
(Շար. 3 եւ վերջ)

ԲԱԳԻՆԻ 1964-Ի ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ԲԱՆԱՍՏԵՂՈՒԹԻՒՆ

<u>Հեղինակ</u>	<u>ԽՈՐԱԳԻՐ</u>	<u>ԹԻՒ</u>
Լեւոն ԳԱՐՄԷՆ	Սայաթ-Նավա	1
ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ	Գերեզման Սայաթ-Նավայի	1
» »	Սգաւօր Մայրեր	3
» »	Թաղում վկաներու	3
» »	Շիրիմ ճպուտի մը համար	7
» »	Երկիւղ	8
» »	Դիւքերգ երանգ տղու մը համար	9
» »	Իրիկուն	11
» »	Ամառ	11
» »	Գերեզման Յ. Օշականի	12
Յ. ԳԵՂԱՐԿ	Սայաթ-Նավայի կտակը	1
» »	Ծարաւ	6
» »	Աստղը	10
ՍԱՅԱԹ-ՆՈՎԱ	Բլբուլի պէս ձայն է տալի	1
» »	Մէ խօսք ունիմ	1
» »	Ամէն սազի մէջըն	1
» »	Աշխարհումըս ախ չիմ քաշի	1
» »	Քանի վար քան իմ	1
» »	Արի համով զուլուղ արա	1
» »	Աշխարհս մէ փանջարա է	1
» »	Ուստի զու քաւ	1
» »	Բլբուլի երգ	1
» »	Զ'իս տաւմ	1
» »	Արի ինձ անգամ կալ	1
» »	Առանց քիզ ինչ կ'օնիմ	1
» »	Դու էն գըլիտէն	1
Ե. ԶԱՐԵՆՑ	Սայաթ-Նավա	1
Ս. ՏԱՐՕՆՑԻ	Սայաթ-Նավա	1
ՅՈՎՀ. ՇԻՐԱԶ	Սայաթ-Նավա	1
Ս. ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ	Սայաթ-Նավա	1
ՄԱՐԻԱ ՅԱԿՈԲԵԱՆ	Սայաթ-Նավա	1
Ս. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ	Վերջին գիշեր	1
ԱՐՄԷՆ ՍԵՒԱՆ	Հարարտաբիւն	2
» »	Առաջնայը	3
» »	Աշուղներ	11
ԱՐՄԱՆՏ	Յիմարը	2
» »	Այրիլ այնպէ՛ս	8
ՕԴԱՔԱՐ	Կիսկատար գեղօն հոստասկան	2

<u>Հեղինակ</u>	<u>Խորհուրդ</u>	<u>Թիտ</u>
ԳԱՅԼ ՎԱՀԱՆ	Խմբավարին ցայկը - <i>տակ</i> -	3
ՇԱՀԱՆՎՈՒՆՏ	Բնութեան խոստումը	
ԳԵՒ	Աշնան գագեղ	5
»	Պռհտի վիշտը	5
»	Մանկութիւնս	9
Մ. ԹԱՐԻՉԵԱՆ	Մարտիկը	5
Գ. ՍԻՀՈՒՆ	Իմ կորսուած մանկութիւն	5
»	Աշնանային	6
»	Մտերուն	6
Գ. ԳՆՂԱԿ	Աչքիս զիմաց	6
»	Միծգուն անցեալը	11
Ռ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ	Իրիկուն էր	7
ԵՒ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ	Ժայռը	7
»	Մարդեր, մարդեր, դուք մանր ու կեղծ	10
ՅՈՒԱԿ ՏԻՐԱՆԵԱՆ	Սէրե՛ր, սէրե՛ր, դուք ամբասիր	9
ՎԱՐԳՈՒՆԻ	Մայր ու մայրութիւն	9
Վ. ԹԷՔԵԱՆ	Մտուզի մը Մարտէլ	10
Ա. ՆՈՒՐԵԱՆ	Կոյրը	11
Ա. ԳԱՌՕՆԷ	Կարօտի կանչով	11
ԱՐՇԱԻՐ ՄԿՐՏԻՉ	Գարտերի հեքիաթ	11
ՎԱՆՈՒՀԻ	Ձկանչես, Ձիշես	11
»	Ու չեկար	11

ԱՐՁԱԿ

Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ	Եանա-Եանա	1
»	Հայկական տխրութիւն	3
»	Ամենայնապէս Բժիշկը	7
ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ	Ուրը կամ ինը երեխայի համած ազ- մուկին մէջ տարբերութիւն չկայ	2
ՄԵԼՔՈՆ ԷՊԻՎԱԹԵԱՆ	Գիշեր	2
ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ	Սիրաշնորհ	2
»	Փոքրիկ դագաղը	6
Ն. ՊԷՇԻԿՍԱՇԷԱՆ	Փարիզահայ մը Պէյրութի մէջ	2
»	Գեղազորձը - <i>Թատերահազ</i> -	5
»	Յ. Պարսեմանապատում...	11
Բ. ԿՌԱՆԵԱՆ	Հայկական կատակերգութիւն	2
»	»	2
»	»	3
»	»	4
»	»	5
»	»	6
»	»	7
ԱՐԹՕ ԳԱԻԹԵԱՆ	Ժիպի	2
»	Պատախան	7
»	Մարդը	9

<u>Հեղինակ</u>	<u>ԽՈՐԱԳԻՐ</u>	<u>ԹԻՒ</u>
ՆԵՐՍԷՍ ՎԻՐԱՊԵԱՆ	Ապստղը	2
Ա. ԱՐՓԻՆԷ	Կորսուած Փալլոպմն	3
ԵԴ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ	10 հազար մեթրու ունկնդրութիւն	3
Ն. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ	Հեռացիր, Մի յիշեր	4
Ս. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ	Հողին խորհուրդը	4
»	Բարեհաւ աղբիւրը	8
»	Յոյն երկխաները կ'ազէին հայերէն երգել	9
Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ	Սիրելի Փօլատեան - Նամակ -	4
Զ. ԳԻՐԷՋԵԱՆ	Հերոսը	4
Ժ. ԱԹՔԱՐԵԱՆ	Արձակուրդի պատմութիւն	5
»	»	6
»	Արդարութիւն կ'ազեմ	10
»	»	11
Ա. ՅԱՐԱՃԵԱՆ	Արեւ քոյրիկը բոզ բնամայ	5
Գ. ԳԵՂԱԿ	Հայրենի սուս	5
Ա. ՀԵՐԱՆ	Մեկնումը	6
Գ. ՄԱՀԱՐԻ	Գիշեր	6
Կ. ՄԵՀԵԱՆ	Անոնք վերստին կ'արմատանան (Տեսիլ չը)	7
Յ. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ	Բաները կը մեռնին	7
Յ. ԶՈՐԵՑԻ	Վեղարիկ	8
Ա. ԵՐԷՑԵԱՆ	Դուն գիտես այլես	8
ՇԱՀԱՆԴՈՒՆՅԱՏ	Սիրտը՝ որ կը մերժէ ծերանալ	8
Մ. ՄԻՐՋԷ	Կռակը	8
ԳՈՒՏՏԵ Գ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ	Շունն ու ազօս	9
ՇԱՀՊԱՆ	Յատակը	9
Ղ. ԺԻՐԱՅՐ	24 ժամ	9
Զ. ՍՈՒՐՈՒՋԵԱՆ	Մօտ չես	9
Հ. ՔՈԶԱՐ	Ռուսացիչը	10
Մ. ՆԱՅԻՄԱ	Աշաւանդեայ յարկեանը՝ Թարգմ. Բ. Զ.	10
Ա. ԼԵՅԼԱՆԻ	Հայկական Լեզունը	11
»	»	11
Ա. Ս. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ	Հայկական այբուբենը	11
Յ. ՕՇԱԿԱՆ	Մակ-Պտակը	} Հատուածներ 12
»	Մնացորդաց	
»	Երբ պատամի են	
»	Պահողը	

ԻՄԱՑԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

ԵԴ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ	Մայաք-Նովա	1
»	Բաց համակ Կ. Զարեանիմ	6
»	Իմտրա	7
»	Հայրենի հող	8
»	Յ. Օշակամ Վիպասանը	12

<u>Հեղինակ</u>	<u>ԽՈՐԱԳԻՐ</u>	<u>ԹԻԻ</u>
ԵԴ. ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ	Քանի մը յատկամիշներ	
	Սայաթ-Նովայի արուեստէն	1
> >	Իմաստասիրական ֆերականութիւն	9
> >	> >	10
> >	> >	12
Մ. ԻՇԽԱՆ	Սայաթ-Նովա սիրերգակ	1
> >	Օշական քննադատը	12
Յ. ՕՇԱԿԱՆ	Նըք հիները կը կայդամք	1
> >	Նդիշէ Զարենց (Հատուած)	1
> >	Հաստատումներ	12
ՀԱՄԱՍՏԵՂ	Սայաթ-Նովայի 250-ամեակին առիթով	1
Ն. ՊԷՇԻԿՔԱՇԼԵԱՆ	Սրտարուխ իտաքեր՝ Սայաթ-Նովայի 250-ամեակին առիթով	1
> >	Սնադեան, Զարեան եւ սովետական աւելիքմը	9
> >	Կ. Զարեանի ճառն առքիւ	10
Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ	Սայաթ-Նովա բանաստեղծը	1
> >	Յ. Օշական	12
Ս. ՎՐԱՍԵԱՆ	Քան մը Սայաթ-Նովայի մասին	1
Ն. ԱՂԲԱԼԵԱՆ	Սայաթ-Նովայի հետ	1
Գ. ԹԱԳՈՒՈՐԵԱՆ	Սայաթ-Նովայի արուեստին յատկութիւնները	1
Բ. ԹԱՇԵԱՆ	250-ամեակին առիթով	1
Ա. ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ	Մեծ գուսանի յայտնագործողը	1
Պ. ՍԵԻԱԿ	Մեծ ըզճառքն ու բեզարածը	1
ԷԴ. ԶՐԲԱՇԵԱՆ	Զարենցի Սայաթ-Նովան տաղերը	1
Վ. ՕՇԱԿԱՆ	Գրական հարցեր	2
> >	> >	6
> >	> >	7
> >	Ազգային գրականութիւն ու հայ- բնի հոգ	8
Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ	Հեռանկարային գրականութիւն եւ յարակից հարցեր	2
> >	> >	3
> >	> >	4
> >	Արդի հորիդահայ գրականութիւնը	5
> >	> > >	6
> >	> > >	7
> >	> > >	8
> >	> > >	9
> >	> > >	10
> >	> > >	11

<u>Հեղինակ</u>	<u>ԽՈՐԱԳԻՐ</u>	<u>ԹԻԻ</u>
Զ. ՄԻՐՁԱՅԵԱՆ	Հեթանաւ Հայաստանի շափարանութիւնը	2
»	»	3
»	Արուլ Ալա Ալ-Մա'արրի...	5
»	»	6
»	»	7
»	«Տրիստան եւ Իզալդ»ի մի փոփոխակը	9
ՏՕԲԹ. Գ. ԱՍՏԱՐՃԵԱՆ	Անմեռ Շէվզի	2
»	ձիւրան հալի ձիւրան	8
»	»	9
Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ	Գրականութիւնը կեանքէն կու գայ եւ մարդուն կը պատկանի	3
»	Ազգային գրականութիւն	8
»	Իր դէմքը (Եղ. Պոլաճեան)	10
»	Յ. Օշական Ռուսիչը	12
Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ	Անճեռաբութիւնը վեպին մէջ	3
Գ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ	Դիմաստուեր վ. Օշականի	4
Յ. ԶՈՐԵՑԻ	Պատմութիւն Հայ գրողներու բշուտութեան	4
Մ. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ	Ռուսացապետ Լեւան-Հատիքի	4
»	»	5
Ա. ՕՐԱԳԵԱՆ	Էջմիածնայ մայր տաճարի մասին	4
Ղ. ԺԻՐԱՅԻ	Սքրաք-Փորտ օմ էվրն	4
Ն. ԶԱՐԻՈՒՏԵԱՆ	Վեպին արուեստը	5
ԱԼ. ԹՕՓՃԵԱՆ	Վահագն կարե'նց թէ... Փօլ էլիւար	7
Ե. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ	Նկարչութիւն եւ նկարիչներ	7
»	»	8
»	»	9
»	»	10
»	»	11
Ա. ՆՈՒՐԵԱՆ	Ծաղկեպտակ մը եւս	9
Հ. ԶԱՐԳՍԵԱՆ	Իմ ժխտումներս - Լ. Բաշալեան -	10
Յ. ԳԵՂԱՐԿ	Առակը	11
Վ. ՄՆԱՑԱԿԱՆԵԱՆ	Մշակուած փոքրիկութիւններ	11
Ա. ՀԱՅՎԱԶ	Իր հմայքը	12
Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ	Զբոյց Օշականի հետ	12

ԱՐՈՒԵՍԻ ՔՐՈՆԻԿՆԵՐ

Բ. Փ.	Խաչիկ Արարատեանի արտասանական երեկուն	2
»	Սիւնն Մաշարի տեսիլները	3
»	Վասէոյի հեքիաթը	4
»	Ժողովուրդի բշխարին	5
»	Գրական համերգ	7
»	Թօմասօֆ եւ ժիւլիէք	8

<u>Հեղինակ</u>	<u>ԽՈՐԱԳԻՐ</u>	<u>ԹԻԻ</u>
Յ. Գ.	Ցուցահանդեսներ	2
Մ. Պ.	Ժամ կիւվտէրի արուեստի վարժարանը	4
Ե.	«Ուրբ կիներ»	5
Ժ. Կիիվէրձիսեան	Ակնարկ՝ Ապարէ արուեստի մասին	9
»	Նկարիչ Ասատուր Պարիկեան	11

ԳՐԱԽՕՍՈՒԱԾ ԳԻՐՔԵՐ

«Գայլի Անետարան»	Գ.Ա.Յլ վ.Ա.ՀԱՆԻ	4
«Մայրը ափի մէջ»	Պ. ՍԵՒԱԿԻ	6
«Լոյսերը»	Կ. ՓՕԼԱՏԵԱՆԻ	7

ՆՇԱՐՆԵՐ

«Մայր-նովա-Ե. Չարենց-Յ. Օշական»	1
«Նախարարին վերջարանը»	2
«Գրական պատենեմաւորում»	2
«Հողն այս մի պատան»	3
«Տեսան աւեր, Թուրք ու Դաշնակ»	6
«Այս այս էմիներ»	6
«Տասնըյոթ»	7
«Առանց», «Առանց»ի	7
«Մեր տան գաւակը»	8
«Թխումովներ» («Գրական Թերթ»)	8
«Դարձնայ գրական կազմութիւն» («Գրական Թերթ»)	8
«Վարպետին վարպետութիւններէն»...	8
«Վարպետին մէկ նոր վարպետութիւնը»	8
«Մառդոկոնիանկանները»	10
«Աստուած երկինքն է, Լեւին լէ՛ Ռուսաստան»	10
«Զի քէպէտ»...	11
«Չորրորդ Չարիքը»	11
«Քավի սիւնակին ծանօթութիւնը»	11

ՆԱՍԱԿՆԵՐ

Գրական հարցերու վերաբերեալ «Բագին»ի մէջ լոյս տեսած հին հետեւեալները --	
Ս. Տ. -էն՝ Ե. Չարենցի «Մուսայիս» քերթումին մասին	2
Հայկ Նախապետեանէն՝ Պ. Սնուպեանի «Ես այդ շունն եմ» գործին տուեթով	7

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒԻՐԵՐ

Մշակութային լուրեր 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11
 Խմբագրականներ 1, 3, 12

ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՅՈՂՆԵՐՈՒՆ

«Բագին»ի Դ. տարուան համար ապահոված ենք աշխատակցութիւնը արտասահմանի լուսագոյն գրողներուն, որոնք գլխակն եւ վերլուծական գրութիւններով պարբերաբար պիտի երեւին թերթիս մէջ:

Նոր տարուան ընթացքին ընթերցողները մեր «Նոր անուններ»ուն տակ պիտի հանդիպին իրական նորութիւններու, որոնք արդէն կը գտնուին խմբագրութեանս տրամադրութեան տակ:

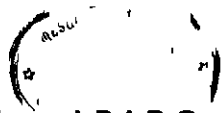
Դ. տարուան թիւով կը սկսինք հրատարակել Կ. Սասունիի «Մարտիտու Ասլան» խորագրով ընդարձակ կենսագրավէպը, որուն գլխաւոր հերոսը Գէորգ Ջաւուշն է եւ ամբողջութիւնը կ'ընդգրկէ մեր ազատագրական շարժումը:

Մեծ Եպետի յիսնամեակին առիթով, մայն Եղեռնին գոհ գացած նահատակ գրագէտներուն պիտի յատկացնենք մեր Ապրիլի թիւը, որ պիտի ունենայ մեր միւս բացառիկներուն չափ այլազան ու խնամուած բովանդակութիւն:

«Բագին» լայն տեղ պիտի տայ միջազգային եւ արարական գրական շարժումներուն եւ դէմքերուն: Խմբագրութիւնս հետամուտ պիտի ըլլայ իւրաքանչիւր թիւի մէջ ունենալու անդրադարձ մը կա'մ եւրոպական եւ կամ արարական գրականութեան մասին:

Ինչպէս անցեալին, այսուհետեւ եւս մօտէն պիտի հետեւինք Հայաստանի գրականութեան եւ պիտի բռնենք մեր խօսքը բացառական թէ դրական ելուելթներու պարագային:

Պիտի շարունակուի «Դէմքեր» բաժինը եւ առաջին թիւով պիտի տանք Նարեկացիին «Պէտք»ը, ընդարձակ ծառայի մը վրայ բռնելու:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵՏԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ 20 Լ. ՈՍԿԻ
ՍՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 7 ՏՈՒՍԲ
ՀԱՏԱՎԱՅՈՒ 2 Լ. ՈՍԿԻ

Վարչապետի հասցե --

DEKRAN KOUYOUMDJIAN
B. P. 537, Beyrouth - Liban

digitised by A.R.A.R.@